

6082

ÓKAI MŰV

ahagyott műve

7

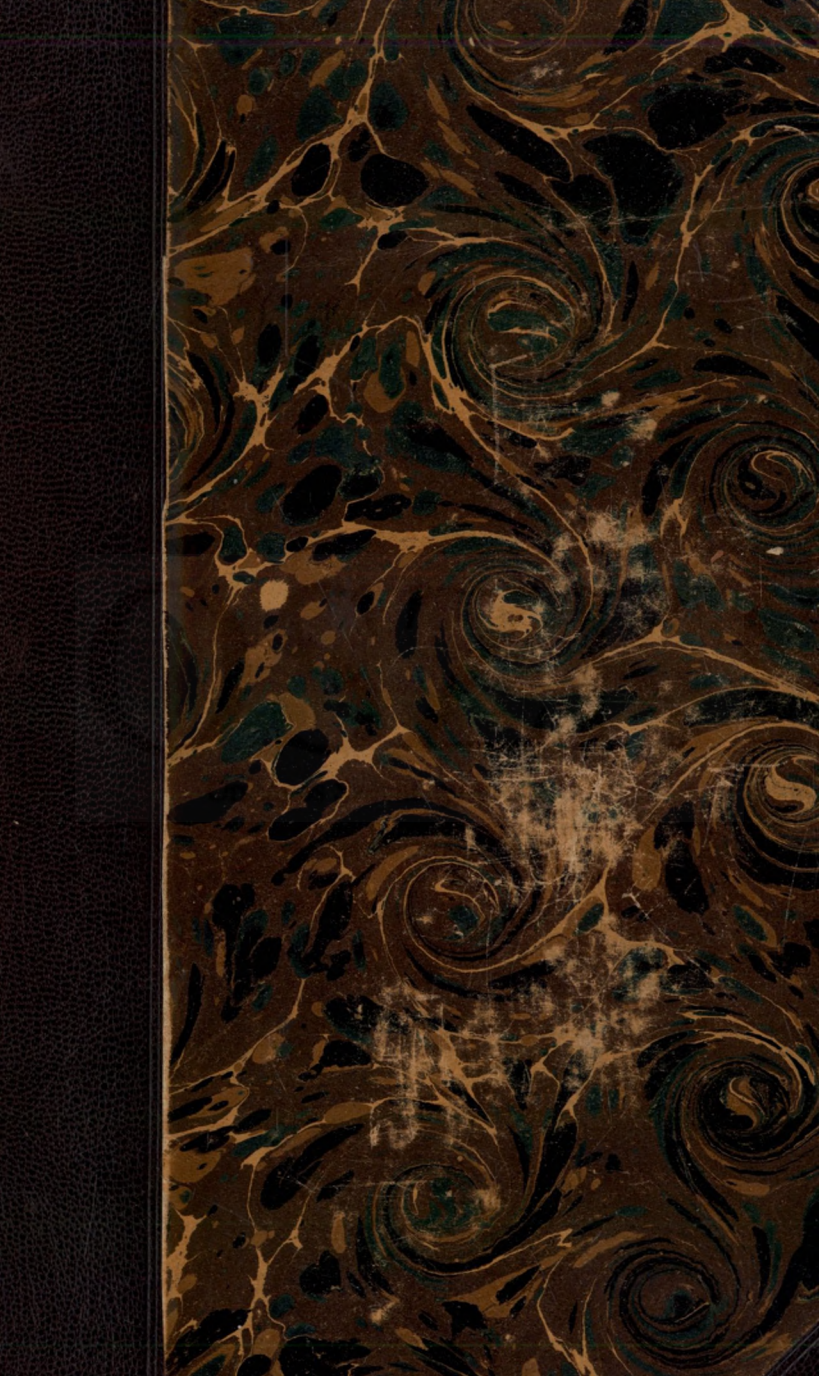

Élstenek
olondságai

—
Sirkőalbum

N M.

OSZK

Central Library of the University of Toronto

OSZK

JÓKAI MÓR

HÁTRAHAGYOTT MŰVEI

A JÓKAI MÓR ÖTVENÉVES IRÓI JUBILEUMA ALKALMÁBÓL
KÖZREBOCSÁTOTT NEMZETI DÍSZKIADÁS KIEGÉSZÍTŐ SZOROZATA

VII. KÖTET

FÉLISTENEK BOLONDSÁGAI. — SÍRKÖALBUM

BUDAPEST

RÉVAI TESTVÉREK IRODALMI INTÉZET
RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1912

FÉLISTENEK
BOLONDSÁGAI
★
SIRKÖALBUM

(KATHLÁNNETH)

IRTA

JÓKAI MÓR

BUDAPEST

RÉVAI TESTVÉREK IRODALMI INTÉZET

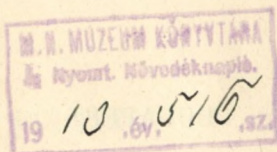
RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1912

~~Pol. h. 8~~
~~904 H/2~~

60804

FÉLISTENEK
BOLONDSÁGAI.

115

I. JULIUS CAESAR.

Történelmi humorisztikus regény! Marcus Tullius Ciceróval az alapmeséjében! A ki mellett olyan alakok szerepelnek, mint Julius Caesar, Cato az erkölcsbiráló! Hasonlít a szentségtöréshez!

Hát játszanak az óriások tréfás komédiát? Játszanak bizony. Voltak, a kik ellesték, följegyezték róluk rendkívüli bohóságaikat.

Hát voltak a félisteneknek emberi gyöngeségeik? Hát azok is tudtak éhezni, szomjazni? Szomjazni nemcsak hirt, dicsőséget, csatamezők vértengerét, hanem bort és csókot is; bort, melyen rózsalevél libeg, s csókot, a min az erény tilalma van? Bizony úgy volt. S odafönn az Olympon épen olyan édesen tudtak kacagni a hatalmasok gyöngeségein, mint Pan berkében a nimfák és faunok egymás dévánkodásain.

Én tulajdonképen ezt a tárgyat vigjátéknak akartam kidolgozni, hanem aztán mikor készen voltam a vázlatával, akkor jöttem annak a felismerésére, hogy nem fogja ezt senki megérteni, ha a színpadra kerül; sőt mindenki félre fogja érteni: azt gondolja, hogy ez is operetteszöveg, mint a Szép Helena, karrikaturázott históriai alakokkal, holott az én mesém alakjain nincs semmi paródiás torzítás; a mit tesznek, mondanak és éreznek, az mind valódi tény, szójárás, érzelem; csak hogy nem ebből a mi világunkból való.

Regényben azt jobban meg lehet érteni, nem vagyunk kötve a drámai egység szabályaihoz térben, időben és szereplőkben. — A történelem kettős tükrét mélyen lehajlítjuk,

hogy ugyanazon alakokat évek, tizedek során újból fölmutatja, visszavetítve;*) előidézhettünk mellékalakokat, kiknek a drámát megelőzőleg, vagy utána nagy befolyása volt hőseink sorsának fordulataira; az egész kort láthatóvá tehetjük, mely épen úgy tele volt fenkölt dicsőséggel, mint szörnytettekkel; — a szépnek és rúttnak, az erénynek és bűnnek, a magasztosnak és nevetségesnek mesés megtestesülését. Míg lassankint hozzáidomulnak a fogalmaink, hogy ezek a márványarczok, ezek a bronzszobrok, a mik a Vatikán és minden más világhírű muzeumok glyptothekáiban komoly méltósággal ránk merednek, valamikor épen úgy mosolyogtak, kaczagtak és sirtak, ábrándoztak, daloltak, sőt csókolóztak, miként a mai kor élő szereplői. — A lelkeik talán még most is azt teszik, ábrándoznak, enyeglegnek, csókolóznak. — Sőt talán még az ételbe, italba is belekóstolnak (mint az éjjeli pillék.) Erre a hitre vall a köztársasági rómaiaknak az a szokása, hogy a házi istenekéik szobrai elé ételt és italt raktak; a «lares et penates» állandó vendégei voltak a családnak s azok többnyire a megholt ősök szobrai voltak. — Csak a Caesarok idejében kapott lábra a hitetlenség, istenekben és túlvilágban; úri divattá lett az istentagadás. Julius Caesar adta a példát. Egy haldokló Caesar ezzel a verssel bucsúzik el a lelkétől: «Animula, vagula, blandula, Hospes, comesque corporis Quos nunc adibis locos? Pallidula, frigidula, nudula: Nec, ut soles, dabis jocos.» («Lelkecském, kóborkám, nyájas-kám, vendége s társa testemnek, Minő helyekre fogsz most kerülni, Sápadtan, didergőn, meztelen? S nem tréfálsz többet, a hogy szoktál!») Hátha azok az estpillangók, a kik lámpámat körül tánczolják röpködve, tudnak rá felelni. Az a nagy szfinksz, a ki surrogva dongja körül a szö-

Ha két tükröt egymással átellenbe állítunk s az egyiket lassan felfelé hajlítjuk, az a saját arcunkat, meg a mellettünk állóét a végtelenig sokszorozva tünteti elénk, míg utoljára mint halvány kísértetek tűnnek el az enyészetes homályban. J. M.

vétneket, talán valamelyik *propraetor Aquincumból*, a kinek a márvány szarkofágja ott áll a muzeum pitvarában. A szfinksz kedvencz ékítménye volt a római előkelők házáinak, s a lepke a halhatatlanság jelképe az egyiptomiaknál. Egy szatirairó azt vágja az arczába egy feleségére féltékeny férjnek: «Nem tudod megoldani a talányt? pedig szfinksz van a házában.»

Ezért tisztelem azokban a nagy éjjeli pávaszemekben, mik körüllem repkednek, a régi római urakat; az ásó gyakran vet föl kertemben egy-egy rézpénzt, mely arczképeiket viseli. — Hiszen Magyarország is Róma volt egykor; és az volt Erdély, a Havas-Alföld, az volt Hellász, Macedonia, Dalmácia, az Illyricum. És Róma hatalma alatt állt Germania, Gallia, barbata és braccata (szakállas és nadrágos gallok); odajutott Spanyolország és Britannia: egész Európa. És aztán Ázsiában Tigranes, Mithridates, Massinissa országai, Afrikában Egyiptom, a déli tengerpart, a hajdani Carthago.

Valóban óriásoknak tünnek föl előttünk azok a római hadvezérek, a kiknek minden lépése egy győzelmes csatátér, pihenője egy meghódított ország, kiknek diadalszekerét a triumfáló bevonuláskor leigázott harczos népek királyai, hadvezérei vontatták lánczraerverve; ezeket aztán, mikor a diadalmenet véget ért, s az imperátor fölment a lépcsőkön, az istennek áldozni, levitték a börtönbe s ott lenyakazták, úgy hozták föl a levágott koronás sisakos főt az istenek pulvinárjaira.

S mind ez óriások között a legmagasabb volt Julius Caesar.

S ennek az óriásnak vágta oda a szemébe Cato ezt a kihívó kérdést: «Én több várost foglaltam el az ellenségtől, mint te mirtuszkoszorút szép asszonyoktól.»

Mert ezekről a hódításairól még hiresebb volt Julius Caesar, mint hadjáratairól (Catullus epigrammái, Pytholaus szatirái eleget beszélnek róla.) Elcsábította Posthumiát, Sulpicius feleségét, Gabinustól Lolliát, Crassustól Tertul-

liát, Pompejustól Muciát, szeretőjévé tette Eunoét, Mauritania királynéját, Cleopatrának (kit a gúnyversírók, «az egész világ feleségének» czímeznek) emlékül hagyott egy fiút, a kit apja után Caesarionnak neveztek.

Ezért aztán bosszút is állt rajta Ámor. (Ez a kölyök a legrosszabb borbélylegény.) Julius Caesar már a harminczas éveiben olyan kopasz volt, hogy a feje hátuljáról húzatta előre a haját a tar homlokára.

De még jobban bosszút állt rajta Venus. A míg Caesar távol világrészben idegen országokat s idegen asszonyokat meghódítani járt, azalatt itthon megcsalta szép ifjú felesége, Pompéja, alkalmat adva fiatal imádójának, Clodiusnak, szentségtöréssel párosult bűnös találkozóra.

Ezért Caesar válópört indított a neje ellen. Okot nem birt rá fölmutatni, csak gyanút. Azt mondta: «Egy Caesar feleségéhez még gyanúnak sem szabad férközni!» Igazi indító oka az volt a botrány előidézésére, hogy nőül akarta venni régi szeretőjét, Serviliát, Brutus özvegyét, kinek fiát, Brutust «fiacskámnak» nevezte. Szerelme nagyságát a szép asszony iránt mesés ajándékai bizonyítják. Vett neki egy keleti igaz gyöngyöt, camaeának faragva, tíz millió sestertiáért.

És a mi még becsesebb volt az igazi gyöngynél, ő hozta el kedvese, Servilia számára a legelső macskát Egyiptomból, a hol a macskafejet az isteni szobrok viselik, s a mit az egyiptomiak oly féltve őriztek, hogy onnan egy macskát ellopni csak egy világhódító imperátornak lehetett. Ennek a csoda állatnak bámulására még jobban tódultak a római hölgyek, mint a Venus Erythrina szobraéra.

Volt is aztán Caesarnak ebben a korszakban négyszáz millió sestertiára rúgó adóssága, úgy, hogy ha a lex Aciliát végrehajjták rajta, mely a hitelezőknek a fizetni nem tudó adóst kiszolgáltatja, hogy vágják annyi felé, a hány sestertiával tartozik s osztozzanak meg a testén: hát Julius Caesart porszemekre kellett volna fölaprózni. — Jó szerencsére Rómában is voltak Croesusok; egy ilyen ban-

kár (Manlius) kifizette a nagy adósnak összes tartozását, a legközelebbi hadjárat zsákmányára szerevezve ez által előjogot. Az óriás vezérekhez óriás pénzkirályok illettek.

II. CATO CENSOR.

Caesaral ellentétbe kerülni látjuk Catót, a censort.

Az erkölcsbirói tiszt nem volt aféle önkényt elvállalt hivatal, a minőnek példáit a mai kor publiczistái között látjuk, kik dicséretes buzgalommal ellenőrzik az elhatalmosodó ledérséget, ostromozzák a korrupceziót. A régi római köztársaságban ez választott hivatal volt. Cato, mint censor, büntető hatalommal birt, a nép és a patriciusok, a flamenek és consulok fölött, s szigorúsága mind e mai napig fogalom maradt: «Catói szigor.»

Ő maga jellemzi magát e mondatával:

«Három dolgot bántam meg életemben... Hogy hajón mentem oda, a hová gyalog is elmehettem volna; — hogy egy napot életemben elhenyéltem; — hogy egy titkot egy asszonynak elmondtam.»

A ki önmaga irányában ily kemény ítélőbíró tudott lenni, az másokkal is éreztette bírálata engesztelhetetlenségét.

Maniliust elítélteti, a miért az a saját feleségét a leánya jelenlétében megszókolta fényes nappal.

Hanem Clodiust, a ki a más feleségéhez belopózott leányruhában fényes ünnepély alatt, azt tudta Cato megvédelmezni.

Aeliust elítéltette Cato, a miért a censor előtt hangosan mert ásítani.

Hanem hogy a római aranyfiatalság azzal mulattatja magát, hogy a Via Appián, Basilius emlékénel lesbe állva, az utazó kalmárokat kirabolja: az ellen nem volt Catónak kifogása.

Abban a szokásban sem gátolta Cato a római előkelő fiatal-ság seregét, miszerint valóságos olympi versenyt rendezett azon feladatra, ki tud közülök a legkiválóbb római hősök,

consulok, főpapok, orátorok ellenében meg azoknak a feleségeire, leányaira gyalázatosabb vádakat, rágalmakat koholni, mely nemes sport tetőpontját érte a consul-, praetor-, tribun-választás alkalmával, a mikor épen virtusszámba ment, hogy mindenik jelölt pártja az ellenjelölt személyéről hamis meséket (*fabulae falsae*) terjeszszsen. A ki legjobban tudott a népnek hazudni, rágalmazni, az volt a győztes.

Cato, (az uticai), ikertestvére volt Serviliának, Brutus özvegyének. Mikor Catilina ügyét tárgyalták a senatusban, ott volt Caesar is, meg Cato is. Ellenvéleményen voltak. Caesar Catilina részén. Egy janitor valami viaszkos táblát hozott be Caesarnak, a mit az el akart rejteni. Cato ráförmedt. Tiltakozott az ellen, hogy egy senatornak a tanácskozás alatt kívülről epistolákat küldjenek, s követelte censori hatalmánál fogva, hogy Caesar mutassa meg neki a kapott *tabula ceraticát*.

(Ez két összehajtott fatáblácska volt, belől viasszal bevonva, melybe hegyes irallal — *stylus* — karczolták fel az írást; a *stylust* mindenki az övében hordta magával.)

Caesar átnyujtotta Catónak a kapott levelet.

A censor aztán azt olvasta a viaszos táblácskáról, hogy az ő kedves ikernővére, Servilia, szerelmi találkozásra hívja meg Julius Caesart az Isis templomába. (Egyenesen e czélra szolgáló helyre, a mit Egyiptomból származtattak ide.)

Cato mérgesen vágta Caesarhoz a viaszos táblát ezzel a szóval:

— Fogjad, te részeg!

A miből megtudjuk azt, hogy Cato maga nem ivott bort.

Végső szavával aztán egész magasságában megmutatta magát Cato, midőn a pharsalusi vesztett ütközet, a szabadság bukása után öngyilkossá lett: «*Victrix causa Diis placuit; sed victa Catoni.*» («Istennek tetszett a győztes ügy; ám Catónak a vesztes.») A két Catóbul én a színműben egy alakot csináltam, a mit majd alább igazolok.

III. CATILINA.

A világhódító Róma mind elfoglalta már a régi civilizáció országait. Neki adózott Hellasz, Egyiptom, Kis-Ázsia; adózott mindennel, a minek értéke van, arannyal, drágakövekkel, fűszerekkel, gabonával, drága szövetekkel, edényekkel, vadállatokkal (Pompejus czirkusza maga ötszáz lybiai oroszlánt és tíz elefántot elfogyasztott). Először elrabolta a meghódított ország kincseit maga a győzelmes imperátor, azután jöttek a proconsulok; azok kifosztották a gazdagokat és a földmivéseket, elrabolták a templomokból az istenszobrokat, a mi drágább márvány- és ezüstsobornál, zsákmányt ejtettek az állatok legnemesebbjében: szép leányokban és életerős ifjakban. Az mind vándorolt Rómába: holt és eleven kincs. A szép leányok szolgáltak mulattatásul, a deli legények szintén. Amazok énekelve és tánczolva a dorbézoló bacchanáliákon, emezek bajvívással, halálos párharcokban az ittas patriciusok gyönyörűségét vérük ontásával magasztosítva.

Maga Piso, praetor korában, ötszáz válogatott legényt küldött Clodiusnak efféle mulatságra. Az elvérzett gladiator nem veszett kárba. Hulláját a trasimeni tóba dobták, a hol a menyhalak táplálkoztak velük. Az ilyen rabszolgahúson hízlalt menyhalaknak különös jó izük volt. — Ezért siratja Miló massiliai száműzetésében a nápolyi muraenákat.

A tömérdek összeharácsolt kincs megrontott Rómában minden erkölcsöt. Vásárolhatóvá lett minden: nők erénye, férfiak becsülete, papok áldása, bírák ítélete, maga a fölséges nép.

A XII kötéblára vésett római törvények nem az igazság megvédésére, hanem az önkény elhatalmasodására szolgáltak.

Azonkívül voltak a «lex Cornelia» a rablógyilkosok ellen, a «lex Aquilia» a parricidák ellen, (parricidának,

apagyilkosnak neveztek mindenkit, a ki egy római polgárt megölt) s a «lex Plautina» az erőszakoskodók ellen; csak-hogy mindezeket kijátszotta az a törvény, hogy «si fecisti, nega» (ha tetted, tagadd el). Hamis tanút lehetett a piacon kapni eleget.

Nyílt utczákon fényes nappal rablótámadások, Vesta-szüzek elrablása, templomfertőztetések megszokott mulatóság voltak a nemes fiatalságnak, a kiknek a példája az öregeket is eltántorította.

A véres orgiák vezéralakjai közül három ragyogó szörnyeteg válik ki. Ragyogók a férfiúi szépségtől, pazar kincseiktől és vakmerő bűneiktől. Hősök a vétkezésben. Az egyik Catilina, a másik Verres, a harmadik Clodius.

Catilina történetét minden iskolázott ember ismeri. Vezére volt annak a romlott fiatalságnak, mely a köztársaság fölforgatására esküdött össze; sarja a legelőkelőbb patricius családnak s bálványa minden tolvajnak és orgyilkosnak. Maga is a tógájába rejtve viselte az orgyilkot, mikor a senatusba lépett. Előbb a czinkostársaival elment Hecate templomába, az orgyilkot megszenteltetni. A szertartás abból állt, hogy azzal a törrel egy rabszolgát leszúrtak s annak vérének kehelybe csorgatva, abból sorban ittak a hős ifjak s e véráldomás közben fogadást tettek Hecate oltára előtt, hogy vakmerő tervüket végrehajtják: előbb legyilkolják a Jupiter Stator templomában összegyűlt consulokat, praetorokat, aediliseket, néptribunokat, azután fölgujtják a várost a négy végén s a támadó zürzavarban kirabolják a közkinestárt, a «gázát» a Saturnus templomában, s akkor aztán jaj a gazdagoknak, jaj az ártatlanoknak! Szabad a rablás, szabad az ölés, szabad az ölelés!

Az örületes terv megzárult egyetlen egy embernek az erélyén, a kinek a neve Marcus Tullius Cicero.

Könyv nélkül tudtuk valaha azokat a hatalmas szónoklatait, melyeknek czíme «Catilinaria».

Meghiusult a gonosz terv azon, hogy egy ember nem bocsátotta alá a tógáját a válláról.

Ez az ember volt Julius Caesar.

Ő is az összeesküvők közé tartozott. Már akkor nagy híre volt, mint hadvezérnek.

Talán azért keveredett a lázadók közé, hogy a köztársaságot megbuktatva, magát dictátorrá tegye? Azok is az ő vezéri tehetségeire számítottak s táborát a magukénak hitték; népszerű volt a katonák előtt.

Azon az emlékezetes ülésén a senatusnak, melyben Cicero a személyesen megjelent Catilinát rögtönzött szónoklatával megtámadta, összezúzta, porrátörte, Julius Caesarnak volt osztva az a szerep, hogy mikor ő a tógáját a válláról leereszti, ez lesz a jeladás az összeesküvőknek, hogy töreiket előrántva, a consulokra és senatorokra rohanjanak s azokat legyilkolják.

De Caesar nem adta meg a jelt, nem eresztette le a válláról a tógáját. Maga is meg volt büvölve Cicerónak, a népfiának, szónoklása által.

A cserben hagyott összeesküvők kétségbeesve és dühödten rohantak el a senatusból. Ádáz tervük le volt leplezve. Catilina martalócz hadát maga körül gyűjtve, kirohant a városból.

«Evasit, erupit, excessit!» (Kirohant, kitört, kifutott.)

A városon kívül, a mezőn táborot ütött, daczolva a köztársasággal. Ott azután a köztársaság légioi körülfogták s levágták mind a háromszáz czinkosát; egyet sem hagytak élve, maga Catilina is oda volt temetve czimboráinak hullatömege alá.

«A szép halál megnemesíti a rút életet.» (Cicero mondása.)

Ez mind történelmi tény. De azért nincs az a költői fantázia, mely ezt a mai fogalmak szerint elhihetővé tegye.

Hogy egy hatalmas köztársaság, mely minden művelt és barbár nemzetet vitézségével meghódított, reszkessen háromszáz korhely, dorbézoló kéjencz merényletétől, ki legyen téve az összeomlásnak — és akkor egyetlen ember

(a ki se nem hadvezér, se nem patricius, csak egyszerű ügyvéd) ezt a sokfejű hidrát egy lehelletével elfújja. Így történt valóban, mégis hihetetlen mesemondás.

Mégis akadt három merész költő, a ki ezt a mesét színpadra hozta.

Az egyik volt az angol költő Ben Johnson (1611). Öt felvonásos drámájában Catilina a legútálatosabb szörnyetegnek van bemutatva, a kit semmi emberi indulat, szenvedély nem vezet: csupán a rombolás-vágy.

A másik volt Crebillon (1748). Catilina című drámáját a Comédie Françaiseben adták elő. A szerző hetven esztendő volt már, mikor ezt a darabot elkezdte írni, bele is betegedett s csak Pompadour asszony ösztönzésére fejezte be. A verselése szép. De a fő baja az, hogy Cicero nem annak a hatalmas szónoknak van benne bemutatva, a ki merészen szembeszáll a veszélyes összeesküvéssel, hanem egy spekuláló filiszternek, a ki a leányát akarja Catilina nyakába varrni s azért haragszik meg rá, hogy az nem akarja a leányát elvenni.

A harmadik író volt az idősb Dumas, épen száz évvel később (1848), a ki Catilinát színpadra hozta, a Théâtre Historiqueban. — A darab tündöklik Dumas szellemétől; inkább vígjáték, mint dráma. Mellékalakjai mulatságosak; a veterán harcos, a népszónok, a kortesvezér, a madár-idomító, a hetaera, a discussgurító; hanem a két főalak, Catilina és Cicero, csupa torzkép; cselszövő mind a kettő, a ki egymást lefőzni igyekszik, egyik is úgy hazudik, csal, veszteget, mint a másik; az egész mintha a 48-iki francia forradalom vezéreiről volna mintázva. S hogy annál feltűnőbb legyen a czélzatosság, Cicero a párisi ügyvédek talárjában és négyszögletű süvegében tartja a plaidoyerjeit; míg Catilina à la Robespierre hosszú mellényben pompázik; s a milyen párbeszédet egymással folytatnak, az teljesen beillik a Charivari éleclapba, méltó sikert aratva a karzati közönség tapsaiban.

Én nem választottam Catilinát költői munka meséje

hőseül. Hősnek torzalak; gonosztevőnek titán; rossz indulatai csillámlanak a dicsvágy mázától; országbontó összeküvése vérittas orgia képe, gyermekjáték emberfejekkel. Catilina és társai, meg az őket körülomboló kéjszavár gyülelész a mélyen megromlott római fiatalság képét mutatja fel, melynek a szív nem a gondolkodó lélek lakhelye volt, de a megromlott zsigerek természetellenes vágyainak fészke. Milyen magas ellentét velük szemben az ősrómai erkölcsöket képviselő Cicero és senatusának összesége, kik pusztá kézzel belemarkolnak a hidra csápjaiba. Nincs más fegyverük, mint az igazság, nincs más táboruk, mint a nép. S e kettőben bízva gyakorolják hatalmukat és diadalmaskodnak. A becsületérző, a hazaszerető nép kiűzi városából az egész anarchista tábort, s azon az éjszakán supplicatiót tartanak az istenek templomaiban, kivilágítják lámpákkal az utcákat, s a házak tetejét ellepő nők virágokat hintenek a cseréggel koszorúzott «haza atyja» curulis széke elé, midőn az a lázadókkal czimborázó allobrog vezérek kivégeztetése után az utcákon végighalad.

Nem lehet e magasztos jelenetéből a történetnek paródiát írni.

Egy kifejezés maradt fenn ez emlékből, melyet manapság is megbélyegzőül használunk: «Catilinaei existenciák» fogalom lett a nevéből. Szomoru monumentum.

IV. VERRES.

A második hatalmas élő bálvány, kit Cicero szelleme csodaerejével a porba döntött, volt Verres, siciliai praetor; egyike a lehetetlen regényhősöknek, a minőt csak mesékben lehet eltűrni.

De hisz az a tartomány, melyben Verres úrkodott, maga is egy meseország. Egy háromszögletű planéta a tenger közepén, a természet legnagyobb bőségével megáldva, s legsúlyosabb veszedelmeivel meglátogatva. Közepén az örökkön élő tűzhányó, melynek csúcsa jég, alja láva.

A láva alatt falvak, kastélyok vannak eltemetve, fölötte rengetegek díszlenek gyümölcsöntő gesztenyefákból. A partok egy szakadatlan kertet képeznek, narancsok, olajfák, fügefák, fölváltva szőlőlugasoktól. Az Aetna oldala is bort terem, mely tüzét anyjától kapja kölcsön. A völgyekben, a sik rónákon buja vetésekkel hullámozó szántóföldek, mik oly gazdagon fizetnek, hogy Sicilia a saját lakosságán kívül még a nagy világvárost, Rómát is ellátja gabonával. Azt hordják nagy három evezősoros gályák, az «onerariák», a «panem» után kiáltó «populus»-nak. Még a répát is Sicilia adta Európának; a nélkül nem lehetett volna Cincinnatus arról híres, hogy maga főzte a répáját.

És a természet gazdagsága mellett mily bámulatos kincseivel birt az emberi alkotásnak ez a kis szigetország. Mikor Róma uralma alá került, akkor a lakosainak előkelő osztálya görög volt. Ha valaki Rómában törte a latin nyelvet, azt mondták rá, hogy Siciliában tanult diácul. A rómaiak jobban tudtak görögül. A ki rosszul beszélt görögül, azt úgy csúfolták, hogy «græculus» (görögöcske). Maga Cicero is græculus volt suhancz korában.

Azok a dicsőséges romok, a mik ma is daczolnak az idővel, hirdetik, hogy minő műveltség, hatalom, gazdagság honolt egykor a kis szigeten. A felséges görög theatrum maradványai Taorminában vetekednek Róma és Athenæ monumentumaival. A gráciák, hórak szobraiit fülkéikből elhordták az olasz fővárosok palotáiba. Elhordták a templomokból is az istenszobrokat, Vestát a pálczával kezében, Junót a gránátalmával (a termékenység jele), a hősök szobraiit az úri palotákból: Hermest, Antinoust, Herculest Dejanirával: csak a torzók maradtak meg, miket vandalkéz, vagy földrendítő Aetna csonkára zúzott. — De megmaradtak a latumiák is, azok az útfélen hosszú sorban látható félkör alakú üregek, a mikben az elítélt rabokat kínvallatták és kivégezték. Egész rendes történetük van ezeknek. Vérbe fojtott bűnök története. Most már benötte nyílásaikat a tüskés tenyeres kaktusz. De a bűnök meg-

maradtak. Most már nem pogányok követik el, nem szökevény rabszolgák; hanem keresztyének és szabad emberek.

A fényüzési ipar is nagy tökélyre volt emelve a hajdani Siciliában; itt szőtték finom csalánból a testhez tapadó vestis melitensist, itt készíték a drága korinthetai vedreket, a mázas edényeket, a remek művészettel kirakott mozaik táblákat, miket «szirakuzai asztal» név alatt ismert az egész fényűző világ. A Scyotherica órát is a siculusok találták fel, a mit nem kellett minden órában megfordítani, mint a fővénycsorgató klepsidrárt.

A paraszt jól élt, a kézműves maga házában lakott, az úr dűskálkodott; a kereskedő bejárta hajóival a távol tengerpartokat, s kincseket halmozott össze. A kinek nem volt egyebe, mint gesztenyefája, megélt abból. Szántani, aratni, a rögöt törni jó volt a rabszolga.

A rabszolga nem ment emberszámba. Az mindig volt elég a vásáron; gazdag ember válogathatott benne, mint az igavonó baromban. Annak nem kellett se fizetés, se öltözet, csak korbács, meg éjszakára békó.

Akadtt azután olyan rabszolga is, a ki összetörte a békóját; megmérgezte az őriző vérebeiket, keresztülásta a falat s megszökött az erdős hegyszakadékok közé. Ha kézrekeríthették, tüzes vasbilloggal a homlokára sütötték az F betűt (fugitivus). Ritka eset volt; inkább öngyilkossá lett a megszorított rabszolga. A szökevény rabszolgák egyre szaporodtak. S azok azután onnan vettek, a hol találtak. Azoknak fizetett dézsmát az úr is, a paraszt is. A gazdagság mellett szépen kifejlődött a rablóvilág.

S ez egészen normális állapotnak találtatott.

Lehetett volna ugyan a rablók üldözésére is gondolni, de hát ki vállalja magára ezt az alkalmatlanságot? Katonát nem tartottak a siculusok; minek az? az országot tengerek veszik körül, a partokat sziklák őrzik; ellenség be nem törhet. Csak három-négy helyen van biztos kikötő, a hol gályákkal meg lehet közelíteni a szigetet, ott is:

incidit in Scyllam, qui vult evitare Charybdim. (A Scyllába esik, ki kerülni akarja Charybdist) s azokat a kikötőket hadi gályák őrzik; a szárazföldön lakókat nem háborgatja más, mint a saját rablóik, azokkal pedig kiki alkudjék meg, vagy verekedjék meg a maga tetszése szerint. (Ismerjük «mi» jól az ilyen állapotot!)

Egyszer aztán a gályaraboknak is kedve támadt a szárazföldi rabszolgák példáját követni. Eltépték a lánczaikat, mikkel a gályapadhoz voltak biztosítva, dereglyére kaptak s elkezdték a kalózmesterséget. Ez pedig még sokkal kecsesetebb, mint a hegyek közti rablószkodás. A tengeri rablónak pártfogója a hullám, zsákmánya biztos: az aranytermő partokról, Afrikából, Phoeniciából hazatérő kereskedelmi gályák. A dereglye olyan a kalóznak, mint a futó betyárnak a paripa. Evezőjében van az eszköz támadásra és menekülésre. A háborgó tenger neki jó barátja.

A kalózélet gyönyörűségei magához rántották rövid időn a siciliai tengerpartok heverő fiatalságát. Dologhoz nem szoktak, a gyöngyélethez inkább. Azt tartották, hogy ha olyan szép hivatás a rablás, minek engedjük azt az idegennek? Raboljunk magunk!

Ekkor következett el az a korszak, melyben a szép háromszögű paradicsomkert a tenger közepén az anyarszág Italia hatalma alá került. Úgy is csak egy keskeny tengersizoros választotta el őket egymástól.

A római köztársaság aztán küldött a siciliaiaknak praetorokat és quaestorokat, hatalmuknak megfelelő lictorokkal és legionariusokkal; a kik az elzüllött rendet a szigeten helyreállítsák.

A lánczaikat széttört rabszolgák ugyanez időben nyíltan fellázadtak uraik ellen és Spartacus vezérsége alatt hősie ellenállást fejtettek ki még a rendes római legiók ellen is.

Ekkor került Cicero Siciliába, mint lilybetani quaestor, harminczkét éves korában. Bölcseségével, igazságszeretével, önzetlenségével meg tudta nyerni a siculusok sze-

retetét. Abban az évben Rómában éhinség és drágaság volt. Sicilia látta el a világvárost gabonával.

Cicero quæstorságának letelte után került Siciliába prætornak Verres.

Igazi mintaképe a római patriciusnak. Kéjencz, kegyetlen, pénzsóvár. Hű képmása egyik elődének, Phalaris tyrannak, ki áldozatait egy ércbika gyomrába zárattat mely alatt máglya égett. A zsarnok gyönyörködött a bika bögésében. Egyszer aztán ötet magát is beledobták abba az izzó pokolszörnybe.

Verres három évig uralkodott Sicilia fölött s az alatt kirabolt minden halandót és halhatatlant. A halandót, a ki gazdagsággal volt megátkozva, s az isteneket, a kiktől követelni lehet az áldást. Aztán elvitette a templomokból magukat az isten-szobrokat is és haza küldte a római palotája földiszítésére.

Látogatásokat tett a gazdag birtokosok kastélyaiban, s a mi ott megtetszett neki: művészremek, ékszer, drága edény; maga az asztal, mely vendégszerető lakomával ellátta: ha Verres azt mondta rá: «Ez nekem nagyon tetszik!» az már akkor az övé volt. A házigazda érthetett belőle, hogy azt azonnal el kell küldeni a prætornak. Jaj volt neki, ha nem tette! Pört akasztottak a nyakába: összeesküvéssel vádolták el. Volt egy osztálya a nyilvános vádlóknak, a kiket a római szokás «quadruplicatores»-eknek nevez; a mi annyit tesz, hogy «négszerezők». — Tudniillik, hogy a bevádolt elkobzott vagyonának egy negyedrészt a vádoló kapta, három negyedét a prætor. Terhelő tanúkat lehetett kipéczézett úri ember ellen kapni. Ott voltak a «dicax»-ok (fecsegők), a kiknek az a hivatásuk, hogy a piacon a járókelőket otromba élczekkel, gúnyszavakkal boszantsák s a sokaságot megröhögtessék. A római törvények szerint a dicaxot nem volt szabad tanúnak elfogadni; de Verres félretette a római törvényt: az Siciliára nem terjed ki. Az ő közvádlója volt Palicanus. Ennek a vádja mellett íteltette el Stheniust, a kinél egy-

szer látogatóba volt, s a ki nem akarta neki adni Praxiteles cnydosí Aphrodite szobrát. Minden kincsét elkoboztatta Verres.

S az összerabolt műkincset hajóteherszámba szállította Rómába.

Hogy hajóhoz is olesón jusson, ajándékoztatott magának szép nagy gályákat a Mamertinoktól, meg a Taurominitánoktól, az alatt a czím alatt, hogy azok kellenek neki a tengeri rablók üldözésére.

S dehogy üldözte a sík tengeren garázdálkodó kalózkodat: a helyett összefogdostatta a parti városokban az erőteljes fiatalokat, azokkal töltötte meg a sziklába vágott latumiákat, a hol aztán azokat kínvallatás alá fogták.

A római törvény a következő fajtáit rendelte el a kínzásoknak: «ignis, rota, flagelli, equuleus, aculeus, fidiculæ» (tűz, kerék, korbács, nyújtó, tövis, hegedű).

Ezeket mind végigpróbálták a sicilai legényeken, míg magukra vallották a kalózságot. Akkor következett azután az «arbor infelix». (Szerencsétlen fa.) Így hitták a keresztfát. Ha a lictor súlyosítani akarta az áldozat szenvedését, úgy feszítette a keresztre, hogy napokig elkínlódott. Az áldozat szülei aztán megvesztegették a hóhérkodó lictort, hogy a fiukat egy jó tördőfással végezze ki egyszerre, hogy aztán a haldokló véglehelletében elrepülő lelkét egy bucsúcsókban fölszívhassák. Az volt a hit, hogy így a kedvesük lelke ő bennük fog élni tovább. Külön megfizettek azért is, hogy a lictor a kivégzett fiú hulláját ne dobja ki a vadállatoknak, hanem engedje eltemettetni. Ez a törvényes gyakorlat igen szép jövedelmet biztosított a lictor uraknak.

A római törvények igazolására föl kell hoznunk, hogy a római polgárok maguk mind a kínzások, mind a keresztfeszítés alól ki voltak véve; ezek csak a coloniák lakói számára voltak kitalálva. Azoknak tekintették a sici-
liaiakat is, a kik Verres uralma alatt százszor vissza-

kivánták ősi zsarnokaikat, Dyonisost, meg a többit, a kiktől szigetországukat a hős Marcellusok megszabadították.

Hogy a földmivelő parasztokra mekkora adót vetett ki Verres, azt nem lehet megmondani, mert annak a följegyzésével nem terhelték a viaszkos táblákat s Rómában sem számoltak el róla soha.

Hanem egy nemét az adónak mégis emlékezetben tartották.

Minden városában Siciliának tartoztak a földművesek adózni a praetor szobrára: Verres szobra oda állíttatott minden piac közepére, márványból vagy ércből. A leggyűlöltebb zsarnokot meg kellett örökíteni az elnyomott népnek.

No de nem mindenki gyűlölte: az asszonyok szerették. (Az olyan asszonyok, a kiknek a zsarnok eszményképük.) Nice, Pippa alsóbbrendű menyasszonyai voltak, de Chelydonis előkelő származású lehetett, Callidama pedig épen-séggel művelt hölgy volt, ki a praetor titkait őrizte s tanácsokat adott neki. Ezekre pazarolta el az összerabolt kincseket Verres.

Utoljára is egy istennő miatt kellett neki megbukni.

Ez az istennő volt Venus Erythrina. A legrégibb templom istenszobra: tömör ezüsből öntve. Az egész fekete patinával volt már bevonva a régiségtől, a miért a rómaiak Venus Abyssinicianak nevezték. Hegytetőn épült a temploma, s a papnőit szenteknek tisztelték.

Ez a Venus abban különbözött a többiektől, hogy ezt tartották a hű szerelem istennőjének.

A míg a Venus Pandemosok, a Vulgivagák, a Homicidák (Népszerű, Tekergő, Emberölő Venusok) vallása abból állt, hogy «amor omnium contra omnes» (mindenki szerelme mindenki ellen) az Erythreiai Venus a hűséges szerelemnek volt a védistennője. Az ő templomához sereglettek áldozni mindazok a nők, a kiknek kívánsága az volt, hogy egy kiválasztott férfi szerelmét elnyerjék, aztán, hogy annak az elnyert szerelmét megtarthassák s végül, hogy az

elvesztett szerelmet visszanyerhessék. Eszményi kívánságok. A Venus Erythreia kultusza jó hatással volt az erkölcsökre. Ennek a templomába csak az erényes hölgyek léphettek, kik feleségeik akartak lenni és maradni a mátkáiknak és férjeiknek. A fekete Venus-szobor mellől hiányzott a Cupido: a vétkezésre csábító istengyerek.

Verres elcsábította a dúsgazdag Agathinus leányát, Callidamát, s vele és a többi kedveseivel nyilvános orgiákat ünnepelt.

E miatt fölháborodtak a Venus Erythreia hívei: papnőik elutasíták Callidamát az istennő templomának küszöbéről.

Ekkor Callidama apja nagy összeget hagyományozott Stheniusnak, a Venus-templom patronusának, azzal a föltétellel, hogy a szerelem istennőjének a szobra mellé faragtassa ki annak a fiát is: Ámort. Ha az meglesz, akkor Callidamának szerelmi kicsapongása azonnal igazolva lesz. Hisz Ámornak minden szabad.

De a tiszta erkölcsű Sthenius visszautasította az ajánlatot. Megértette, hogy micsoda fertőző hatása lenne e változtatásnak a nővilág erkölcsére. Ezért az ellenállásért kellett meglakolnia. Bevádolták összeesküvésért, elítélték, kincseit elkobozták, s Verres magát tette meg azok örökösének, azon a jogalapon, hogy ő teljesíti Agathinus kívánságát, elkészítteti a Venus-szoborhoz kíváncsú Ámor-szobrot; el is készítteté; a nyilas Cupido lámpást tartott a kezében, a titkos szerelem symbolumát. Ezt odahelyezték a fekete Venus oldala mellé.

S ezen a merényleten bukott meg Verres. Az a nép, mely három esztendeig eltűrte minden zsarnokságát, kegyetlenségét, rablásait a praetornak: ezért a Cupido-szoborért föllázadt ellene; az egész lakosság, mint egy ember, föltámadt, fegyverre kelt. Verres szobrai minden piaczon ledöntötték; Taurominiában lovasszobra volt; arról csak az alakját dobták le; a lovat ott hagyták. Verresnek, ha azt nem akarta bevárni, hogy ötet magát is ledöntsék,

nagy sietve gályára kellett kapni összeharácsolt kincseivel s hazamenekülnie Rómába. Magával vitte a Venus-szobrot is.

Rómában ez évben Licinius Crassus és Cnejus Pompejus Magnus voltak a consulok; igazságszerető férfiak. Vád alá fogták Verrest.

Az előzetes kérdés az volt, hogy ki legyen a közvádoló?

A siciliaiak, két város kivételével, mind azt követelték, hogy Cicero fogadja el a vádló szerepét; de az új siciliai praetor, ki Verres helyébe kineveztetett, magának követelte ezt a föladatot. Ő quaestor volt Verres alatt; annak sok tettében tudós, tán részes is. Ha rábízták volna a vádat, majd olyan szépen elcsinálták volna azt ketten egymás között az elődével, hogy mind a ketten meg lettek volna elégedve. Az új praetor neve volt Quintus Cæcilius Niger. Vallására nézve zsidó. Ezért mondta Cicero a vádló személye fölötti vitában: «quid Judaeo cum verre?» (Mi köze a zsidónak a disznóhoz?) Verres latinul «ártányt» jelent.

Cicero maradt győztes. A consulok őt bízták meg Verres elvadásásával; mire a nagy orator Siciliába vitorlázott s ötven napig városról-városra járva, rengeteg adatokat gyűjtött össze Verres ellen, mely leírva hat könyvet megtöltött; tanukat is szerzett egész sereggel.

Örültek ennek Verres barátai. A míg Cicero ezt a hat könyvet eldeklamálja, a míg a tanukat kivallatják, a míg azokra visszafeleselnek, azalatt letelik az esztendő: Crassus és Pompejus megszűnnek consulok lenni: utánuk kandidálnak Q. Hortensius és Cæcilius Metellus Creticus, Verres jóakarói. S a római alkotmány olyan szépen volt berendezve, hogy a mit a jelen évben az idei consulpár végzett, azt a jövő évben az új consulpár visszafelé fordíthatta.

Ámde Cicero túljárt az eszükön. A hat könyvből nem szónokolt el többet egynél a fórumon (a többi megmaradt az olvasónak). De az az egy annyira elég volt Verresnek,

hogy megszökött Rómából, önkényes száműzetésbe; el is ítelték: összeharácsolt kincseit, miket magával nem vihetett, elkobozták, azok között volt a fekete Venus ezüstszobra is; külön a Cupido-szobor a lámpással, mely Verres praetor csodálatos bukását okozta.

V. CLODIUS.

Catilinával és czinkostársaival nem lett eltemetve a római erkölcsromlás. Ugyanaz a talaj ugyanazon méregnövényeket termi. Alul egy tétlen, munkakerülő néptömeg, mely ingyen kenyeret és czirkuszi látványosságokat követel, jól tudva azt, hogy az ő szavazata dönt, hozzászokva, hogy minden évben az új consul-, praetor-, quaestor-, aedilis-választáskor a versenyző kandidátusok szórják a tömeg közé a pénzt; azonkívül meg lehet appellálni a senatus ítéletét a népre: minden újonnan hozott törvényt elébb ki kell hirdetni a praekonak (a hirdetés volt a «Carmen») a nép előtt, s csak akkor, ha a piacon elfogadják, lesz belőle törvény (ez volt a «rogatio», megkérdezés); de elég volt a szenátus határozatának megghiúsítására egy «veto» szava a néptribunnak, az ajtó küszöbéről elkiáltva.

A ki ennek a népnek a kegyét meg tudja nyerni, azé a hatalom; annál minden bűn erénynyé változik. Mivel nyerik meg a nép kegyét? Pompával, fényűzéssel, dobzódással.

Hogy a fiatal Clodius asszonyok módjára hímezett «pallában» jár, fején rózsakoszorúval, lábain aranyos «soleákkal», hogy «octofofor lectum»-on hordatja magát, átlátszó vánkosokra heveredve, miknek reczéi közül afrikai illatszerek tömjéne párolog elő; — így viteti magát végig a népes utczákon kéjlekáig, kísérve sipoló symphoniarchusoktól, tánczoló leányoktól, kiknek mulattatására a «scurrák» (bohócok) szeméremsértő «nugákat» (bohózat) játszanak; majd megdiadalszekérre ül, Bacchusnak vetközve, szekerét meztelen leányok húzzák, a keringő mæ-

nadok dythirambokat énekelnek Ariadnéjához ; aztán kéjlakának atriuma alatt saturnaliákat rendez canephoráival, ægipanjaival, cymbala, crotala, hasított nád buja zenéje mellett ; lakomáin a három világrész ingyenczségei főlhalmozva, miket csak ég, föld és tenger természet : az amphorák ontják a híres vernacei zamatos nektárt : — hát ez mind csak azt bizonyítja, hogy Clodius igazi úr, a ki méltó a nép szeretetére ; hisz asztalának a maradványait a szájatató nézősereg között osztják ki. Az ilyen ember kedves a római népnek.

Ellenben gyűlöletes az olyan alak, mint Pisoé, kinek maga Cicero hányja a szemére, hogy csak új bort iszik, azt is a korcsmából hozatja, a kenyeret a péktől, a húsból a legáporodottabbat a hentestől, hogy soha halat és osztrigát nem evett : késő este egymagában vacsorázik egész kakaskukorékolásig. Az ilyen embert méltán gyűlölheti a nép.

Hogy Clodius kicsúfolja az isteneket, gúnyt űz a haruspexek madárjósolataiból, bélvizsgálásából ; hogy az áldozatok oltárfüstjéből is tilos szerelme jeladásait keresi ; még a palladiumot is meg meri tekinteni lopva és eldicsekedik vele, holott azt egyszer látta csak meg férfi szeme, Cæcilius Metellusé, mikor Vesta temploma leégett s ő a tűz közül mentette ki a Trójából elhozott palladiumot s meg is vakult utána. Clodius nevet az ilyen mesén. Clodius nagy műveltségű ifjú ! Azért van körülvéve görög rhetorokkal, philosophusokkal, medicusokkal : ő fölül emelkedett a buta nép számára kitalált mythologiai babonákon. Ez is emeli a tekintélyét.

Hogy pedig Clodius azt a vakmerőséget merte elkövetni, hogy a Julius Caesar feleségét elcsábítsa : az épen nimbus-szal veszi körül az alakját. Hiszen a költő mondja, hogy «divisum imperium cum Jove Caesar habet». (Oszttja Jupiterrel hatalmát).

Azt meg aztán Cicero mondja Clodiusról, hogy «Jupiternek hiszed-e te magadat, azért, hogy ő is feleségül birta

a nővérét, Junót, mint te a hugodat, Clodiát? Lám, én is hódolok Minervának, de azért nem tartom Minervát feleségemnek.»

Ebben is megnyugodott a fölséges nép; de nem nyugodott meg a sértett férj, a dicsőség környezte Caesar. A babérkoszorú nem tűri maga mellett a szarvakat.

Caesar válópert indított a neje ellen, s szentségtörés miatt vádat emelt Clodius ellen, ki nejével, leányruhába álcázva, találkozott szerelmes légyotton a férfiaktól eltiltott istennő templomában.

Ez a szakasza a római történetnek kínálkozik vigjáték-tárgyul eleven színekben. Szerelmes asszonyok, egy csábító kalandor, egy szerelemfélő férj, annak a patronusa, a komoly képű orátor, ki titokban maga is áldozik Bacchusnak és Venusnak, s annak a szigorú felesége, kinek az esze túljár minden szerelmeskedőén s kikapós férjét kordában tudja tartani: ez mind humorra ingerlő adat.

Igaz, hogy ez a történet is tragoediának végződhetnék; mert Clodius valóban oly bűnt követett el, a minek büntetése nem lehet kevesebb, mint hogy a tarpéji szikláról letaszíttassék, s nem a törvények szigorán múlik, hogy gyászeseten végződjék a szerelmi kaland. Jó szerencse, hogy itt vannak a törvények intézői, a derék római bírák, a kik összeválogatódtak senatorokból, equesekből és tribunusokból. Ezeket mind meg lehetett vesztegetni. Sőt elvárták azt. Alperes és felperes azon törekedett, hogy a bírákat egymás kezéről elárverezze. Sőt az élelmesebb bírák mind a két fél által meg hagyták magukat vesztegetni. Erről volt különösen hirhedett Bulbus Stalenus senator. Ez mindig kétkulacsos volt. Az ilyen vesztegetést úgy hitták, hogy «pseudothyus» (álajtó, melyen keresztül a kiadott pénz visszakerül). A megvesztegettetés neve pedig volt: «nemes bűn.»

Hát aztán hogyan biztosították magukat a perlekedő felek az iránt, hogy az általuk megfizetett bíró az ő tet-

szésük szerint adja szavazatát? Igen egyszerűen. Ott állt a megbizottjuk a senatus atriumában, mikor érkeztek a bírák. Mindenik bíró magával hozta az összehajtott tabula ceraticát, melybe az ő voksa már bele volt vésve. Egy betűből állt az: A (absolvo), C (condamno) vagy kettőből NL (non liquet). «Felmentem, elítélem, nem világos.» Lehetett a fölmentést egy görög Q-val, az elítélést egy zsidó Ghamellel is jelezni.

Hát aztán hogy játszották ki ezt az ellenőrzést a Bulbus Stalenusok? Ez már finomabb furfang volt. A tabula ceraticának dupla viaszrétege volt. A külsőre volt fölkarcolva az a betű, a melyiket az olcsóbb kliens kívánt, a belsőre meg az, a melyik a jobban fizetőnek kellett. Odabenn a tanácssteremben aztán a külső viaszréteget lehúzta az igazságos bíró, s az alsó rétegen levő betűvel szavazott.

Ritkaság volt egy-egy igazságos bíró, a milyen Cassianus volt, a kinek a nevét följegyezte a krónika. Ő vetette föl az alapkérdést bűnügyeknél: «cui bono fuit?» (Kinek a javára volt?)

Aztán hamis tanuk miatt sem kell aggódni. Itt van Casinius, a ki beszerzi az alibit a vádlott számára. Nem is volt az Rómában azon a napon, a melyen a bűnt elkövette. Minthogy azonban Clodiust tetten kapták s meg is verték, hogy ebből a bajból is kimentse: az már a poéta leleményességére bízatik, a ki ezt a történetet vigjátéknak kifaragja.

Később aztán sok év múlva Caesar, Cicero, Clodius története, egymással szorosan összebonyolódva, mind tragoeédiában végződött: de ezt majd csak a comoedia után mondjuk el, a rajzolt kornak ismertetésére; Cicero egész életregényével együtt, mely maga egy lánczolata az emberi ész mesés csodáinak.

Lássuk a comoédiát!

FÉLISTENEK BOLONDSÁGAI.

Történelmi comoedia.

Személyei :

JULIUS CAESAR, (36 éves, ez idő szerint pontifex maximus).

POMPEIA, Caesar neje.

AURELIA, Caesar anyja.

SERVILIA, (Caesar kedvese, Marcus Brutus özvegye).

BRUTUS, (Servilia fia, 10 éves).

CATO.

CICERO, (orator).

TERENTIA, (Cicero neje).

PUBLIUS CLODIUS, (fiatal patricius, Pompeia kedvese).

CLODIA, (Clodius huga).

MACRINUS, (a senatus elnöke).

Venus Abyssinica papnői, matrónák, szűzek, hierodulák, præficák, canephorák, mimák. — Senatorok, rabszolgák.

Történik a triumviratus előtti korszakban, Rómában, az I. felvonás Cicero tusculanumában, a II-ik a Venus Abyssinica templomában, a III-ik Cicero házában, a IV-ik a senatus termében.

I. FELVONÁS.

Cicero szobája. Doriai stylu oszlopokkal, a fülkékben Demosthenes, Aeschylus, Euripides, Minerva szobrai. Baloldalon egy jaspisból faragott szerecsen fiú szobra, mely gömbölyű aczeltükröt tart a két kezében, jobbfelől nagy théka, sorba rakott fasciculus göngyölegekkel, háttérben falfestmény, Orpheus lantol a vadállatokat magához csalogatva, a mik egy barlangoduból jönnek elő, az a barlangnyílás képezi az ajtót, melyen a szobába bejárnak. Szögletben a családi oltár, a penatesek szobraival.

I. JELENÉS.

Terentia, Szolgáló, majd Servilia és Brutus.

TERENTIA (40 éves nő, öltözete egyszerű római tunika, fehér gyapjú-szővetből, derekán szíj-öv, melyről kulcsok lógnak alá, lábain magas szárú cothurnus.

Semmi ékszert nem visel. Ruháján semmi hímzés. Haja koronaalakban feje körül csavarva).

SERVILIA (30 éves nő, öltözete athenei divatszerű, sűrű ránczos kék palást, csücskéin nehéz igazgyöngyök, alatta tarka virágos testhez álló öltöny, bogláros övvel átszorítva a kebel alatt, hasonlóval fölcsiptetve czombközépen, nyakán drágaköves láncz, karjain kőöntyük a felkaron és a csuklón; haja sáfrányveres, diadémmal átszorítva, homlokán apró csigákba kunkorítva, lábain sandalok, gyöngyökkel kirakva, hosszú fülbevalókat visel, kezében korallfogantyús ezüst tükör).

BRUTUS (10 éves fiú. Öltözete hasonmása Julius Caesárénak, kicsinyítve. Sas és griffmadár a thoraxára hímezve).

SZÖLGÁLÓ (jelent). Servilia Quinta és Marcus Brutus.

TERENTIA. Bocsásd be,

SERVILIA, BRUTUS (belépnek).

SERVILIA. Légy üdvözölve, Terentia.

TERENTIA. Légy szívesen fogadva, Servilia.

SERVILIA, TERENTIA (megcsókolják egymást).

TERENTIA (megcsókolja Brutust). Téged «még» szabad megcsókolni.

BRUTUS. Téged pedig «már».

TERENTIA (Serviliához). Aspis nyelve van.

SERVILIA. Anyja fia. De sürgős hírt hozok. Caesar ma idejön Ciceróhoz.

TERENTIA. Tudom.

SERVILIA. Hogy tudhatnád? Hisz ez titok.

TERENTIA. Elöttem nincs a háznál titok. E termet Oenobarbus építette, a bajaei Mercur-templom fortélyával, a mellékszobában a légszökön keresztül a leghalkabb beszédet is meghallani a Dyonisius-fülön át.

SERVILIA. Akkor azt is tudod, hogy mi hozza ide Caesart.

TERENTIA (helyet mutat egy karszékből Serviliának, másik karszékbe mellette ül). Tudom. (Brutushoz). Fiacskám, eredj csak a thékához, ott találsz szép képes fasciculusokat Pliniustól. Azokat nézgesd.

BRUTUS (a thékához megy s a fasciculusokat előszedi).

SERVILIA. Oh, e felől beszélhetsz. Tud ez már mindent. Ennek is Dyonisius-füle van.

TERENTIA. Caesar válni akar a feleségétől, Pompeiától, s Cicerot kéri fel szónokául.

SERVILIA. Azért, hogy engem nőül vehessen.

TERENTIA. Bizonyos vagy felőle?

SERVILIA. Számtalanszor fogadta.

TERENTIA. Vannak rá bizonyítékaid?

SERVILIA (elővesz egy lánczon függő tojásnagyságú igazgyöngyöt). Nézd e camaeát. Fekete igazgyöngy; a mi kettőnk képmása, Caesaré és az enyém van belevésve egymás mellé, alája a neveink. Caesar tíz millió sestertiaért vette számomra e kincset.

TERENTIA. Az ajándékozott kincs csak azt bizonyítja, hogy Caesar bőkezű fizető. Az ékszer kiegyenlíti a tartozást. Caesar különben sem ismeri a pénz értékét. Tele marokkal szórja. Van már négyszáz millió sestertia adóssága.

SERVILIA. Egy hiberniai hadjáratból mind ki fogja azt fizetni.

TERENTIA. Valami írás többet érne.

SERVILIA. Olyant is tartogatok. Mikor a senatusban szó volt Catilina dolgáról, Caesar és Cato egymással ellentétben álltak. Cato nekem ikertestvérem s ezért halálos ellenségem.

TERENTIA. Talán nem «ezért», hanem mert erkölcsbíró a neve.

SERVILIA. A gyűlés alatt egy viaszkos táblácskát hoztak Caesarnak. Cato rátámadt. Ez nem járja, hogy a senatusba a tanácskozás alatt titkos üzeneteket küldjenek, s követelte Caesartól, hogy mutassa meg neki az átvett táblácskát. Caesar odaadta azt neki. Cato azt olvasá belőle, hogy én, az ő huga, szerelmi találkozóra hívom meg Caesart az Isis templomába. Bátyám odavágta Caesarhoz e táblát e szókkal: «nesze, te részeg!» Caesar pedig ráírta névaláírásával a viaszklapra: «elmegyek». Itt van nálam a tabula ceratica. Átadom. Használd föl.

TERENTIA. Ez már bizonyíték.

SERVILIA. A legerősebb hátra van. Nézd e fiút. Nem tökéletes hasonmása-e ez Caesarnak?

TERENTIA. Kivált, miután egészen az övéhez hasonló thoraxban járatod, sőt a haját is úgy húzod előre, mint Caesar viseli.

SERVILIA (Brutushoz). Brute! Jer ide. Quis est pater?

BRUTUS. Pater Jupiter, pater Junius Brutus, sed maxime pater Caesar.

SERVILIA. Ő is úgy szólítja mindig: tu mi fili!

TERENTIA. S te ezzel kérkedel?

SERVILIA. Bizonynyal. Caesarnak ősapja Ancus Martius, Róma királya volt; ősanja Venus, Anchises boldogítója. Caesar ereiben egy istennő és egy király vére egyesül. Ennek a vérnek a neve «ichor». Ez a vér nem beszeny-nyez, hanem megdicsőít.

TERENTIA. Az én büszkeségem más úton jár. Marcus Tullius Cicerónak az orra hegyén egy borsó kinövés van; ugyanez volt az apjának, a nagyapjának, valamennyi ősenek az orrán. Ezért nevezték el őket Ciceronak. Ugyanez a borsószem ékesíti egyetlen fiamnak az arcját. Én meg arra vagyok büszke, hogy a fiam az apjának képmása.

SERVILIA (csipősen). Oh, másban is ismeretes a fiad, hogy egészen az apja lenyomata. Abban, hogy ő is két emberből áll, miként Marcus Tullius Cicero. Az egyik ember az amphorán innen, a másik az amphorán túl. Cicero, a míg a kancsón innen van, a míg bort nem ivott, philosoph, orátor, anachoreta; de ha egyszer túl esett a kancsón, akkor bacchans lesz, poéta és satyr. S ebben hasonlít hozzá a fia is, a kit épen azért küldtek el e napokban a «hajás» gallusok országába, hogy ott nem kaphat bort.

TERENTIA. Mendemonda!

SERVILIA. Hiszen köztünk marad.

BRUTUS (egy pergamentekercset kibont, abban egy károsú amphorát talál begöngyölve, fölnyitja, megkóstolja). Ecce, a prosopopoeia belseje! Egy amphora!

SERVILIA. Rejtsd vissza mindjárt, rossz fiú!

TERENTIA. Bizonyynyal üres amphora.

BRUTUS. Nem az. Megkóstoltam. Nectar van benne. Az istenek jól élnek. (A tekercset az amphorával együtt a thékába visszateszi. Azután másik tekercset bont ki, abban is talál koraócskát, megkóstolja, elfintóztatja az arcát: savanyú!)

SERVILIA. Caesar épen így mókázik az istenekkel. (Főláll).

TERENTIA (főláll).

SERVILIA. De hát beszéljünk az én dolgomról, a miért jöttem. Caesar ma ide fog jönni. Légy jelen a találkozásán Ciceróval. A te szavadra sokat ad. Ismeri nagy befolyásodat az orátorra. Vezesd úgy a beszélgetést, hogy Caesar vallja be Cicero előtt rejtett szándékát én irántam.

TERENTIA. S mivel hálálod meg ezt én neked?

SERVILIA. Fogadom Irisre, hogy két hónapig nem fogom ócsárolni a köntösöd szabását a többi asszonyok előtt.

TERENTIA. Cicerót hallom közelíteni. Ismerem a lépései hangját.

SERVILIA. Juno veled. Menjünk Brute! Mit tanultál?

BRUTUS. Azt, hogy Plinius eczetes.

SERVILIA (Terentiához). Elfelejtettem neked a földolgot elmondani, a miért idejöttem. Mikor látogatsz meg?

TERENTIA. Mit lássak nálad?

SERVILIA. Hát a macskámat, a mit Caesar hozott nekem Egyiptomból. Egy catulust.

TERENTIA. Macska? Mi az? Catulus?

SERVILIA. Egy párducz — kicsiben. Könnyöknyi szelid fenevad, a ki hizelkedik, törleszkedik, dorombol.

TERENTIA. S te szereted a hizelkedést, törleszkedést, dorombolást?

SERVILIA. De a macska egyebet is tud. Elfogja az egeret.

TERENTIA. S mit tesz vele?

SERVILIA. Előbb játszik vele, aztán összeropogtatja.

TERENTIA. Utálatos, kegyetlen állat! Nálam ezt az egerfogó végzi.

SERVILIA. Ha fiai lesznek, neked is adok belőlük egyet.

Majd meglátod, hogy meg fogod szeretni: ölelgetni, czirógatni.

TERENTIA. Én csak a gyermekeimet ölelgetem.

SERVILIA (Brutushoz). Hát én nem ölelgetlek, nem czirógatlak téged, te kis cziczám, te kis catulusom. (Brutus fejét átöleli, gyöngéden simogatja).

BRUTUS (durozásan). Mater Servilia! A macska karmolni is tud!

II. JELENÉS.

Előbbiek, Cicero.

CICERO (negyven éves, gyér haja, borotvált arcza, orrán egy szemölcs, lativ-clavus tógába öltözve, fejét cserkoszoru köríti, kezében pergamentekercs).

SERVILIA (meghajtja magát Cicero előtt). Salve pater patriæ.

CICERO (hidegen viszonozza a köszöntést).

BRUTUS (Serviliához). Ez is «pater?»

SERVILIA. Igen, a patria atyja, a hazáé.

BRUTUS. Akkor a patriának az anyja Terentia, Cicero felesége.

SERVILIA. Lódulj, te brutus kis betüvel!

BRUTUS. Hát Caesar nem több-e kis betüvel, mint nagy betüvel?

SERVILIA (elviszi magával Brutust).

III. JELENÉS.

Cicero, Terentia.

CICERO. Ki volt ez asszonyság?

TERENTIA. Nem ismered? Hisz annyiszor beszéltél vele. Marcus Brutus özvegye, Servilia.

CICERO. Akkor fekete haja volt, mostan pedig sáfrányveres.

TERENTIA. Ez most a galliai divat Rómában.

CICERO. Hát nincsenek már római asszonyok?

TERENTIA. A tied még az.

CICERO. Valóban az. Polgárnő, feleség, anya, tanácsadó.

TERENTIA. Mi van kezedben?

CICERO. Nehéz feladat. Beszéd a consul ellen, ki most hatalmon ül, és beszéd saját magamról.

TERENTIA. Valóban nehéz. Szeretném hallani.

CICERO (középre áll). Elmondom. Közbeszólhatsz.

TERENTIA. A tógát csavard balkarod körül: az ne mozduljon. Elég a jobb.

CICERO (balkarját tógájába csavarva hozzáfog). Látod-e már, te fenevad, érzed-e már, hogy minő panasz vágódik homlokodhoz?

TERENTIA. Nem úgy kell ezt. Az a heves kézmozdulat közönséges szónokoké. Cicero e szót félvállról nézve ellenfelére mondja, leeresztett karral. Így.

CICERO. Azt kérdi mindenki, hogy lett consullá ez a syriai, kinek fekete pofája rabszolga eredetére vall. Bozontos szakállá, ránczos homloka, kancsal szeme, odvas fogai hogy csábítottak el valakit, a ki meglátta?

TERENTIA. Ne mutogasd apróra a részleteket, a miket megneveztél. Te e szavaknál hátrahúzódol undorodva, s egy szónál a szád elé teszed a kezedet. Ekként.

CICERO. Vagy tán ékesszólásoddal ragadtad el a népet? Kértem tőletek, Quirites, ki hallotta őt másképp beszélni, mint dadogva?

TERENTIA. Ezt a mondást a szónok a néphez intézi hátrafelé fordulva. Jól van.

CICERO. Avagy tán vitézségedért szerettek meg? Ugyan látott-e tégedet valaki nagy veszély idején másként, mint futvást?

TERENTIA. Itt a szónok olyan mozdulatot tesz, mintha korbáccsal ütne a futó hátára.

CICERO. Csúszva-mászva jutottál el e polczra, a nép hibáinak hizelkedve; isten-szobrokat állítva házad elé, miket felfüstöltél, hogy régieknek látszassanak s hozzád hasonlítsanak.

TERENTIA. A változatos mondatot arcjátéknak és mozdulatnak kell kifejezni. A csúszás-mászást fejezze ki az

előre csuszamló láb, a hízkelkedést az állat simító öt ujj, a hamisított istenszobroknál bámuljon el a kerekre nyitott szem; az utolsó mondást vágd oda az ellenfél arczába.

CICERO. Beszéljek-e a magam consulságáról?

TERENTIA. Ne úgy! a jobb kezét itt dugd a tóga alá.

CICERO. Engem az egész város, az egész ország választott meg, nem szavazó cserepek többségével, de közfelkiáltással.

TERENTIA. Most egy perczre kiterjesztheted mind a két karodat. Jól van.

CICERO. Első consullá tettek. S hogy viseltem e tisztet? A campanai mezőket felosztottam a földmivelő polgárok között. A senatust megtisztítottam a zajongó suhanczoktól. Consul társamat, Antoniust, meggátoltam Macedonia kifosztásában, Gallia provinciánkat hadsereggel és pénzzel elláttam, Rómához csatoltam.

TERENTIA. Ne olyan sok mozgást a jobb kézzel. Jobb azt e szavaknál a csipőre támasztani.

CICERO. Hát Catilinát nem én űztem-e ki a városból, ki romlott czinkostársaival a köztársaságot felforgatni készült? Én a gyilkolásra felhúzott nyilakat összetörtem, a város felgyújtására szánt fáklyákat elragadtam, eltapostam.

TERENTIA. A szónok itt szabadítsa ki a bal karját is a tóga alól s mindkét kezével és lábdobbanással jelezze a mondat értelmét.

CICERO. E tettem után a senatus elnöke, Quintus Catulus, a forumon Pater Patriae, a haza atyja névvel ruházott fel.

TERENTIA. E mondatnál a szónok mindkét karját beburkolja a tógája alá.

CICERO. A pontifexek kinyittaták tiszteletemre az istenek templomait.

TERENTIA. Ne oly hangosan! Ezt halk, lenyomott szóval kell elmondani.

CICERO. S midőn a nép láttára, a tribunus plebis előtt a forumon letettem az esküt, hogy e várost s a köztársas-

ságot minden erőmből fenn fogom tartani, ez eskümet a nép ércztáblába vésette s átadta nevemet a halhatatlanságnak.

TERENTIA. Rendes ember égre emelt kézzel esküszik, de Cicerónak úgy illik, hogy az eskünél szívére tegye a kezét.

CICERO. És végül Lucius Gellius censor a senatusban a polgári koszorút tette a fejemre, melyet egyedül én visellek Rómában.

TERENTIA. Szónok itt feje fölé emelt jobbjának mutatóujjával érinti homlokát.

CICERO. És most merd, te furia! elmondani a te viselt dolgaiddat!

TERENTIA (tapsol). Ez jó volt Cicero. Egészen helyes.

CICERO (kezét nyújtja Terentiának). Köszönöm.

TERENTIA. Már most mondd el az egészet félbeszakítás nélkül.

CICERO. Látod-e már, te fenevad, érzed-e már, hogy minő panasz vágódik homlokodhoz? (Félvállról néz megvetően ellenfelére.) Azt kérdi mindenki, hogy lett consullá ez a syriai, kinek fekete pofája rabszolga eredetére vall. Bozontos szakáll, ránczos homloka, kancsal szeme, odvas fogai (kezét szája elé teszi) hogy csábítottak el valakit, a ki meglátta? (Undorral hátra húzódik.) Avagy tán ékesszólásoddal ragadtad el a népet? Kérdem tőletek, Quirites, ki hallotta őt másképp beszélni, mint dadogva? (Háttal fordul.) Vagy tán vitézségedért szerettek meg? Ugyan látott-e tégedet valaki nagy veszély idején másként, mint futvást? (Korbácsütést mutat.) Csúszva-mászva jutottál el e polczra, (lábaival jelzi a csuszást), a nép hibáinak hizelkedve (arcát tenyerével csírogatja), isten-szobrokat állítva házad elé, miket felfüstöltél, hogy régieknek látszassanak s hozzád hasonlítsanak. (Szemeit elmereszti, az utolsó mondatot kegyetlenül odavágja.)

TERENTIA. Eddig jó volt.

CICERO. Beszéljek-e a magam consulságáról? (Jobb kezét a tóga alá dugja.) Engem az egész város, az egész ország választott meg, nem szavazó cserepek többségével, de közfel-

kiáltással. (Mindkét karját kiszabadítja a tóga alól.) Első consullá tettek, s hogyan viseltem e tisztelet? A campanai mezőket fölosztottam a földmívelő polgárok között. A senatust megtisztítottam a zajongó suhanczoktól. Consultársamat, Antoniust, meggátoltam Macedonia kifosztásában, Gallia provinciánkat hadsereggel és pénzzel elláttam, Rómához csatoltam (csipőre támasztott kézzel). Hát Catilinát nem én üzem-e ki a városból, ki romlott czinkostársaival a köztársaságot fölforgatni készült? Én a gyilkolásra felhúzott nyilakat összetörtem (mindkét kezével mutatja), a város fölglyűjtására szánt fáklyákat eltapostam. (Tapos.) E tettem után a senatus elnöke, Quintus Catulus, a forumon Pater Patriae, a haza atyja névvel ruházott föl. (Mindkét karját a tóga redőibe rejtli.) A pontifexek kinyittaták tiszteletemre az istenek templomait. (Lenyomott hangon.) S midőn a nép láttára, a tribunus plebis előtt letettem az esküt (mellére teszi a jobbját), hogy e várost s a köztársaságot minden erőmből fönn fogom tartani, ez eskümet a nép ércztáblába vésette s átadta nevemet a halhatatlanságnak. És végül Lucius Gellius censor a senatusban a polgári koszorút tette a fejemre, melyet egyedül én viselek Rómában. (Ujja hegyével érinti a homlokát.)

IV. JELENÉS.

Előbbiek. Szolga.

SZOLGA (jelent). Cajus Julius Caesar hadvezér.

TERENTIA. Várjon az atriumban! Add neki olvasni az ephemeridest.

CICERO. De Caesart, a hadvezért, nem illik megvárakoztatni.

TERENTIA. Ejh! Hadvezér van három is, de Cicero csak egy van. Fejezd be!

V. JELENÉS.

Előbbiek. Caesar.

CAESAR (félretaszítja a szolgát, belép, az ajtóban állva marad. Öltözeté thorax, oroszlánokkal, griffekkel, bíbor pallium, széles öv, karddal, magas cothurnusok, fején babérkoszorú).

CICERO, TERENTIA. (Nem veszik észre Caesar beléptét).

CICERO (végzi beszédét heves kitöréssel). És most merd, te furia! elmondani a te viselt dolgaiddat!

TERENTIA. Jól volt, Cicero!

CAESAR (előlép). Így már aztán könnyű Cicerónak lenni, ha az oratornak ilyen mestere van.

CICERO (boszúsan a meglepetés miatt, a tekercset az asztalra dobja). Mikor Rhodusban letettem az orátori exament Apollonius mester előtt, akkor nem volt Terentiám; a mester mégis könyezve mondá: «Sajnálom Görögországot, melytől a szónoki dicsőséget Cicero elragadja Róma számára».

CAESAR. De a nagymestered mégis Terentia.

TERENTIA. Az istenek hoztak a házunkhoz, Caesar.

CAESAR. Hagyjuk az isteneket a papoknak, Terentia. Két augur, ha összehatalálkozik, egymás szeme közé nevet.

TERENTIA. Caesar, én római nő vagyok. Az isteneknek áldozom.

CAESAR. Én pedig felvásárlom őket. Most is hoztam el Siciliából egy fekete ezüst Aphroditet. Tódulnak hozzá az asszonyok. Templomot építettem a számára.

TERENTIA. Beszéded van az urammal. Egyedül hagylak vele.

CAESAR. Én pedig arra kérlek, hogy maradj. Ügyem olyan, hogy annak kibontásához nagyon szükséges az asszonyész. Különösen az olyan ész, mint Terentiáé.

TERENTIA. Ha te úgy kívánod, s ha az uram megengedi, maradok.

CICERO (félre). Ha én megengedem? Még elhiteti Caesarral, hogy én vagyok itthon az úr. (Caesarhoz.) Jobb lett volna,

Caesar, ha Venus istennő helyett Plutót szereztél volna meg, a gazdagság istenét.

CAESAR. Az is megkerült. Crassus kifizette minden adósságomat.

CICERO. Hát Crassusnak ki fog megfizetni?

CAESAR. A spanyolországi hadjáratom.

TERENTIA. És így te neked, Caesar, minden diadalmas hadjáratod nemcsak babért szerez a homlokodra.

CAESAR. No csak mondd ki, a mi a nyelveden van, hanem szarvakat is.

TERENTIA. Én kincseket akartam mondani.

CAESAR. De erre gondoltál. Hát nem beszél-e minden asszony Rómában, hogy Caesart megcsalja a felesége?

TERENTIA. Ha az mind igaz volna, a mit az asszonyok egymásról beszélnek, Rómának rég el kellett volna sülyedni.

CAESAR. Az anyám mondja, Valéria, s ő nem hazudik soha.

TERENTIA. De ő is csak gyanút lát, nem valót.

CAESAR. Caesar nejéhez még a gyanúnak sem szabad hozzáférni. Én bizonyosságot fogok szerezni. Clodius a nőm szeretője.

TERENTIA. Jusson eszedbe, Caesar, hogy a megcsalt férj még az istenek között is nevetséges alak. Ugyan mit nyert vele a sánta Vulcan, hogy az Olymp minden isteneit összesződítette az aczél-hálóba kerített Venus és Mars szemléletére? Mindenki csak ő rajta nevetett. S aztán mehetett pánczélt kovácsolni Aeneas számára, a ki, úgy tudom, hogy a te ösapád volt, Caesar. Hátha a Nemesis most neked fizet meg Anchisesért?

CAESAR. Az istenek között nem volt válóper.

TERENTIA. Tehát te válni akarsz Pompeiától, Caesar? Minő okon? Mert a törvény igaz okot követel.

CAESAR. Mert meggyaláz férji becsületemben.

TERENTIA. Azt most senki sem hiszi; de ha te magad kimondod, akkor mindenki tudni fogja. Ismered a római

közmondást: «Szégyen az, a miről kevesen tudnak, gyalázat, a miről sokan tudnak». Az általad jól ismert germánoknál van egy gúnykép, melylyel a megcsalt férjeket csúfolják: egy férfi, a ki egy kakason lovagol. Akarod, hogy emlékpénzek járjanak kézről-kézre Rómában, melyeken Caesar látható kakasháton?

CAESAR. Gyűlölöm azt a nőt!

TERENTIA. Nem! Caesar! A gyűlölet nem elég ok az elválásra.

CICERO. A törvény előtt igen.

TERENTIA. Ügyvédeddel beszélsz. Meg kell mondanod az igazat. Te más nőt szeretsz.

CAESAR. Hahaha! Minden országban mást. Én férfi vagyok. A mi a nőnél vétek, az a férfinál virtus.

TERENTIA. De egy nőt annyira szeretsz, hogy feleségül akarod venni.

CAESAR. Ki volna az a nő?

TERENTIA. Servilia, Brutus özvegye.

CAESAR. Ah, az régi dolog.

TERENTIA. De maradandó. Vannak rá tanújelek, hogy ez a nő egész lelkével betölti a te szivedet.

CAESAR. Minő tanújelek?

TERENTIA. Az a drága igazgyöngy camaea, melyen a te arczképed az övével egyesülten van kifaragva.

CICERO. Arról én is tudok: az ára végett.

CAESAR. Az csak arra bizonyíték, hogy Caesar ismerte a szerelemnek az értékét s nem maradt érte adós.

TERENTIA. Irott betűid is bizonyítanak; az a levél, mit viaszkos táblára írva küldött hozzád Servilia, meghívott téged találkozóra az Isis templomába, s melyre te a nevedet irtad e szóval: «elme gyek».

CAESAR. Nos hát Isisnek áldozni nem szabad?

TERENTIA. Szavakkal játszol, Caesar, a mivel engem félrevezetni vélsz. Ne hidd azt, én a szivedbe látok. Komoly aggodalmak tanyáznak ottan. Te egy királynak és egy istennőnek sarja vagy; ükeid mind büszkén hivatkoz-

tak fényes eredetükre. Korona és csillagsugár egyesült homlokaikon. Most ez a kettős fény kialvó félben van. Nőd volt több is, de fiad egy sem. Sietnél élni. A homlokod olyan magas már, hogy az előre húzott hajaddal alig takarhatod. Tükröd szemedbe mondja, hogy Ancus Martiusnak és Venusnak utolsó sarja vagy.

CAESAR (Ciceróhoz). Asszonyodban egy jósnő veszett el.

CICERO. Az a baj, hogy én megtaláltam.

TERENTIA. S aztán valahányszor Servilia fiára tekintesz, saját képmásodat látod meg benne. Te bizonyos vagy a felől. S nemcsak arcza hasonlít a tiedhez, hanem a lelke is ép olyan csipkedő, gúnyolódó, sértésre kész, mint te vagy. Téged szeret és kigúnyol. Mit más szégyenlene, ő dicsekszik azzal. «Maxime pater Caesar.» És te is úgy szólítod őt: «mi fili Brute».

CAESAR. Szójarás!

TERENTIA. Nem, Caesar! Te e gyermekben önmagadat látod megujulni: a nagy Aeneas sarját felnövekedni. Te a Caesarok családját hiszed megöröködni benne. Neked a véred szít az ő véréhez. Te nőül akarod venni Serviliát azért, hogy Brutust magad mellé ültethesd a diadalszekeredbe.

CAESAR (meghatottan). Eltaláltad a szívemhez szóló hangot, Terentia. Ez a fiú nekem a legfőbb gondom. Több, mint szeretetem tárgya: aggodalmam. Galliai hadjáratomban egy druida papnőt erővel ragadtam el az oltára mellől. Ez a jósnő engem megátkozott e jövőmondó szóval: «Tulajdon fiad legyen, ki egykor neked a haláldöfést megadja». Ez átkot nem bírom emlékemből kitörülni. Fiam van, s az fog megölni. Egy védelmem van csak ellene: ha bezárom őt szívembe. Akkor nem lehet apagyilkossá. Ezért akarom nőül venni Serviliát. Aztán legyen Brutus a Caesarok törzsének felvirágoztatója, nem kiirtója.

CICERO. Előbb azonban Pompeiától kellene elválnod. Van-e bizonyítékod a hűtlenségére?

CAESAR. Van. Ő Clodius-szal folytat tilos szerelmet.

CICERO. Ez csak beszéd, hol a tettek?

CAESAR. Hát hisz azért jövök hozzád, a jogtudóshoz, hogy szerezd meg a bizonyítékokat. Hisz a ti tudományotok ez, Themis választottjai; utána járni a gyanúba fogottnak, lépteit követni, szavait ellesni, nyájas szóval titkukat kicsalni, észrevétlenül törbe ejteni, aztán saját mondásaikba bebonyolítani, világosságot csinálni a sötétben s ködöt a világosságban. A ti mesterségtek ez, törvénytudósoké. Ha Jupiternek Cicerója volna, rég repudiálta volna Junót Ixion miatt; aztán azért a megszagolt virágért, melynek Mars lett a következése. Mért nem fordul Jupiter Ciceróhoz?

CICERO. Caesar, te engem túlmagasztalsz.

CAESAR. Ha ez neked magasztalás . . . Aztán tudod, hogy Caesar bőkezű. Ha a válóper Pompeia ellen s a vádper Clodius ellen kedvem szerint sikerül, én neked százezer sestertiát ígerek és egy palotát Pompéiban.

TERENTIA. A vádbeszédről majd gondoskodik Cicero, a bizonyítékokról gondoskodom én.

CAESAR. Ave Cicero; ave Terentia.

CICERO, TERENTIA. Ave Caesar.

CAESAR (elmegy).

VI. JELENÉS.

Terentia. Cicero.

CICERO (a pergamentekerosset összegöngyöltve, büszkén). Megfőzted a lencsét?

TERENTIA. Meg.

CICERO. Órjával, szalonnával?

TERENTIA. Azzal.

CICERO. Sütöttél rá egyiptomi hagymát?

TERENTIA. Sütöttem.

CICERO. Akkor betöltéd asszonyi hivatásodat.

VII. JELENÉS.

Előbbiek, szolgáló ; majd Pompeia.

SZOLGÁLÓ (bejelent). Pompeia, Caesar neje.

CICERO (megijed). Caesar felesége jön ! Ebből baj lesz.

TERENTIA (ironiával). Ne félj ; Terentia még teljesíteni fogja asszonyi hivatását. Vezesd be Pompeiát (a szolgálóhoz).

POMPEIA (belép, szép fiatal római nő).

CICERO (siet tiltakozni). Ha hozzám jössz, mint orátorhoz, úgy előre elutasítok magamtól minden értekezést. Én nekem Caesar a kliensem, s midőn te Caesar ellenfele vagy, a te ügyedet nem vállalhatom.

POMPEIA. Hiszen még nem is tudod, hogy ellenfele vagyok-e Caesarnak? Itt találkoztam vele házad ajtajában s csókkal üdvözöltük egymást. De ha az volnék, téged nem választanálak ügyvédemül ; mikor itt van nekem Cato. Én a nődhöz jöttem. Terentia és Cato az egyedüli két erkölcsbíró Rómában. Cato a férfiak erkölcsét bírálja, Terentia a nőkét. Ők egy úton járnak. Cato csupán Terentia szavára hallgat, s ha Cicero felesége közbenjár, úgy Cato elfogadja védelmezésemet.

CICERO. Tehát te a nőmet akarod megvesztegetni ? Erre kíváncsi vagyok. Kezdj hozzá.

TERENTIA. Nehéz követ mozgatsz, Pompeia. Mivel akarsz engem megvesztegetni ? Nézd, ékszereket nem viselek. Ruhám itthon szőtt gyapjúsövet, sandalomon nem ragyogtatok camaeakat, bőrvemről kulcsaim csüngenek ; bu toraimon semmi arany, semmi elefántcsont. Mivel kínálhatsz meg engem, a mivel a szívemet megvedd ?

POMPEIA. Tudom jól, nemes római nő, a Grachusok anyjának utódja, hogy téged sem ajándékkal, sem pompával nem lehet megközelíteni. Nem is hoztam magammal sem kétpúpú tevét, sem elefántot Lybia kincseivel, hogy azokat lábaidhoz lerakjam ; sem Phœnicia biborával, Arabia illatszereivel terhelt hajókat. Te mondtad egy-

szer egy pézsmaszagú társaságban: az igazi háziasszony illatszere a konyhaszag!

TERENTIA. Azt érezheted rajtam.

POMPEIA. A kincs, mit neked felajánlok, oly csekély, hogy a peplumom alatt elfér. (Kivesz a kebléből egy fekete rózsát.) Nézd: itt a fekete rózsza. Ez a Venus Abyssinica jelvénye. A Venus Abyssinica, a szigorú erkölcsű Venus. Ezt küldik te neked általam Róma matronái és szüzei, kik e mai napon téged választottak meg az istennő főpapnőjének.

TERENTIA (örömmre gerjed). Engem választottak meg Venus Abyssinica főpapnőjének! Minő dicsőség! Mily magaslatos hivatás! A szigorú erkölcsöket követelő Venus tisztelésében nevelni Róma hölgyeit! Elragadni őket a Venus Pandemos, a Venus Homicida templomaiból! Elfogadom a fekete rózsát. (Megöleli, megcsókolja Pompeiát.) Megnyerem Cato védelmét a te ügyednek.

CICERO (a haját tépi mérgében). Megvesztegette az én asszonyomat. Hát Terentiának is volt gyöngye oldala? Nem volt neki elég, hogy itthon papolt, most még a templomban is papnő fog lenni. Szegény istenasszonyok!

TERENTIA. Így akár Caesar győz, akár Pompeia, a diadal pálmája az enyém!

II. FELVONÁS.

Venus Abyssinica temploma, csavart oszlopokkal, az oszlopközökben Mercur, Apollo és Mars szobra. A háttérben virágos függönyvel takart tágas fülke, melyben a függöny felhúzásával márvány talapzaton látszik a fekete Venus szobra. Elöl két oldalt borostyán-lugasok, karos padokkal. Egy nagy kalitkában galambok.

Egy állványon ércz-gong függ.

I. JELENÉS.

Terentia, Aurelia, Pompeia, Hierodulák.

TERENTIA (öltözete aranycsillagokkal himzett fekete palla, mely fejét is takarja, aranyabronccsal átszorítva a homlokán, kezében hosszú ezüstpálca, felül egy galambbal, csigateknő alakú, kétkerekű hordszékről száll le.)

AURELIA (violaszín stólában), POMPEIA (aranyszövetű tunicában). (Terentiát kísérik.)

HIERODULÁK (fehér ruhában, mirtuszkoszorúval fejükön).

TERENTIA. Üdv nektek, Venus Abyssinica papnői! Az istennő felavató ünnepélyét készítsétek elő. Minden férfit eltávolítsatok a templom közeléből; minden himnemű állatot kiűzzetek a házból. Mit hallok? Lesbia kanári verebe énekel! Vitessétek el! Hát ez minő hang? Kakas-kukorítás! Kést a nyakára az ünnepháborítónak! Az amazonok tegzeikkel a falakon álljanak, s ha vadlúd repülne a templom fölé, azt lenyilazzák!

(Künn számárorordítás hangzik.)

TERENTIA. Mi ez? Szamarat hallok ordítani a templom udvarán!

HIERODULA (ki akar menni).

TERENTIA (visszatartja Hierodulát). Erről csak férjes nőnek szabad meggyőződést szerezni. Eredj te, Pompeia.

POMPEIA (kimegy).

AURELIA (Terentiához). De kár volt a menyemet kiküldened egyedül.

TERENTIA. Csak nem félted itt a templomban?

AURELIA. Vétkezik az még az oltár előtt is. Mondok neked valamit. Csak hadd vegyek hozzá lélekzetet. Hiszen tudod, hogy minden római háznál van két rendes oltár. Egyik a jó istenek, másik a rossz istenek tiszteletére. Én már a jó isteneknek nem áldozom; mert azok a nélkül is jót tesznek velünk, ha nem imádkozunk is érte; de szükségesnek tartom a rossz istenek oltárán tüzet rakni, azért, hogy ne minket bántsanak, hanem másokat. Ilyen a három furia: Alecto, Tysiphone, Megaera: ezeknek keserű áldozattal kell szolgálni; szeretik az epének, az eczetnek, meg az örömnök a füstjét. A jó istenek, a Bona Dea ellenben az édes illatot kedvelik, a tömjénfüstöt, meg a méz szagát. Amazt végzem én, emezt Pompeia. Clodius pedig ott settenkedik a szomszéd palota kertjében. Már most ha megüti az orrát a keserű áldozat füstjének a

szaga, arról megtudja, hogy én otthon vagyok s veszteg marad; de mikor megorrontja a tömjénillatot, arról ki-eszeli, hogy Pompeia egyedül van; szabad a gonoszság. Még az oltárokat is bűneik részesévé teszik. Mit szólsz ehhez?

TERENTIA. Azt, hogy hatalmas tudód van, Aurelia, hogy ezt egy lélekzet alatt el tudtad mondani.

POMPEIA (visszajön). Légy nyugodt, főpapnő; nem asinus, hanem csak asina.

TERENTIA. Akkor maradhat az udvaron. (Hierodulákhoz). És most takarjátok be az istenszobrokat lepellel; ők is férfiak.

TERENTIA. Mi pedig menjünk az istennőt az ünnepélyre előkészíteni.

TERENTIA, POMPEIA (a függöny mögé mennek a fülkébe).

HIERODULÁK (a szobrokat lepellel leborítják).

II. JELENÉS.

Hierodulák. Clodius. Clodia.

CLODIUS, CLODIA (egyforma rózsaszínű tunikákba öltözve).

CLODIA. Idáig eljutottunk szerencsésen. Most hadd tanítsam be neked, hogyan kell magadat leányruhában viselned, hogy el ne áruljon az ügyetlenséged. Félénken lépj és aprókat.

CLODIUS (aprókat lép).

CLODIA. Ha állsz, térdeidet összeszorítsd, a lábfejeket befelé.

CLODIUS (térdeit összeszorítja).

CLODIA. Szemeidet szemérmesen lesüsd, s csak lopva pillants fel.

CLODIUS (szemlesütve félrepillant).

CLODIA. Ha megszólítanak, nyitott szájjal hallgass rá; ha hizeleg valaki, bámulj el, nem érted.

CLODIUS (elbámul, fejét rázza).

CLODIA. A hierodulák pajkos tánczán takard el arcodat szégyenlősen s fordulj félre.

CLODIUS (eltakarja tenyerével az arcát).

CLODIA (kezére üt). No, ne pislogj az újjaid közül! Ha szólsz, suttogva beszélj és vékony hangon. A két kezed kebleden tartsd, s ha leereszted, ott is összefogd. (Ilyen mozdulatokra igazítja Clodius kezeit). Ha matronát üdvözölsz, térdet hajts.

CLODIUS (térdet hajt).

CLODIA. Ha leányt ölelsz meg, hátratartsd magad.

CLODIUS (Clodiát megöleli).

CLODIA. A fejedet rázogasd, hogy a füleidben a függők csengjenek.

CLODIUS (fejét rázogatja).

CLODIA. Kiváncsi kézzel a szűzek fátyolához ne nyúlj. Ha megcsókolnak, ne harapj. És egy dologra különösen ügyelj. A matrónák gyanakodók. Lehetőnek tartják, hogy férfi lopózott be a nők közé leányruhában. A kit gyanúba vesznek, egy virágot vagy mit dobnak az ölébe. A férfi olyankor összecsukja a térdeit, a leány ellenben szétnyitja, hogy a ruhájával felfogja a hajított tárgyat. Ez az áruló mozdulat, a miről ráismernek. Tehát jól vigyázz s mindenben engem utánozz. Én, a míg kell, melletted leszek. Ha hibát követsz el, megcsíplek s akkor sikolts fel. (Megcsípi Clodiust).

CLODIUS (nevetve sikolt).

CLODIA. Ne úgy! durczásan sikolts. Csípj meg te engem.

CLODIUS (megcsípi Clodia karját).

CLODIA (felsikolt). Így kell. No már elég volt a leczkéből. Aztán a nevedet el ne felejtsd. Te vagy Clodia Secunda, én Clodia Prima. Össze ne téveszd valahogy.

CLODIUS. Csak Pompeiát láthatnám már.

CLODIA. Mindjárt meglátod.

CLODIUS. De Aurelia nélkül.

CLODIA. Arról majd gondoskodom én. Aztán használd a néma nyelvet. Tudod?

CLODIUS. Még tudom.

CLODIA. No hát hogyan van a titkos ábéce?

CLODIUS (a mondott tárgyhöz nyúl a kezével). A a fül: auris. B a száj: bucca. C a nyak: collum. D az újj: digitus. E a nyitott száj: edo. F a homlok: frons. G a térd: genu. H a váll: humerus. I az ábrázat: icon. L az ajk: labium. M-a tenyér: manus. N az orr: nasus. O a szem: oculus. P a mell: pectus. R a mosoly: risus. S a szemöldök: supercilium. T a hát: tergum. U a köröm: unguis. Z az öv: zona. V a has: venter.

CLODIA. Jól megtanultad. Hát már most hogy mondod majd Pompeiának azt, hogy «Clodius imád»?

CLODIUS (jelzi: nyak, ajk, szem, fölemelt újj, ábrázat, köröm, szemöldök, arcz, tenyér, fül, újj érintésével).

CLODIA. S erre neked Pompeia így fog felelni. (Jelzi a mozulatokat: mell, szem, mell, nyitott száj, arcz, fül, szemöld, nyitott száj, szemöld, nyitott száj, nevetés, nyitott száj, hát).

CLODIUS (örömmel, kitalálva a néma jeleket). «Pompeia szeret.»

CLODIA. Jó tanítvány vagy, fiacskám. Vigyázz, jönnek a matronák és szüzek.

CLODIUS, CLODIA (jobbra elvonulnak a szélső babérlugasba).

III. JELENÉS.

Előbbiek. Matronák. Szüzek.

MATRONÁK balról, SZÜZEK jobbról (bejönnek, sorban fölállnak a babérlugasok elé).

HIERODULÁK (lenge öltözetekben, egyiptomi csörgettyűkkel kezükben kijönnek az istennő fölkéjének függőnye mögül balról, félkörben fölállnak).

(Künn zeneszó hangzik).

1. SYMPHONIARCHA (szájára kötött kettős síppal).
2. SYMPHONIARCHA (háromszögletű hárfaszerű lanttal kezében).
3. SYMPHONIARCHA (pánsíppal).
4. SYMPHONIARCHA (háromszög csengővel).
5. SYMPHONIARCHA (csörgős dobbal).

(Jobbról függöny mögül kijönnek, felállnak, zenélnek).

{A zene utánzása annak, a mit a római primitív zeneszerszámokkal elő lehetett

idézni, a melódiát vezeti a kettős klarinét, a többiek közül még a pánsíp és a hárfa, a cythara kíséri, dob és háromszög ritkán szólnak bele).

IV. JELENÉS.

Előbbiek. Terentia. Aurelia. Pompeia.

TERENTIA, AURELIA, POMPEIA (Istennő fülkéjéből előjönnek).

TERENTIA, AURELIA (középen megállnak).

POMPEIA (baloldali lugas előtt áll meg).

CLODIUS, CLODIA (jobboldali lugasból előjönnek).

AURELIA (Terentiához). Mondom neked, főpapnő, hogy ennek az asszonynak a ravaszsága túlmegy Circe és Calypso büvös fortélyain. Büvített ad az öröknek, a mitől azok nem látják meg, hogy ki jön be a kapun. Majd meg virágos kosárban, rózsák alá rejtve, lopatja be magához a szeretőjét. Ismét betegnek tettei magát, vajákos asszonyt hivat magához, a ki a dæmont kifüstölje, de annak a paludamentumában ott rejtőzik Clodius. Aztán titkos néma nyelven beszélnek egymással, a mit csak ők ketten értenek meg. Nézd csak, most is hogyan jár a keze!

POMPEIA (kezevel azt a mondatot jelzi, a mit Clodia mutogatott jelekkel Clodiusnak).

AURELIA. Ha nem tudnám, hogy e teremben csupán csak matronák és szüzek vannak, fogadni mernék rá, hogy most is egy férfinak izenget.

TERENTIA. Légy nyugodt, Aurelia; e szent helyre még csak egy hímnemű méh sem repülhet be. A kik a Venus oltárán kitett mézes csészét körülrongják, mind nemnélküli méhek. Menj lugasodba.

AURELIA (a baloldali lugashoz megy, ott Pompeiára zsémbel, szemére hányva a néma jeleket).

TERENTIA (a hierodulákhoz). Kezdődjék az ünnepély, vonjátok fel a kárpitot.

1. ÉS 2. HIERODULA (az istennő szobrát rejtő függőnyt kétfelől szét-húzzák).

(Előttünk a Venus Abyssinica fekete szobra, fekete márvány alapzaton, előtte oltár lobogó lánggal).

3. ÉS 4. HIERODULA (háromlábú ezüst ülőhelyet, tripost helyez el, középen).

TERENTIA (a szoborhoz).

«Légy üdvözölve, istenek szépe te!
Boldog szerelmek anyja, világszive!
Embert tanítsz a földön istenülni
Fekete Venus!»

HIERODULÁK (tánczolva utána énekelik a ritmust).

TERENTIA. «Te, kit nem érhet semmi szenny, semmi folt.
A kit tisztábbra nem mos a Lethe sem,
Az éjszakának isteni képe vagy,
Fekete Venus!»

HIERODULÁK (tánczolva éneklük a ritmust).

TERENTIA. «Mind elmulandó, a mi csak színt visel,
Felhőnek, arcnak pírja vész, hava vész,
Tied örökké változatlan marad,
Fekete Venus!»

HIERODULÁK (tánczolva éneklük a ritmust).

TERENTIA. «Ki az igaz hű szerelemért eped,
Ki félti kincsét, mit szíve rejteget,
Ki visszakéri, mind te feléd eseng
Fekete Venus!»

HIERODULÁK (tánczolva éneklük a ritmust).

TERENTIA. «Fogadj be minket titkaid éjibe;
Boldogságunkat senki ne lássa meg;
Szerelmünk légyen, mint te vagy, oly örök,
Fekete Venus!»

HIERODULÁK (tánczolva éneklük a ritmust).

TERENTIA (leül a triposra).

V. JELENÉS.

Előbbiek. Servilia.

SERVILIA (bejön baloldaltól, Terentiához lép, annak az ajkát megcsókolja) Üdvözlég, főpapnő. (Aureliához lép, ajkát megcsókolja). Üdvözlég, Caesar anyja.

POMPEIA (Serviliához). Későn jöttél, Brutus Helénája.

SERVILIA. Elég jókor arra, hogy téged szemmel kísérjelek, Caesar Dianája.

POMPEIA. Miért Diana?

SERVILIA. Válaszsz belőle; vagy Actaeonért vagy Endymionért.

POMPEIA. Azért talán megcsókolhatnók egymást.

SERVILIA. A római nők azért szokták egymás ajkát megcsókolni, hogy megtudják, nem ivott-e valamelyikök bort.

POMPEIA. Bátran megcsókolhatsz, én ittam.

SERVILIA, POMPEIA (megcsókolják egymást).

SERVILIA (Terentiához). Bocsásd meg későn jöttömet, főpapnő. Rendkívüli eset tartóztatott fel; ez szolgáljon mentségemül. A thermaekből jöttem ki, a propylaeumban nagy lárma, népcsődület ragadta meg figyelmemet, minden üregből félöltözötten rohantak ki az emberek, összevissza kiabálva. Kérdeztem, mi baj van? Senki sem tudta megmondani. Végre egy balnearius rémült orczával el tudta rebegni: «Oda van Publius Clodius! meghalt; a tepidariumban megfojtotta a feltóduló gőz!» Én meg-rémülve kiáltám: «Segítség! hátha még életre hozható, vigyék a zuhany alá!» — «Késő, késő!» kiabálták az emberek. Clodius halva van!

CLODIA (előre rohan). Mit hallok? Az én bátyám, az én Publiusom! Meghalt? oda van örökre! Az én egyetlen bátyám! A ki engem úgy szeretett. Oh Neptun, oh Plutó, oh istenek, hogy tehattetek ily kegyetlenséget! (Kezeit tördeli.) Letörve Rómának virága! Oda a legnemesebb sarjadéka a Clau-

diusoknak! (Clodiushoz). Sirj hát te is, hiszen neked is bátyád volt.

CLODIUS (hirtelen betakarja az arcát a chlamysával). Oh drága Clodiusom! Oh édes Publi bátyám. A véremmel is megváltanálak, ha életre hozhatnálak. Kérlek, ne bolondozz! Gyere haza! Angolna-pástétomot sütök a számodra.

CLODIA (Clodiushoz). Komolyabban jajgass!

CLODIUS (Clodiához). De mikor úgy csiklandja az oldalamat. Kaczagni szeretnék, hogy én most saját magamat siratom.

CLODIA. No hát borulj a vállamra; majd sirok én mind a kettőnk helyett. Oh Publiusom! Oh drága Clodiusom! Ha a te szemed lezárva, mért nem sötétedik el hát a nap! (Haját tépdesi).

CLODIUS (segít lamentálni). Oh Clodius! Oh kedves Publius!

AURELIA (Terentiához). Ezek a Clodiák bizonyára nagyon szerették a bátyjukat, Publiust. A gonosztevőt! Legyen neki könnyű a föld. Most már legalább én is megpihenek.

SERVILIA (Pompeiához). Hát te nem jajgatsz Publius Clodius miatt?

POMPEIA. Mi közöm nekem Publiushoz? Ha láttam, nem néztem rá, s ha ránéztem, nem szóltam hozzá.

SERVILIA (félre). Hogy tudja tettetni magát!

TERENTIA (Serviliához). Tulajdonképen nekem kellene itt legjobban lamentálnom, hiszen ha Publius Clodius meghalt, akkor Cicerónak a legkövérebb peccsenyész tál esett le az asztaláról; Caesar nem indíthat pert a halott ellen. Oda a sallarium! Oda a Pompeji nyaraló! Oh drága Clodius! (Szemeit törli).

SYMPHONIARCHÁK (gyászhymnust zendítenek meg).

SERVILIA. Vigasztalódjatok, római matronák és szüzek, még nem mondtam el a végét a történetnek. Imhol hozták a lectisterniumot a szolgák, melyen a tepidariumban megfuladt teteme feküdt. A lármára odajött Cnejus Pompeius, ki rögtön ráismert, hisz ez nem Publius Clodius, a patricius ifjú; hanem Gnafalius histrio, ki a fürdőben felhúzta Clodius calceusait, azokat az ismeretes lábtyűket,

az aranyos bocskorszíjakkal, az arany félholdakkal a sarkain.

CLODIA (Clodiushoz). Mondtam, hogy ne hagyd ott a calceusaidat az átöltözésnél.

TERENTIA. Eheu! Megkönnyebbült a szívem. Symphoniarchák! Hagyjátok el a gyászindulót! Zengedeztessétek a Bona Dea hymnusát.

SYMPHONIARCHÁK (dicsőítő hymnust zendítenek).

SERVILIA (Pompeiához). Nos, hát nem örülsz annak, hogy Clodius él?

POMPEIA. Örüljön annak Clodius.

CLODIA (Clodiushoz). Te bamba! Nem tudod, hogy most hálat kell adni az isteneknek?

CLODIUS (kezeit égre emeli). Köszönöm nektek, Jupiter, Neptun, Pluto, hogy Publiust nem vittétek a pokolba!

CLODIA. Takard be az arczodat! Mikor gúnyolódol, egészen férfiarczod van.

SERVILIA. Clodius csizmái hát megkerültek a thermaekben; de hová lett a csizmákból Clodius? Azt nem találják sehol.

CLODIA. Ha senki meg nem találja, én rátalálok s karjaimba zárom. (Átöleli Clodiust, úgy, hogy annak arczát eltakarja).

TERENTIA (int a symphoniarcháknak, a zene elhallgat. Feláll a triposról). Róma matrónái, Róma szüzei, rám figyeljete. Mondjátok karjaitokat felemelve az istennőnek (felemeli karjait az öklébe fogott ezüst pálczával): Ave Venus!

HÖLGYEK (mind). Ave Venus!

TERENTIA. Ave Afrodite!

HÖLGYEK. Ave Afrodite!

TERENTIA. Ave Urania, ave Idalia, ave Cythere, ave Anadyomene.

HÖLGYEK. Ave Urania, ave Idalia, ave Cythere, ave Anadyomene.

TERENTIA. Ave Hathor, ave Mylitta, ave Anaitis.

HÖLGYEK. Ave Hathor, ave Mylitta, ave Anaitis.

TERENTIA. Ennyi néven tisztelték az istennőt a széles

föld minden nemzetei, kik között templomról templomra végig vándorolt, Hellasból Egyiptomba, az ezüst «thensis» szekéren vontatva, míg Siciliába került, hol az Erythreiai templomban oltárra emelték.

SERVILIA (közbeszól). Hogy nem lopták el a tolvajok országában az ezüst szobrot ezüst szekerstül együtt?

TERENTIA. Őrizték a templom kutyái, a nagy molossusok, kik a jó embert békén hagyták a templomba lépni, de a rossz embert megugatták, összemarták.

SERVILIA. Ilyen kutyákat kellene nálunk a Capitoliumban tartani.

TERENTIA. De jobban őrizte a félelmes molossusoknál az istennő drága szobrát a nép kegyelete. Az erythreiai Venus volt a tiszta erkölcsök védelmezője, kinek isteni ihlete alatt a siculus nők és férfiak hűségüket megtartották, a mely oszlopa az országoknak. Az erythreiai Venus tisztelői csak a tiszta szerelmet ismerik, melyet a hűség lánczai kötnek össze. A csapodár szerelmet, az emberölő szerelmet Cypria, Paphia fanumai hirdetik. Az erythreiai Venus oltárán azok a hölgyek áldoznak, a kik «egy» választott férfinak a szerelmét el akarják nyerni, azután azok, kik ez elnyert szerelmet állandóan meg akarják tartani; végtére azok, kik az elvesztett szerelmet vissza kívánják szerezni.

SERVILIA. Ez nagy mysterium.

TERENTIA. Több mint mysterium. Ez tudomány. Ez égi titok megismerésére gyűltünk össze ez ünnepélyen, Róma matronái és szüzei. A szent ceremónia kezdődik azon, hogy a fölsereglett szüzek válaszszanak maguknak e matrónák közül egyet patronának, kivel félrevonulnak egy csöndes lugasba s a ki őket e hármassal beavatja.

SZÜZEK (összebújnak, félénken nevetve).

HIERODULA (egy papyrustekercset nyújt Terentiának).

TERENTIA (kibontja a tekercset, belepillant). Első vagy a lajstromban, Clodia prima.

SZÜZEK (előre tuszkolják Clodiát).

CLODIA (elszánja magát, Aureliához siet). Én tégedet választalak patronámnak.

AURELIA. Engem választasz ? Caesar anyját !

CLODIA. Azért választalak, mert te vagy Venus és Anchises utódja ; neked kell legjobban ismerned isteni ös-anyád titkait.

AURELIA (félre boszusan). Elválaszt Pompeiától.

TERENTIA (olvas a lajstromból). Clodia secunda !

CLODIUS (Pompeiához siet). Én pedig Pompeiát választom patronámul, a diadalmas Caesar feleségét, ki a férfiak legdicsőbbjét birja.

CLODIA (odaság Clodiusnak). Ne lépj olyan nagyokat !

CLODIUS (leül a padra a lugasban Pompeia mellé).

AURELIA (gyanakodva néz Clodiusra). Őrizd addig az illatos üvegemet ! (Egy kis üvegcsét hajít Clodius ölébe).

CLODIA (odaság Clodiusnak). Vigyázz a térdeidre !

CLODIUS (szétkapja a térdeit, úgy fogja föl az üvegcsét).

CLODIA (súgva). Jól csináltad. (Aureliát a túlsó oldalon levő lugashoz vezeti).

AURELIA (folyvást hátratekintget, fenyegetőzve).

POMPEIA, CLODIUS (bizalmasan suttognak).

TERENTIA (olvassa a lajstromból a többi szüzek neveit). Clelia ! Cynthia ! Eufrozone ! Calpurnia ! Zoe ! Atalanta ! Cyrene ! Deiphobia ! Mesembria !

1—9. SZÜZEK (nevükön szólítva átmennek a matrónákhoz, a páros számúak ott maradnak a választott nőnél, a páratlan számúak átvezetik magukkal a jobb-oldali lugasba, ott helyet foglalnak egymás mellett).

HIERODULÁK (dalolnak).

Io Venus, Io Hymen,
Szeress hiven
Szívet szíven
Amor-íven !

SYMPHONIARCHÁK (zenével kísérik a kardalt).

AURELIA. Clodia ! Én téged a szerelem titkaira meg nem taníthatlak. Régen volt már. Elfelejtettem. Bor volt az, eczetté lett. Méz volt az : most már méreg.

CLODIA. Ha a praxisából kijöttél, te tudós asszony, ismered a theoriáját.

AURELIA. Ne híjj engemet «tudós asszonynak». Arra még neked nincs szükséged. Hiszen ismerem én Cornelius epistoláit, a szerelmeskedés tudományáról; de nincs nálam a fascis: Pompeia hordja magával. Mindjárt elkérem tőle. (Menni akar.)

CLODIA (visszatartja). Ne zavard Pompeiát; hátha neki is szüksége van Corneliusra.

POMPEIA (Clodiushoz). Nekem nincs szükségem a dicső Corneliusra, hogy oktatást adjon a szerelem mesterségéből. (Megöleli, megcsókolja Clodiust.)

CLIDIUS. Áldott legyen a fekete Venus, ki bennünket végre összehozott.

POMPEIA. Csitt! Az igaz szerelem hallgat.

CLODIA (Aureliához). Hát nem kívánom, hogy nekem a szerelem titkairól beszélj: hanem azt kérdezem tőled, Caesar anyjától: Igaz-e hát, hogy Caesar tolvaj?

AURELIA. Megörültél? Anticyrába készülsz, bolondgyógyító fűért? Azt mondd, hogy Caesar tolvaj?

CLODIA (félre). Megfogtam már, itten marad. (Aureliához.) Nem én mondom: a főpapnő mondta. Hogy a Venus Abyssinica ezüst szobrát Erythreában őrizték saját templomában. Mostan pedig itt van a Julius Caesar által épített templomban. Tehát el kellett, hogy lopják Erythreából.

AURELIA (mérgesen). Te vadlúd! Te gyöngytyúk! Te fecsegő szajkó! Ennek hosszú históriája van.

CLODIA (félre). Tűzbehoztam már.

AURELIA. Ti együgyű gerliczék; nem tudtok egyebet mint turbékolni; ti nem jártok soha a forumon. Hát nem hallottad soha a hírét Cicero oratióinak Verres ellen? Hat tomus az egész.

CLODIA. De hogy lehetett egy Verresről, egy ártányról annyit beszélni.

AURELIA. Oh, te czifra papagály! Nem ártány az a Verres: hanem praetor Siciliában; az rabolta el az Erythreiai

Venus szobrát a templomból, az hozta ide Rómába. A nagy Cicero ő ellene tartotta azt a hat kötetes vádbeszédet. E beszédétől Verres megrettent és elszökött Rómából, önkénytes számkivetésbe; a rablott kincseit aztán Caesar elkobozta.

CLODIA. Hát rabolni és elkobozni két különböző dolog?

AURELIA. Ezt te nem érted, te sárga szájú czinege! Elrabolni gonosztevők szokták a becsületes ember tulajdonát; elkobozni pedig a becsületes emberek szokták a gonosztevők vagyonát. Már most inkább beszélek neked szerelemről. Adok neked jó tanácsot. Növeszd meg hoszszúra a körmeidet s élesítsd ki hegyesre, s ha közelít hozzád afféle kinyalt, felcziczomázott suhancz s elkezd neked szerelemről beszélni, hát kapard ki a szemeit.

CLODIA. De én azt akarom tudni, hogy miért volt Verres gonosztevő.

AURELIA. Hát elmondom neked. De tartsd ide a füledet, mert ezt nem szabad mindenkinek meghallania. (Fülébe suttog Clodiának.)

CLODIA (félre). Csak soká tartson.

CLODIUS (Pompeiához). Ma nem irigylem az isteneket.

POMPEIA. Az istenek irigyelnek bennünket.

VIII. JELENÉS.

Terentia, Servilia, Aurelia, Clodia, Pompeia, Clodius.

MATRÓNÁK, SZÜZEK, HIERODULÁK, SYMPHONIARCHÁK (mind kivonulnak).

SERVILIA, TERENCE (a szintér közepén egyedül maradnak).

SERVILIA. Mi egymásnak maradtunk.

TERENTIA. Senki sem választott bennünket patrónának.

SERVILIA. Tán azt hiszik, hogy semmit sem tudunk.

TERENTIA. Vagy tán azt, hogy nagyon is sokat.

SERVILIA. Félnek tőlünk tanulni.

TERENTIA. Nem biznak magukban.

SERVILIA. Talán egymást tudnánk kitanítani?

TERENTIA. A boldog szerelem titkaiban.

SERVILIA. Te elmondanád, mi volt az a tudomány, melylyel meghódítottad s megtartottad Marcus Tullius Cicerót.

TERENTIA. Te pedig azt, hogy mi volt az a bűvészet, melylyel magadhoz birtad lánczolni Julius Caesart.

SERVILIA. Te szólj elébb. Te vagy a «jobbik».

TERENTIA. Gondolva volt: az «öregebbik».

SERVILIA. Beszélj.

TERENTIA. Hogyan tudom én Marcus Tullius hűségét megőrizni, neked elmondhatom. A nő kevesebbet mutasson a szerelemből, mint a mennyi van. Édes enyelgését tartsa ünnepekre. Kedvét alkalmazza a férj kedélyéhez; derült, borult legyen, a hogy az változik. Ismerje ki szokásait, gyöngeségeit s azokat kimélje. Tudja ki kedvencz ételeit, a tűzhelyen azokat maga készítse el; egyszerű, tápláló, ízletes legyen minden étel, hozzá hűsítő italok; saját kertje szolgáljon mindennel, a mi inynek és gyomornak kedves. Ruházatában legyen egyszerű, otthon szőttben, varrottban öltözzék, maga se féljen a guzsalytól, a szövöszéktől. Takarékos legyen mindenben, számon tartsa az obulust. A házban ne tartson másforma rabnőt, mint rút ábrázatút, a kin nem akad meg a tekintet. Tartsa távol a háza küszöbétől a könnyelmű asszonyokat, férfiakat, a fecsegő græculusokat, ellenben gyűjtse maga körül a tisztcs matronákat, a philosophokat és flameneket, a kik bölcs disputával töltik az időt. Ne Homért olvasásá előtte, hanem Aristarchust, Homér kritikusat. Atriumában baglyokat tartson, Minerva komoly madarait. Gondja legyen a férjéhez érkező levelekre; azokat a nuntiusáhozótól röptiben elvegye; elolvassa, s ha tartalma erkölcsstelen, ingerlő vagy boszantó, tűzbe hajítsa. Egy csintalan szót ne hagyjon a házánál hangzani. Férjét az éjjeli mulatozásoktól, orgiáktól visszatartsa. Tegyen vele fárasztó sétákat magányos erdőkben, a mik után jól esik az álom. De arra is ügyeljen, hogy a férj álmában mit beszél; nem ejt-e ki idegen nőnevet? S ha valami bántja a nőt szive mélyében, azt mutassa durczával, makacs hallgatással, ha

kell, bő könnyhullatással, míg kedvese lábához nem borul s bűnbánó szavakkal ki nem engeszteli. Erősebb okokból ne kimélje a perlekedést, a szemrehányó szót, a féltékenykedést. Az erő varázsszal bír. Aztán a gyermekeit nevelje isteni félelemben, szülői tiszteletben. Ha a férj megbetegszik, azt ápolja hűségesen. És a mi földolog, viselje magát úgy az asszony, hogy senki se hordja semmiféle hírét a városban. — Ez az én hű szerelmem titka, Servilia.

SERVILIA. Most elmondom én az én szerelmi methodusomat. A nő többet mutasson a szerelemből, mint a meny-nyi van. Tanulja el az édeskedést a Lolliáktól, a kiknél minden nap egy Cythere-ünnepe. Ismerje föl kedvese szenvedélyeit s tudja azokat fölszítani: a lángot ki ne hagyja aludni soha. Gazdagon rakott asztalhoz ültesse kedvesét, melynek étkeit szakácsok készíték remekbe, hordassa össze, a mit csak halászok szigonya, vadászok nyila ritka zsákmányul elejt, a rejtett bűvös hatású csemegéket, mik mély föld, tengerfenék sötétében tenyésznek, átillatozva fűszerek idegésztő balzsamától, Semiramis kertjeiből, Cleopatra fáiról a bódító gyümölcsöket, Hibla mézét, az Aetna jegét, a Vezuv borát, s a lakománál hajlós termetű, lenge öltözetű, szép arczu canephorák kínálkozzanak a tálakkal, töltsenek bort az amphorákba, s legyen a tricliniumokon körül vidám társaság, pajkos beszéd, csintalan tréfálgozás, közben szóljanak a citherák, tibiák, pánsípok, édes melódiákat vegyítve a kaczagás közé. Legyen jutalom kitűzve annak, a ki legjobb tréfát tud mondani. Legyen az asszony bőkezű, ruházatában pompás. Mindennap más köntöst vegyen: egyiptomi, görög, lybiai, asszir divatút, haját százféleképp fonassa, bodroztassa, sáfránnyal festesse. Orczájától ne kimélje a kenőcsöket, a kendőzéseket, Locusta pirosítóját; kezének, lábának külön ápolónőt tartson, s ha hanyatlást érez a szerelemben, a filtrát se vesse meg: a bűvös bájitalt. Legyen körülvéve mindig histrióktól, mimáktól, dicaxoktól, a bohócok, színészek, mesemondók a legjobb szerelemköltők. Ne legyen félté-

keny; maga biztassa a kedvesét a csapodár enyelgésre s ha jön a lupercaliák ünnepe, menjen maga is a kedvesével együtt a bacchusi körjáratba. Vigye el magával vízi kéjhajózásra, a hol a csónakot uszkáló nimfák tolják előre. Soha durczás arcot ne mutasson; mikor fáj valami, akkor nevéssen legszilajabban, s ha megcsalja a kedvese, ne tegyen szemrehányást, hanem használjon táliót: «Szemet szemért!» Ha van egy fia, az legyen játszótársa; titkainak megbizottja: tanulja az apját megismerni és kigúnyolni. Ha megbetegszik a kedves, akkor küldje el azt üdülni Capriba. És azután úgy viselje magát az asszony, hogy mindig és mindenütt ő róla beszéljenek a városban. — Ez az én szerelmem titka, Terentia.

TERENTIA. A mit én elmondtam te neked, azt te én tőlem nem fogod eltanulni.

SERVILIA. Te pedig én tőlem nem fogod eltanulni azt, a mit én mondtam el te neked.

TERENTIA. Még egy dolgot kell megemlítenem előtted, Servilia. Én Ciceróhoz nászhozományul huszonhatezer sestertiát vittem; abból építettük a házunkat. Ez a közös hajlék zár bennünket össze.

SERVILIA (nevetve). No, én épen tízszer annyi adósságot kötöttem Julius Cæsar nyakába: ez a közös hajlék köt bennünket össze.

AURELIA (félbeszakítja a suttogást Clodiával, Terentiához kiált). Főpapnő! Nekem úgy hangzik a fülemben, mintha ebben a másik fölkében csókolóznának!

CLODIA (visszatartja csitítva). Nem az, csak a sapphikus verseket skandálják.

AURELIA. Dejszen tudom én, hogy mi a különbség a skandalás, meg a skandalás között.

POMPEIA (ijedten). A sárkány elszabadult.

CLODIUS. Még egy búcsúcsókot! (Megöleli Pompeiát, kilép a lugosból.)

TERENTIA (botjával megüti a gongot). Venusban hívők! Szűzek és matrónák! Mindnyájan, kik a szerelem istenasszonyá-

nak áldoztok, halljátok az istennő parancsszavát. Mielőtt a mysterium megkezdődne, előbb meg kell győződni a főpapnőnek, hogy nem lopózott-e a szűzek közé egy leányruhába öltözött férfi? Aminek ez a próbája. A szűzek sorba járulnak a lefuggönyözött istennői szoborhoz és azt megcsókolják. Ha van közöttük egy leányruhába öltözött férfi, annak az istennő szobrára ejtett csóktól egyszerre bajusz fog nőni az ajka fölé.

HÖLGYEK, SZÜZEK (mind előjönnek, a szűzek a szobor mögé állanak).

HIERODULÁK (énekelnek, hárfáznak: a függönyt lebocsátják a szobor elé).

TERENTIA (Aureliához és Serviliához). Az istennő szobrát én koromfüsttel bevonattam. Most valamennyi leány, a ki nem fél a szobrot megcsókolni, be fogja kormozni a száját s ha van közöttük egy férfi, az nem meri megcsókolni a szobrot s ezzel elárulja magát.

CLODIA (előjön a függöny mögül, bajusz van az ajkán. Terentiához). Főpapnő, én megcsókoltam a szobrot.

TERENTIA. Leány vagy, félre állhatsz.

TÖBB SZÜZ (jön elő, mind bajuszos ajkkal).

TERENTIA. Leány vagy. Te is leány vagy.

CLIDIUS (előjön sima szájjal).

TERENTIA (rákiált). Te férfi vagy! Nem csókoltad meg a szobrot. Te nem Clodia Secunda vagy, hanem Clodius!

HÖLGYEK (mind ráförmednek Clodiusra, cingulumaikkal ütik, kikergetik nagy zsivajjal). Szentségtörő!

CLIDIUS (elfut).

TERENTIA. Ki lopta be magával azt a férfit?

CLODIA (szólni akar).

POMPEIA (visszatartja). Te hallgass! Én hoztam ide magammal, mint kísérő ancillát.

SERVILIA (diadalmasan). Végre hát egy világos ok a válóperre.

TERENTIA (Serviliához). Nos, hát meg vagy elégedve Cicero asszonyának a segítségével?

POMPEIA. Még ne örüljete a diadalotoknak. Boszút fogok rajtatok állani: te rajtad is Cicero Xantippéje, Terentia, rajtad is, Caesar szeretője, Servilia.

TERENTIA. Róma minden matrónája és szüze eltaszít magától.

POMPEIA. Nincs szükségem Róma matrónáira és szüzeire. Itt marad velem Clodia! Én megboszúlom magam és győztes maradok.

III. FELVONÁS.

Cicero szobája. Középen háromlábú asztal. Előtérben Minerva szobra.

I. JELENÉS.

Cicero, később Terentia.

CICERO (egyedül, szemben a tükörrel, melyet bronz szerecsen alak tart fel emelve, tanul gesztikulálni, a szónoklata kezdő mondását próbálva, különböző actióval és arczjátékkal).

Credo ego vos judices mirari!

(Hiszem, hogy bámultok ti, bírák!)

Nem jól van! Így sem jó.

TERENTIA (belép, ölében rézszekrényt hoz, paludamentuma szárnyával betakarja).

CICERO. Jőjj és segíts. Nem tudom eltalálni a megillető gesztust az oratióm kezdéséhez.

TERENTIA. Én segítek neked? Az egyszerű asszony, a ki azt mondja az urának, mikor eléje lép: «Ha te Cajus vagy, én Caja vagyok».

CICERO. Nem szégyen tanulni. Ha a nagy színészek, Roscius koméda, Aesopus tragæda nem resteltek eljárni Hortensiusához gesztusokat tanulni, miért restelne Cicero tanulni Terentiától? Az asszony szeme nagyító tükör, mely a meglátott hibát sokszorosítja; az asszony szive æol-hárfa, mely az igazi hangot visszaadja, az asszony izlése az archimedesi vízmérleg, mely az arany súlyát az ezüstétől különválasztja. Azért én azt tanácsolom, hogy minden orátor előbb a felesége előtt mondja el a szónok-

latát s csak annak az észrevételeit megszívlevélve, tartsa meg a beszédét a forumon.

TERENTIA (nevet).

CICERO. Ezen te ne neved. Ezt nekem megjósoló a nagy mágusz, Heortocrates, a büvtükörből, hogy kétezer esztendő múlva támad egy olyan híres szónok, a minő Cicero volt, a Scythák nemzetéből, a kiket mi rómaiak most «bundás népeknek» nevezünk, a ki a Gallia barbata nemzetének fővárosában, Lutetiában, melyet akkor Helena kedvese, Páris néven fognak emlegetni, az örök béke fölötti tanácskozásban tartandó beszédjét előbb a feleségének fogja felolvasni.

TERENTIA. Lehetetlenséget beszélsz! A Scythák örök békét hirdessenek!

CICERO. Még többet is megjövendölt a mágusz a büvtükörből. Hogy kétezer év múlva az emberek egyik országból a másikba villámokkal fognak leveleket írni, ezer mérföldnyire egymás fülébe fognak kiabálni, mennykövekkel lövöldöznek, a felhőket befogják szekerekbe, hajókba, azokkal repülnek szárazokon, tengereken keresztül s napsugarakkal Apelles munkáit végeztetik.

TERENTIA. Ugyan, az anziktszkártyákat nem jövendölte meg a nagy Heortocrates?

CICERO. Bizonyosan megjövendölte volna, ha a teuton nyelvet ismerné. De az még most nem kötelező tantárgy Itáliában.

TERENTIA. Úgy hiszem, hogy a távol jövendőnél kellemesebb hirt hoz neked a jelen percz. Julius Caesar azért, hogy Clodius és Pompeia ellen a világos házasságtörési bizonyítékot megszereztük, az ígért sallárium felét megküldte; ime, itt van a szekrénykében ötvenezer sestertia aranyban.

CICERO. Ez már szónoklat! Akkor nem tanulunk oratiót. (Elveszi Terentiától a szekrénykét, leteszi az asztalra). «Dat Justinianus honores.» Nincs szebb hivatás az ügyvédénél. Csak olyan sokan ne volnánk! Már Rómában is vagyunk tizenketten! Alig élhetünk egymástól.

TERENTIA. Nos? Hát én nem kapok semmi jutalmat az ügyes intézkedésemért, melylyel Clodiust törbe ejtettem?

CICERO (szétnéz szórakozottan). Mit adhatok én Terentiának? Nem jut semmi az eszembe. — Végre mégis! — Ecce! Egy csókot az asszonynak! (Megcsókolja Terentiát, utána megtörli a száját a tógájába.)

TERENTIA (eltávoztában). Két hét óta először jutott eszébe. Tudós feleségének sok a hivatala; de egy rendesen — «vacat». (El.)

II. JELENÉS.

Cicero, Libertin szolgál.

LIBERTIN (jelent). Publius Clodius akar bejönni.

CICERO. Nem érek rá ügyes-bajoskodni.

LIBERTIN. Hiszen nem ügyes-bajoskodni jön hozzád, hanem csak egy pohár borra.

CICERO. Hozott magával bort?

LIBERTIN. Hozott egy amfora vernanceait.

CICERO. Akkor jól van. A vendég dolga bort hozni, ha inni akar.

LIBERTIN (kimegy: ajtót tár).

III. JELENÉS.

Cicero, Clodia, Clodius.

CLODIUS (Patriciusi latiolavius tógában, feje repkénynyel övezve, lábain szírvonyos calcensok, sarkaikon arany holdakkal).

CLODIA (fiúöltönyben, rózsaszínű, térdig érő chlamysban, derekán drágaköves cingulum, haja vállára eresztve, fején rózsakoszortó, vállán amforát emel).

CLODIUS. Salve Marce Tulli Cicero.

CICERO. Salve Publii Clodii. Mely isten hozott a hajlékomba?

CLODIUS. Bacchus, a vidámság istene.

CICERO. Szeretem, hogy nem Themis hozott, a törvények istene, vagy Eris, a veszekedés istene és a perpatvaré.

CLODIUS. Pedig azok a te patronusaid, Cicero.

CICERO. Meg ne haragíts, azt mondom.

CLODUS. Én Martialis parancsát követem, a ki azt írja élénk, hogy annyi pohár bort ürítsünk, a hány betű van a kedvesünk nevében. «Naevia sex cyathis, Septem Justina bibatur». Naeviára hat kelyhet üríts, Justinára hetet.

CICERO. A kelyhekkel szolgálhatok. (Int Libertinnek.)

LIBERTIN (két kelyhet hoz az asztalra).

CICERO (int neki, hogy elmehet).

LIBERTIN. Ne számláljam a kelyheket?

CICERO. Számlálatlanul még jobb.

LIBERTIN (közéapajton eltávozik).

CLODIUS (a háttérben álló Clodiához lép). A hogy mondom, egyenesen tartsd a fejed, fölfelé az arcod, kifelé a térdeket. Bátran lépj, különben fölismeri Cicero, hogy leány vagy.

CLODIA. Az neki lesz baj.

CICERO (helyet kínál Clodiusnak, vele szemben maga is leül).

CLODIUS (leül Ciceróval szemközt).

CICERO. Hanem azt előre megmondom, Clodius, hogy nekem peres ügyről ne beszélj, különösen a Caesar és közötted levő ügyről egy szót se! Nekem szilárd jellemem van. (Báút tenyerével az asztalon levő szekrénykére.) Argumentumaim súlyosak. (Megemeli a szekrényt.) Meggyőződésem dönthetetlen. Hozzám nem közelíthetsz! Erős várban lakom.

CLODIUS. Nincs olyan erős vár, mely bevehető ne legyen.

CICERO. Igaz. Seneca mondta, hogy nincs az az erős, bevehetetlen bástyafal, melyre egy aranynyal terhelt számár fel ne hághatna.

CLODIUS. Én ilyen számár nem vagyok. Ki merne téged, oh Cicero, vesztegetéssel megközelíteni?

CICERO. De megfélemlítéssel még kevésbbé!

CLODIUS (int Clodiának, hogy töltsön bort Cicero serlegébe).

CLODIA (a bal karjára fektetett amforából tölt Cicero kelyhébe).

CICERO. Eheu! Clodius. De csinos rabszolgád van! Hol vetted? (Iszik.)

CLODIUS. Én az anyámtól kaptam.

CICERO. Hát az hol vette?

CLODIUS. Ha van igazság a földön, az meg az apámtól kapta.

CICERO. Mit beszélsz? Csak nem a hugodat hoztad el magaddal?

CLODIUS. De igen. Ez Clodia.

CICERO (felugrik az asztaltól). Me Hercule!

CLODIUS. No, ne ugorj fel! Hiszen csak hat betűs a neve; te még csak egy betűre ittál.

CICERO (leül). De hogy jöttél erre a gondolatra?

CLODIUS. Clodia kívánta, meg akart téged ismerni, a kit bámul.

CICERO. Hát hallott engemet valaha szavalni Clodia?

CLODIUS. Nem hallott soha.

CICERO. Volt Clodia valaha a forumon?

CLODIUS. Soha.

CICERO. A senatusban?

CLODIUS. Soha.

CICERO. A Jupiter Stator templomában?

CLODIUS. Ott sem volt; e helyekre nőt nem bocsátanak be.

CICERO. Hát talán látott a diadalutamon, mikor cserkoszorúval megkoszorúzva az újjongó quiritesek hada végigkísért az utcán?

CLODIUS. Akkor őt még bölcsőben ringatták. Nem mint orátort bámulja Clodia Cicerót, hanem mint poétát.

CICERO (megrökönyödve). Engemet? Mint poétát? Mit fecsegsz, Clodius?

CLODIUS (nevetve). Hasztalan titkolod. Ismerünk. Hiába csinálsz olyan hosszú képet. Te titokban verseket irsz. De még minő verseket! Eroticumokat, fescenninákat. Mikor a jobbik kedved kerül felül.

CICERO. Ne rágalmazz.

CLODIUS. Magasztallak. Dicsőbb költő vagy, mint orátor. Verseid ragyogóbbak Naso verseinél, szebbek Martialisénál.

CICERO. Megpirítod az arczomat.

CLODIUS. Ugyan ne tettesd azt a mogorvaságot. Hiszen te víg czimbora vagy, mikor jó pajtások közé kerülsz, s ha szép leány szemeinek tüze lángra lobbantja szivedet. Emlékezzél a szép Publiliára.

CICERO (elneveti magát). Clodius, ne nevetess meg.

CLODIA (tölt).

CLODIUS (kocint Ciceróval). A szép pantheraszemű zsidó leányra. Éljen a bűbajos palesztinai pantomima, kihez te azt a lángoló ódát irtad! Hozd emlékébe Clodia: te könyv nélkül tudod.

CLODIUS (lantot vesz kezébe, annak a hurjait pengeti, Clodia verseit kísérve).

CLODIA (Cicero vállára támaszkodva).

Sáron szép rózsája, bűbajos Szulamit,
Énekek éneke kit halhatatlanít,
Ujra feltámadtál tündéri szépségben?
Miért nem maradtál odafenn az égben?

Csak azért jöttél le, hogy engem elbájolj?
Melegíts kék szemed tűzragyogásával?
S elhiteds velem, hogy ez a föld még Éden,
S én vagyok a boldog ennek közepében?

Ah, ha megértened az én beszédemet,
Szememből olvasná ki a te két szemed,
A mit száj mond szájnak, a mit nyelv mond nyelvnek,
A kik nem kérdeznek, hanem csak felelnek!

Akkor megtudnád, hogy te vagy a bálványom,
A kit dicsfényvel vesz körül az én lángom.
Ez a láng nem öli meg a tündérséged,
Átölel lobogva, mégis el nem éget.

(Bort tölt minden strófa után Cicerónak).

CICERO (kelyhet űrit minden strófa után).

CLODIUS (elragadtatást mutatva). Ez aztán a dythiramb! Túl-

tesz Anacreonon! Felülmulja Dávid királyt, az énekest, Salamont, a bölcsét, az asszonyimádót!

CICERO. Letagadom. Nem én irtam a verset.

CLODIUS. Nem tagadhatod le. Publilia maga adta át versedet Clodiának.

CICERO. S hogy került Clodia Publiliához?

CLODIUS. Hát a szép pantomima tanítja a hugomat énekelni és tánczolni. Erre szüksége van egy jól nevelt római leánynak a mai korban.

CICERO. Szüksége van? Nem látom át.

CLODIUS. Pedig világos. Hát mikor a vidám lakomák alatt a szép tánczosnék járnak Terpsychore choreáit, kéjbe ringatva a vendégsereget s akkor egyszerre előlebben a ház deli leánya, versenyre kél velük s tánczával, énekével, dalának gyújtó érzelmével, mozdulatai bájával, arczvonásai csábító mosolyával elnyeri előlük a diadal koszorúját: nem a legnagyobb dicsőség-e ez, Marce Tulli?

CICERO. S Clodia tud így tánczolni, énekelni?

CLODIUS. Clodia, zengd el Cicerónak Publilia válaszát az ő szerelmes versére.

CLODIA (átveszi Clodiustól a lantot, tánczmozdulatokkal).

«Ó kedves kopaszom, a kinek homlokát
Rút bozontos fürtök többé nem csúfítják,
De pótolja őket koszorú cserágból:
Cserágon nem makkból, de rózsavirágból.

CICERO. Mondjuk, hogy csipkebogyóból.

CLODIA.

Lám sima jég fedi az Aetna vén fejét.
Felhők koszorúzzák erdőtlen tetejét,
De keblében lobog örök tüzek lángja.
Égő csillagait az egekig hánnya.
Ha te tűzhányó vagy, én legyek a tenger,
A ki izzó lávát hullámiba elnyel.
Tenger átmelegszik a láva tüzeiben,
A láva elpihen tenger kebelében.

CICERO (Clodiushoz). Kocziantsunk erre egyet! (Kocziint Clodiusszal).

CLODIUS. Halld a végső strófát!

CLODIA.

Flórának tavaszt hoz a nap hő sugára;

De a szerelemnek még nagyobb csodája.

Ez a hó közül is virágokat fakaszt:

Az ősz számára hoz egy második tavaszt.

CICERO. Me Hercule! Ezt a verset nem Publilia szerzette. Hisz ő nem tud, csak zsidóul, meg görögül.

CLODIUS. Eltaláltad. Ezt Clodia írta te hozzád.

CICERO. Én hozzáam? Hisz ez olyan, mintha a hattyú zengne dalt a behemóthhoz.

CLODIUS. Hát nincs-e metamorphosis? Nem adtak-e rá példát maguk az istenek?

CICERO (jókankodva). Te Clodius! Az istenek bolondságairól nem kell beszélni leány előtt.

CLODIUS. Segíthetsz rajta. Tedd asszonynyá.

CICERO. Én? Clodiát?

CLODIUS. Neked adom feleségül. Azért hoztam ide, hogy megismerd és megszeresd.

CICERO. Ugy érzem, hogy az eszem Mercur szárnyas cipőivel szalad előttem s én békós lábakkal biczegek utána.

CLODIUS. Én épen az eszedhez szólok. A szived dolgát végezd el magaddal. Én gazdag hozományt adok Clodiával. Kétszázezer talentumot aranyban. Palotámat a Palatin hegyen, tusculanumomat a Via Appián; fürdő kastélyomat Bajaeban; corynthi vázákat, sirakusai asztalt, drágaköves kőöntyüket, carbasi patyolatot, melitei bibort, aranyos quadrigát. Tavamban halászol, erdőmben vadászol, bárkámon vitorlázol kedvedre. Nem kell fasciculusaid között tespedned, fejedet törnöd, nyelvedet fárasztanod; úr lehets egyszerre, a kinek csak parancsolnia kell, s minden öröm helyébe röpül. És nem kell örökké rettegned, hogy ellenségeid, a kiket beszédeiddel magadra bősítesz, orozva elemésztene. És a mi földolog, nem kell folyton czirógnod ezt a százezer fejű hidrát, az ingatag

népet : melynek kegye olyan, mint a cserép, ma felmagasztal, holnap a sárba tipor. Gondold meg! Egy új világ nyílik meg előtted, tele örömmel: csak bele kell lépned.

CICERO. S mit kívánsz tőlem érte?

CLODIUS. Csekélységet. Csak azt, hogy ne mutasd erődöt. Abban a perben, melyet Caesar nevében vállaltál el velem szemben: ne légy a régi Cicero. A szónokoknak lehetnek rossz napjaik. Berekednek, főszedülést, szívdobogást kapnak; otthon felejtik a legerősebb argumentumokat; hamis taglejtéssel nevetségessé teszik a komoly frázisokat; egy közbekiáltástól zavarba jönnek, heveskednek; megsértik a bírakat; fedetlen részeket adnak az ellenfélnek, túllőnek a célon; igaztalanságot mondanak, a mit könnyű megczáfolni. Hiszen tudod te azt jól, hogy milyen könnyen elveszíthet a tanult ügyvéd egy processust, — ha akarja.

CICERO. Az benne a nehéz, hogy olyan könnyű.

CLODIUS. Gondold meg.

CICERO. Hát a lelkiismeretem?

CLODIUS. Mivel vádolhat a lelkiismereted? Hát követtem én el valami főbenjáró vétet? Hazámat árultam talán el? Országokat raboltam ki? Összeesküvést koholtam a köztársaság ellen? Római polgárokon követtem el apagyilkosságot? Vestaszüzeket raboltam el az oltár mellől? Mit vétettem, a miért a tarpeji szikláról akarsz letaszíttatni? Az a vétkem, hogy leszakítottam egy rózsát, a mely kihajolt a kerítésen. Mért nem vigyázott rá a kerítésze, hogy ne hajolt volna ki? Ok ez a meggyalázó halálra?

CICERO. Nem mondom.

CLODIUS. Vagy talán az isteneket káromoltam?

CICERO. Azt tetted. Belopódtál az erythreiai Venus templomába, hogy ott szerelmi ölelést válts a kedveseddel.

CLODIUS. Hát hol a pokolban szerelmeskedjék az ember, ha a Venus templomában sem szabad?

CICERO. A fekete Venus templomában minden embernek csak a saját párjával szabad nyájaskodni.

CLODIUS. Hátha én nekem épen Pompeia volt a párom.

CICERO. De neki már van párja : Julius Caesar. S a tabula Cebetis szerint, a mi három, az nem egy pár.

CLODIUS. Mondsza csak, Marce Tulli, szereted te Caesart ?

CICERO. A Styxre !

CLODIUS. Tökéletes embernek taksálsd te Caesart ?

CICERO. Az Acheronra !

CLODIUS. Valami nagyon kipróbált barátod neked Caesar ?

CICERO. A Phlegetonra !

CLODIUS. Emlékezzél rá, hogy mikor te consul voltál, Caesar ott volt Catilina pártján az összeesküvők között, a kik téged a senatusban meg akartak öletni.

CICERO (haragosan fölgrík). Való, hogy úgy volt. A senatusban is Catilinát védelmezte.

CLODIUS (Cicero vállára borúl). No hát, a hideg barátnak jó lesz a langyos védelem.

CICERO. Tűzkarikák forognak a szemem előtt.

CLODIUS. Marce Tulli ! Azon a napon, a melyen a senatus engem a halálos vád alól fölment, a tied lesz Clodia !

CICERO (homlokához kap). De hát Terentia ?

CLODIUS. Mi bajod vele ?

CICERO. Az a bajom vele, hogy a feleségem. Egy feleségem már van, s a míg az megvan, addig másikat nem vehetek.

CLODIUS. Egyszerű a megoldás. Elválsz Terentiától.

CICERO. De micsoda okon ?

CLODIUS. Hisz azért vagy jogtudós, ügyvéd, hogy találj rá jogérvényes okot.

CICERO. Lássuk, micsoda okok vannak a jus Romanum szerint az elválásra. Primo : ha a feleség a férj élete ellen merényletet követ el. Igaz, hogy mindig pöröl s ezzel az életemet megrövidíti. De ez nem elég erős ok. Secundo, ha a férj a feleségét megveri — legalább egy tanu jelenlétében.

CLODIUS. No látod. Én leszek a tanu.

CICERO. Az ám ; de két vége van minden botnak ; hátha Terentia dönget el engem ? Tertio : ha a feleség házasságtörést követ el s egy idegen emberrel megszökik az urától.

CLODIUS. Ezt bízd rám. Megszöktetem én.

CICERO. Nem ! Ilyen nagy áldozatot nem kívánhat az ember barátaitól.

CLODIA (közbélép). Óh ti férfiak, ne törjétek azt a vastag fejeteket ! Mi asszonynepek rég megoldottuk ezt a problémát. Azon a bizonyos Venus-ünnepélyen ki lett mondva az összes matronák határozata által, hogy a ki az erythreiai Venus főpapnői méltóságát elvállalta, az megszűnt a férjének hitvestársa lenni. Terentia pedig elfogadta a főpapnői hivatalt : tehát nem hitvese Cicerónak többé !

CICERO. Ecce a Sphinx-talány megoldása !

CLODIUS. Erre igyunk egy serleggel, Io Venus Erythreia !

CLODIA (tölt az amphorából Cicerónak, Clodiusnak).

CICERO, CLODIUS (serleget ürítenek).

CICERO (poharát Clodiára köszöntve). Io bellissima nupta ! Üdv neked, legszebb ara !

CLODIA (leveszi fejéről rózsakoszorúját s Cicero homlokára helyezi). Üdv neked, vőlegény.

IV. JELENÉS.

Előbbiek. Terentia.

TERENTIA (jobboldali ajtón berohan nagy furiával). Ti árulók ! Ti latrok, összeesküvők ! Mindent tudok. Kihallgattam a Dyonisius-fülön keresztül gyalázatos cselszövésteket. Thyestes és Atræus átka sujtson a fejetekre ! Az Acheron pokol-örvénye nyiljon meg lábaitok alatt ! Az Erynnisek adják nekem kölcsön kigyókorbácsukat, hogy végigverjek vele ti rajtatok, pokol szülöttei !

CICERO (elképedve roskad karszékébe).

TERENTIA (Ciceróhoz). Uj nőt akarsz a házhoz hozni, vén kecske te ? Tükrödnék nem hiszesz, hogy ránczos a pofád, hogy homlokod kopasz, orrod rezes ! Antinousnak kép-

zeled magadat? Azt hiszed, hogy gyászfüzed jegenye? Táncolni készülsz csúzos térdeiddel? Szégyeld magad!

CICERO (rémülve tartja maga elébe a szétbontott irattekercset).

TERENTIA (Clodiushoz). S te békebontó, asszonycsábító, te példa a gonosztevők között, híres a borivásban, hőse a tivornyáknak: — a ki eladtad a házi isteneidet, most árulni jösz a tulajdon hugádat. Gyáva vagy szembeszállni a veszélylyel, leányt tolsz védelmül magad elé. Légy semmivé előttem!

CLODIUS (elbujik a tükör mögé).

TERENTIA (Clodiához). És te, nemedről megfélemedezett leány! Te kígyó női arcczal! Ki egy családapát elcsábítasz, kiből minden szemérem kiveszett, merj hát velem itt és most szembeszállni.

CLODIA (bátran előlép). Merek.

TERENTIA. Te! velem szembeszállsz? foszlányokra téplek!

CLODIA. Nem engem, domina! Látod e karokat? Látod e tíz körmöt? Akrobata vagyok. De nem is illenék, hogy két úri asszony, mint két halároló kofa a piacon, egymásnak ökölrel, tíz körömmel essen, s kék foltokkal, karmolás sebekkel egymásnak az arcát elcsúfítsa s egymásnak haját tépje. De ha neked tetszik velem megküzdeni az én koszorúmért, mit Tulliusod homlokára tettem: jer, szállj alá velem, úri szokás szerint, Pompeius arenájába, s ott nemes aczélkarddal vívjuk meg a harczot, a hogy Lolliá és Atalanta tette; a consulok előtt, a huszonhat sor nemesség és az egész nép láttára. Majd ottan váljon el, melyikünk ijed meg a felbuggyanó vér láttára a tátongó sebből? melyikünk sikolt fel halálos döféstől. Én készen vagyok rá.

CICERO (Clodiushoz titokban). Te, ebből párbaj lesz! Jelentést kell tenni a quaestornak!

TERENTIA (nyugalmát visszanyerve, méltósággal). Veled semmi dolgom; nem látlak; pára vagy: elfujlak előlem. Konyhával szoktam ölni libát, más vért nem ontok.

CLODIA. No no! A capitoliumot ludak mentették meg!

TERENTIA. Nekem csak Marcus Tulliusához van szavam, szó az én fegyverem. S majd ha én beszéltem, beszélj te is. A melyikünknek szavában több lesz az igazság, azé lesz a diadal pálmája.

CLODIA. Ezt is elfogadom.

TERENTIA (Ciceróhoz). Ugyan, te vén ember, hol a jobbik eszed? Új nászra vágyódsz? Mikor csak álmodod azt, hogy szerelmes vagy. Előtte mindig azt panaszkod, hogy szived verése hanyatlak, s most azt hiszed, hogy hevesen feldobog. Dideregve mondod, hogy hidegűl a nap, régi már: nem melegít többé, s most azt várod, hogy új nap kel föl a számodra? A szerelem élet az ifjúnak, az öregnek halál. Te az alkony pirját összetéveszted a hajnal ragyogásával. Estig aludtál, álmodtál s most azt hiszed: reggel van. Lehetetlenséget kérsz az istenektől, kik minden évszaknak megszabták a rendjét. Őszre nem jön tavasz. A mely fa másodszor virágzik, az kivész.

CICERO (lehorgasztja a fejét).

CLODIA. Ne hidd el, Cicero, a féltékeny asszony fenyegető szavát. Te délczeg férfi vagy, élted virágában. Ki ellenségeit úgy tudja leverni, ki a hatalmasok erejét megtöri, kinek dörgő hangja uralg a forumon, annak ifjú erő pezsg az ereiben, annak láng van a szívében. Hogyha ezt az erőt, hogyha ezt a lángot asszony nem ismeri, az az ő hibája. Jéggel nem gyujtanak tüzet az oltáron. Csak szikra kell ahhoz, hogy lángra lobbanjon. A pálmafa ötven éves korában kezd el virágozni, nemes gyümölcsöt teremni. S te büszke pálma vagy. Arczod piros, szemeid ragyognak.

CLODIUS (Cicero felé igazítja a tükröt).

CICERO (mellét kifeszíti, lopva a tükörbe néz).

TERENTIA (kérlelő szelídséggel). Emlékezzél reá, mily boldogok voltunk huszonnégy éven át: egy egész élten át. Olyan híved voltam, mint asszony még soha. Szemembe sem hagytam nézni más férfinak. Házaudra ügyeltem, rendben is tartottam. Vagyonod megörzém, még szaporítottam. Ellenségeidnek rossz tervét felfedtem; orgyilkosok törét

kezemmel felfogtam. Minden ételeidet magam készítettem, hogy rosszakaróid meg ne mérgezzenek. Szónoklataidat előttem mondtad el, mielőtt kiléptél volna a forumra, s mit én mondtam rájuk, azt híven követted. Tanácsomra jártál, szavamra hallgattál, s sohasem bántad meg, hogy azt cselekedted. Hogy tudnál ezután meglenni nélkülem?

CLODIA (Ciceróhoz). Hogy huszonnégy éven át együtt éltél vele, azzal megszolgáltál egész életedre. Rab voltál, börtön volt a saját házádban. Hallgattad kussadva, perpatvar beszédét. Nyelted az éhkopott kotyvasztása mellett. Én egy új életet nyitok meg előtted, a hol napot éjet öröm és kéj tölt be. Nem hallasz én tőlem mást, mint turbékolást; nyájas enyelgéselem feledteti véled komor gondjaidat. Az egész világot átalakítom én egy elyziummá, s nekem nem kellenek ottan szónoklatok: csak dalok és csókok.

TERENTIA. Oh, a sima kigyó, hogy tud hizelegni! Pedig meg fog csalni mindennap háromszor! Világ nevetsége lesz kopasz fejedből. Csak azért megy hozzád, hogy czé-gére legyen, a mely alatt olcsó szerelmét árulja!

CLODIA. Magadról tudod így?

TERENTIA. Tanubizonyságom a fiam, a ki hű képmása atyjának.

CLODIA. Dicsekedhetsz vele, a derék fiaddal, a kit Rómában mindenki úgy nevez, hogy «Bicongius», két amphorát kiürítő vitéz.

CICERO (Clodiushoz). A mi igaz, az igaz. Két pintet egy hajtókára megbir a kölyök.

TERENTIA. Hát nem bánom, váljunk. Repudiáld a feleségedet. De akkor gondolj rá, hogy e ház az enyim: az én hozományom volt, a miből épült: azt vissza kell adnod.

CLODIA. Én tizszer akkora kelengyével fogok bevonulni hozzád, saját palotádba; urrá és gazdaggá teszlek a kezemmel. Aranynyal a kezem, aranynyal a szivem tele, s az mind tied.

TERENTIA. De akkor a szekrényt is tele aranynyal küldd vissza Caesarnak és izend meg neki, hogy ügyét nem

vállalod. Cicero elválhat a feleségétől; de a becsületétől nem.

CICERO (felkel s nyugtalanul kezd alá s fel járkálni).

TERENTIA. Különben is hire futamodik ennek. Hogy Cicero elvált Terentiájától s feleségül vette Clodius Clodiáját. Lesz ebből nagy láрма. Kik eddig becsültek, elfordulnak tőled, nevedet kitörlik az orátorok lajstromából. Szobrodat ledöntik a forumon, emléktábládról levakarják az írást. Biographiádba az életíróid ezt írják: «Nagy bölcs volt! De vénségére bolond lett és mindent elvesztett, a mit életében szerzett.»

CLODIA. Ne hidd el! Dicszhymnust zengedeznek rólad. Rózsafüzérekkel koszorúzzák szobrod. S a késő utókor azt fogja vitatni: miben volt Marcus Tullius Cicero nagyobb, miben dicsőbb? Mint orator, mint poéta, vagy mint ember?

CICERO (megáll a középben s elgondolkodva fonja össze a karjait).

TERENTIA (Cicero elé térdel, lábait átkarolja). Férjem! Félistenem! Életem bálványa! Ne gondolj hát én reám, ne gondolj magadra. De jusson eszedbe, hogy van egy leányod. Kedvenczed, Tulliád, a kit úgy szerettél. A kinek ártatlan gagyogása mellett nehéz gondjaidat annyiszor feledted. Mi lesz e leányból? Ez ártatlan gyermek még semmit sem vétett, mégis megbűnhődik. Ujjal mutogat rá a kegyetlen világ; ez a kitaszított Terentia lánya, kinek anyját atyja magától elűzte; arczát fátyol helyett szüleinek gyalázata fogja betakarni, s azt viseli, mint a Nessus-inget, a míg bele nem hal. Ez édes gyermeked arczát lásd még egyszer és aztán mondd ki rám nehéz ítéleted.

CICERO (meghatva engedi át kezét Terentiának).

CLODIUS (Clodiához). No most erre válaszolj.

CLODIA. Erre nincs replikám. Így csak igaz művésznő tud szavalni.

CICERO (leveszi fejéről a rózsakoszorút s visszateszi Clodia homlokára). Eredj békével.

TERENTIA (örömmel felsikolt). Tulliusom!

CICERO (felemeli Terentiát, keblére öleli). Velel maradok.

TERENTIA (örömtől zokog).

CLODIUS (Clodiához). Itt megbuktunk. Az ügyvédet nem sikerült megvesztegetnünk; — majd megvesztegessük a bírakat.

IV. FELVONÁS.

Színhely: Jupiter Stator templomának belseje, két oldalt római oszlopok sasokkal, jobbról és balról egy-egy rostrum a szónokok számára (hajó előrsze), háttérben álló Jupiter-szobor, oltáron, lábánál sas, karmai közt villámcsoomaggal; középen hosszú asztal a bírák számára, hat támlánynélküli és lábnélküli székkal, legfent az elnök számára emelvényen álló karosszék. Jobbról és balról alacsony karzat mellvéddel, a nők és egyéb hallgatók számára. Az előtérben cancellum a tanúk részére. Az asztalon áll az urna a senatorok, equesek és tribunusok neveivel; az urna mellett egy amphora.

I. JELENÉS.

Metellus elnök, **Caesar**, **Cicero**, **Clodius**, **Cato**, **Terentia**, **Aurelia**, **Servilia**, **Pompeia**, **Clodia**, **Brutus**, asszonyok, senatorok, equesek, tribunusok, lictorok.

(Bevonulás.)

SENATOROK, **EQUESEK**, **TRIBUNUSOK** (hátsó karzaton állnak).

I. ÉS II. LICTOR (vállukon a szekerczés vesszőcsoomaggal, elől jönnek, asztal mellett kétfelől megállnak).

METELLUS (toga laticlaviában, lictorok után jön, asztal előtt megáll).

CAESAR, **CICERO** (baloldali ajtón belépnek).

CLODIUS, **CATO** (jobboldali ajtón jönnek be).

TERENTIA, **AURELIA**, **SERVILIA**, **BRUTUS** (a baloldali korlát előtt állnak fel).

POMPEIA, **CLODIA** (a jobboldali korlát előtt jelenik meg).

I. ÉS II. KÜRTFUVÓ (leg hátul jön).

METELLUS (kürtfuvókhoz). Tibicenek. Adjátok meg az első jelt.

I. ÉS II. KÜRTFUVÓ (egyet trombitál).

METELLUS. Quirites! Római polgárok! A törvénytevés kezdődik, kérjétek az istenatyja segítségét.

MIND. Fave Divus Pater!

METELLUS. Vádló Caius Julius Caesar, vádlott Publius Clodius; válaszsátok meg a bíraitokat felváltva, a hogy a neveiket ki fogom húzni az urnából. (Kihúz egy tesserát a vederből). «Quintus Cimber.»

TERENTIA (súg Caesarnak). Jó barátunk.

CLODIA (súg Clodiusnak). Ellenségünk.

CAESAR. Elfogadom.

CLODIUS. Visszavetem.

METELLUS (az asztalra dobja a tesserát, másikat húz ki). «Septimius Labio.»

CLODIA (súg Clodiusnak). Jó barátunk.

TERENTIA (súg Caesarnak). Ellenségünk.

CLODIUS. Elfogadom.

CAESAR. Visszavetem.

METELLUS (új nevet húz ki). Ancus Bicornis.

TERENTIA (Caesarnak súg). Ez a mienk.

CLODIA (Clodiusnak súg). Ellenünk van.

CAESAR. Elfogadom.

CLODIUS. Visszavetem.

METELLUS (új nevet húz ki). Marcus Bucephalus.

CLODIA (Clodiushoz). Mienk.

TERENTIA (Caesarhoz). A kutyáké.

CLODIUS. Elfogadom.

CAESAR. Visszavetem.

METELLUS (új nevet húz ki). Pontius Pilatus.

TERENTIA (Caesarhoz). Kapd be.

CLODIA (Clodiushoz). Köpd ki.

CAESAR. Elfogadom.

CLODIUS. Visszavetem.

METELLUS (új nevet húz ki). Herodes Antediluvianus.

CLODIA (Clodiushoz). Ez neked jó.

TERENTIA (Caesarhoz). Ez neked rossz.

CLODIUS. Elfogadom.

CAESAR. Visszavetem.

METELLUS. Miután mind a két fél élt a maga törvény-

adta jussával, s hatot a birák közül visszavetett, az urnában hátramaradt hat név viselői lesznek a birák, szálljatok le s foglaljátok el a birói széket.

I. ÉS II. SENATOR, I. ÉS II. EQUES, I. ÉS II. TRIBUNUS PLEBIS (leszállnak a karzatról s elfoglalják a hat széket az asztal mellett).

METELLUS. Senatorok, equestes, tribunusok, törvényszék birái. Jussom eszetekbe, hogy e törvényszék tagjainak azért adattak olyan székek, melyeknek se támláik, se lábaik nincsenek, hogy azokkal egymás közt össze ne verekedhessenek. A viaszkos tábláitokat elhoztátok-e magatokkal? Emléketekbe hozom, jól tudva, hogy a birák elméje botlandó, miszerint a viaszktáblára írott A betű azt jelenti, hogy «absolvo», «áteresztelek», a C betű azt jelenti, hogy «condamno», «kárhoztatlak», az N. L. betűk azt jelentik, hogy «non liquet», «nem látok».

BIRÁK (egymás fülébe súgnak).

METELLUS (felmegy az elnöki emelvényre, előbb mélyen meghajtja magát Jupiter szobra előtt, azután leül a karszékre). Birák! Senatorok, Equestes, Tribunusok! A római törvények és az ősi bevett szokások azt diktálják elénk, hogy a törvénytevés előtt a birák ürítsék ki az anticyrai kelyhet, mely ellenszere minden bájitalnak, az elmék feltisztítója, nehogy valamelyike a biráknak a múlt éjszakai borozás következtében félreértse a beszédeket, vagy épen elaludják alattuk. Az anticyrai szent italnak töltögetésére pedig felhívom ezennel a római szűzek legártatlanabbikát: Clodiát.

TERENTIA	} (egyszerre).	Hallatlan!
AURELIA		Csúfság!
SERVILIA		Gyalázat!

CLODIA (előlép, felveszi az asztalról az amphorát, az első senatorhoz megy, kelyhébe tölt.) Vigyázz. Egy karbunkulus van benne: le ne nyeld.

I. SENATOR (kiveszi a serlegből a drágakövet, övébe rejti). Egy karbunkulus!

CLODIA (első equesteshez lép, kelyhébe tölt). A kelyhedbe egy rubintot ejtettem.

I. EQUES (kiveszi a kehelyből a rubint, övébe rejti). Pompás rubin.

CLODIA (első tribunushoz lép, tölt poharába). Cyathusodba ejtettem egy zafírt.

I. EQUES (kiveszi a pohárból a zafírt). Nagyszerű zafir.

CLODIA (második tribunnak tölt a serlegébe). Neked egy chrysopras jutott.

II. TRIBUNUS (kiveszi a drágakövet). Derék chrysopras.

CLODIA (a második equesnek tölt). Vigyázz a smaragdodra.

II. TRIBUNUS (eldugja a smaragdot). Ha smaragd, jó helyen van.

CLODIA (második senatorhoz lép, tölt a serlegébe). Vigyázz az igazgyöngyre, el ne olvadjon az eczetben.

II. SENATOR. Igazgyöngy! (Elrejti). Nem vagyok Cleopatra, hogy megigyam az igazgyöngyöt.

CLODIA (Metellushoz lép, kelyhébe tölt).

METELLUS. Hát nekem semmit sem hoztál?

CLODIA. Tied lesz maga a canephora. (Az amphorát leteszi az asztalra, visszamegy a korláthoz).

METELLUS. Kezdődik a törvénytevés. (Jelt ad a kürtösöknek.)

I. ÉS II. KÜRTÖS (kétszer trombitál).

METELLUS. Caesar, mint vádlott, válaszsz magadnak szónokot.

CAESAR. Én Marcus Tullius Cicerót választom.

METELLUS. Clodius, mint vádlott, válaszsz védelmezőt.

CLODIUS. Én Catót, a censort választom.

METELLUS. Vádló és védő szónokok, foglaljátok el a rostrumokat.

CICERO (a baloldali rostrumba hág fel).

CATO (a jobboldali rostrumot foglalja el).

METELLUS. Téged illet meg az első szó, Cicero.

CICERO (hozzákezd páthoszsza). Valóban bámulok . . .

CLODIA (közbeszól). Pedig itt nincs új kapu . . .

CICERO (boszúsan). Valóban borzadok . . .

CLODIA (közbeszól). Talán tükörbe nézett . . .

CICERO (mérgesen). A midőn azt látom, hogy a bevádlott Clodius piros szegélyű fehér tógában jelenik meg a tör-

vényszék előtt, holdas calceusokkal, a helyett, hogy a vádlottat megillető szürke paludamentumot viselné.

CLODIA. Te bizonyosan Terentiától tanultad az öltözet-megválasztás szabályát.

CICERO. Kérem az elnök urat, ne engedjen engem a szónoklatomban közbeszólásokkal zavartatni.

CLODIA. Ehhez joguk van a római polgároknak.

CICERO. De nem az asszonyoknak. A törvény azt mondja, hogy «mulier taceat in ecclesia». A hosszúhajú hallgasson a templomban.

CLODIA. De ez itt most nem templom, hanem törvénykezési csarnok. S én ide híva vagyok, mint tanú.

CICERO. No hát hallgass, a míg rád kerül a sor.

CLODIA. Hallgatni? Az lehetetlenség! Ti rátok appellálok, bírák, mondjátok meg, lehet-e egy nőnek hallgatni, a mikor nyelvén van a beszéd? Elnök, tőled kérdem, szabad-e egy római nőnek közbeszólni, ha nem tetszik neki a szónoklat?

METELLUS (kalapáccsal üt az asztalra). Bírák! Fölteszem elétek napirend előtt az előzetes kérdést, szabad-e egy római nőnek közbeszólni az orátorok beszéde alatt? Szavazzatok igennel és nemmel.

I. SENATOR. Igen.

II. SENATOR. Nem.

I. EQUES. Igen.

II. EQUES. Nem.

I. TRIBUNUS. Igen.

II. TRIBUNUS. Nem.

METELLUS. Három törvénybíró igennel szavazott, három nemmel. Ilyenkor a votum Minervæ dönt. Minthogy pedig Minerva maga is a nőnemhez tartozik; tehát kimondhatom, hogy a senatusban a nőknek is van közbeszólási joga.

CLODIA (tapsol). Éljen az igazságos elnök!

TERENTIA. Akkor majd mi is közbe fogunk kiáltani!

METELLUS. Folytassa a szónok a beszédét.

CICERO. Tudom is én már, hogy hol hagytam el?

CLODIA. A Clodius csizmáinál.

CICERO. Igenis, a Clodius csizmáinál, a miket ott felejtett a thermæekben, mikor átöltözött hajadon leánynak s felkötötte a lábaira az asszonyi soleákat, hogy belopózzon az Erythreiai Venus templomába, a hol egybegyültek Róma tisztos matrónái. Aurelia . . .

CLODIA (közbekiált). Aureliát, Caesar anyját akarta Clodius elcsábítani! Halljátok birák? Ki hinné ezt Aureliáról?

AURELIA (dühösen). Te Hárpia! Engem ne rágalmazz.

CLODIA. Cicero mondta.

CICERO. Én nem mondtam, azt mondtam, hogy Aurelia is ott volt.

TERENTIA (Ciceróhoz). Ugyan ne feleselj az asszonyokkal, hanem folytasd az oratiódat.

CICERO. Lehet is! Mikor az embert minden periodusnál kiverik a contextusból! No hát birák! Clodius leányruhában belopózott Venus templomába, a honnan minden himnemű lények, még a madarak is ki vannak tiltva.

CLODIA. Az sem igaz, mert az áldozatra szánt galambok párjával hozatnak oda, galambfi galambnövel.

TERENTIA (Ciceróhoz). Ugyan folytasd az oratiót!

CICERO. Igenis, birák. Publius Clodius bűnös szándékkal settenkedett be a Venus Erythreia templomába, s ott szentségtörő kézzel tépte a rózsákat Cythere kertjéből, Caesar feleségét, Pompeiát ölve. Lehet-e nagyobb bűn, megtorlásra méltó, mintha egy nőtlen férfi egy férjes asszonynyal édes csókokat vált?

CLODIA (közbekiált). «Sáron szép rózsája, bűbajos Szulamit!»

CICERO . . . isteneket sértőbb szó, mit ott váltanak.

CLODIA. «A mit száj mond szájnak, a mit nyelv mond nyelvnek».

CICERO (mérgesen). Nem tudom tovább mondani, ha ez a furia folyvást belé fecseg.

TERENTIA (kikapja Cicero kezéből a szónoklat tekercsét). No hát elmondom én: ha az asszonyoknak meg van adva a jog a

törvényszék előtt szót emelni (kibontja a tekercset és olvas). Én vádolom Publius Clodius flagrans házasságtörésért és bűntársát, Pompeia Tertiát, súlyosítva a Venus Erythreia templomán elkövetett szentségtöréssel, s indítványba teszem, hogy a bűnszerző Clodius a tarpeji szikláról alá-taszíttassék, bűntársa, Pompeia, mint a vétkes Vesta-szű-zekkel szoktak bánni, elevenen sírboltba befalaztassék.

METELLUS. Hallottuk a vádoló beszédet, most rajtad a sor, Cato censor, hogy add elő a védő beszédet.

CATO (a rostrumon). Én nem védő, hanem visszavádoló be-szédet fogok elmondani. Ki itt a vádoló? Nem Cajus Julius Caesar? Vádolja a nejét, Pompeia Tertiát. A ki bűnnel vádol, annak azon büntől tisztának kell lennie. Szerelmi botlással vádolod te, Caesar, nődet, Pompeia Tertiát? Hát te ugyan milyen hűséget őrzél meg a hitvesed iránt? A hány országot bejártál, annyi szeretőd volt. Elcsábítottad Postu-miát, Sulpicius feleségét, elszöktetéd Gabiniustól Lolliát, Crassustól Tertuliát, Pompeiustól Muciát; egy trónon ültél Mauritania királynéjával, Eunoéval, s Cleopatrának, az egész világ feleségének, te voltál az ezeregyedik férje.

CAESAR. Az mind hirlapi mende-monda.

CATO. Nem lett hivatalosan megczáfolva. De mit emle-getek én távollevőket? Mikor az ujjammal kell csak rá-mutatnom élő tanújelre. Im nézzetek bírák és contemplál-jatok. Ott áll anyja mellett a fiatal Brutus. Hát nem élve élő hasonmása ez Julius Caesarnak? Tanúja bűnös vol-tának?

BRUTUS (Catóhoz). Hát azért, hogy te hasonlítsz a rinocze-roshoz, bűnös-e a rinoczerosz?

CATO. De Caesar bűnös abban, hogy te hasonlítsz hozzá.

CAESAR. Ez lovagiatlanság! Küldöm hozzád a segé-deimet!

CATO. Nekem tiltja a filozófiám a duellálást.

CAESAR. Cato egy vén asszony!

CATO. Caesar egy vén szerelmes!

CAESAR. Cato gyáva!

CATO. Több várost elfoglaltam az ellenségtől, mint Caesar mirtus-koszorúkat szép asszonyoktól!

METELLUS. Tiszteljétek a senatus méltóságát! Vádlott, Pompeia Tertia, Julius Caesar hitvese, add elő védelmedet.

POMPEIA. Védelmem az, hogy Caesar mást szeret. Bizonyítékom az ifjú Brutus, hogy itt a vádlott nem én vagyok, hanem Servilia.

SERVILIA. Az arczbeli hasonlatosság csak azt bizonyítja, hogy Caesar, a hős vezér, én nekem ideálom. De hát melyik római nőnek nem az? Az ő szava ez: «veni, vidi, vici». Ő jön, lát és győz. A ki országokat meghódított, a nők szívét ne hódítaná-e meg? Ha vétkeztem, csak a szemem vétkezett, mely képét befogadta. Kérdezzétek meg e felől Galenust, a nagy specialistát.

POMPEIA. Én megesküszöm, hogy a szemem nem vétkezett Clodiusszal.

SERVILIA. Nem a szemed!

METELLUS. Csend legyen, matrónák! Ez nem circus.

POMPEIA. Hát gyerünk a circusba! Döntse el a háromágú villa, melyikünk részén az igazság?

METELLUS. Itt nem dönt a háromágú villa, hanem a dárda, a hasta.

TERENTIA. Elnök! Ne idézz Juvenalból!

METELLUS. Álljanak elő a tanúk! A matrónák. Ki a legidősebb?

AURELIA, TERENTIA, SERVILIA (mutogatják egymásnak, hogy ki menjen előre).

AURELIA (előrelép).

METELLUS. Figyelmeztetem tanúkat, hogy vallomásaikat Junóra letett esküvel kell megerősíteniök!

AURELIA. Esküszöm Junóra.

METELLUS. Tanú neve?

AURELIA. Aurelia Fulgentia, Sextus Caesar özvegye, Cajus Julius Caesar anyja.

METELLUS. Életkora?

AURELIA. Harminczöt év.

CAESAR. Akkor én előbb születtem, mint az anyám.

POMPEIA. Kifogást teszek a tanú ellen hamis vallomás miatt! Vallja be az életkorát igazán.

AURELIA. Akkor inkább elhallgatok (visszavonul).

METELLUS. Másik tanú!

TERENTIA (elsőlép). Én nem esküszöm, mert főpapnő vagyok, de elmondok mindent igazán kérdezetlenül.

METELLUS. No hát mondjad.

TERENTIA. Nevem Terentia: Marcus Tullius Cicero felesége vagyok. Öreg vagyok, csúnya vagyok, kiállhatatlan vagyok. Szigorú vagyok magamhoz és mindenkihez. Gyűlölettel táplálkozom, bocsánatot nem ismerek. Én, a Venus Abyssinica főpapnője bizonyítom, hogy ez a Clodius itt, az istennő felavatási ünnepélyén leányruhába öltözve a templomba belopódzott, ott a babérlugasban Pompeiával, Caesar feleségével találkozott, s midőn a próbatételre bocsáttatott az istennő szobrának megcsókolásához, ezen szobor a *mysterium* rendelete szerint korommal befüstölve lévén, míg a szűzek a fülkéből mindannyian bekormozott szájjal tértek vissza, egyedül ő jött elő sima ajkkal, elárulva, hogy nem merte megcsókolni az istennő szobrát, a miért is a matrónák által cingulumokkal a templomból kiveretett. Mely kettős bűneért, a szentségtörésért és házasságtörésért megérdemli nem a patriciusok számára fentartott büntetést, a tarpéji szikláról letaszíttatást, hanem az ily hallatlan bűnök elkövetőinek megtorlását: a Columna Mænia előtt a szerencsétlen fára való felfeszítést. — Lictorok, vigyétek!

METELLUS. Lassan csak, tiszteletes főpapnő asszony! A lictorok én rám hallgatnak. Előbb még Clodiusnak, a fővádlottnak is meg kell hallgatni a védelmét. Publius Clodius! Állj elő és mondd el, mit tudsz felhozni az ellened emelt rettentő vádakra, saját védelmedre. Előre megmondom, hogy a mi itt végbemegy, az nem *comœdia*, nem *nuga*, nem *fabula*, hanem komoly törvénytevés, mely-

nek szomorú vége tégedet a vesztőhelyre, Pompeiát a beholtzott sirüregbe vezetheti. Úgy szedd össze magadat.

CLODIUS (délczeg lejtő lépésekkel körüljár, a birákat kezével üdvözlí, Servilia előtt udvarias bókot csinál, Brutusnak az arcát megosippenti ; Anrelia előtt összeborzad, Terentia előtt megáll, gúnyosan végignéz rajta ; aztán nagyot nevet, Pompeiának távolról csókot vet ujjai hegyével, Clodiát megosókolja, az asztalhoz megy s kezével rátámaszkodik). Uraim ! Elnök úr, Senatorok, Equestek, Tribunusok. Én nem tanultam Aristarchustól deklamálni ; sem Athenaeban görögül beszélni ; tehát lakonikus leszek. Az ellenem felhozott vádakra három szóval megfelelek. Itt a bizonyítványom az alibiről. (Öve mellől kihúzza a pergamentekercset). Olvassátok el e pergamentekercsről, hogy én azon a napon, a melyen a Venus Abysinica felavató ünnepélye megtartatott, Siciliában voltam Siracusa városában. Alá van írva Timarchus duxtól, az ædilitól és tíz senatortól, megerősítve tizenkét pecséttel. (A feltárt pergament átadja a szélső tribunusnak, az tovább adja kézről-kézre).

TERENTIA (ezüst botjával üti a padlót). Hallatlan corruptio ! Megvesztegette a sirakusai senatust ! Hamis bizonyítványt adatott magának Timarchusszal !

METELLUS, BIRÁK (mormognak). Ugy van ! Ez bizonyság !

TERENTIA. Hát akkor állj elő te, Clodia és felelj meg, ki volt az, a kit te a Venus Erythreia ünnepélyén magaddal a templomba behoztál, s ott a matronáknak úgy mutattad be, mint Clodia Secundát ? Erre felelj, ha tudsz.

CLODIA. Tudok, ha akarok.

TERENTIA. Követelem ! Én, a Venus főpapnője, a kinek hivatalom a jelenvoltak neveit feljegyezni.

CLODIA. No hát megmondhatom : az a nő, a ki engemet a Venus-ünnepélyre elkísért, valóban nő volt és az én kísérőm. Neve Publilia, a palaestinaí pantomima, ki engem énekelni és tánczolni tanít. Ő pedig azért nem csókolta meg a fekete istennő szobrot, mert neki Mózes prófétája megtiltotta a bálványok imadását, és kit ti a templomból kiűztetek, az nem Clodius volt, hanem Publilia.

CICERO (összecsapja a feje fölé a kezét).

CLODIA (Cicerohoz). Nos, Cicero, bizonyítsd be te Publiliáról az alibit.

TERENTIA (fenyegető mozdulattal emeli fel az ezüst botot).

CICERO (Caesarhoz). Én be tudnám bizonyítani Publiliáról az alibit, hogy azon időben «másutt» volt; de akkor magam szeretnék lenni másutt. (Félve tekint Terentiára s annak a fel-emelt botjára).

CAESAR (az orrához kap).

METELLUS. Birák, Senatorok, Equesek, Tribunosok! A védőbeszéd előadatván, adjátok be viaszktáblára adott votumaitokat.

BIRÁK (beadják a táblácskákat Metellusnál).

TERENTIA (Cicerohoz). Mit sugtál az elébb Caesarnak, a miért az megfogta az orrát?

CICERO (mentegetőzik).

TERENTIA (Caesarhoz) Mit sugott neked Cicero az imént, a miért megfogta az orrodát?

CAESAR. Halljuk az elnököt!

METELLUS. A szavazatok beadattak, s fel fognak bontatni. (Egymás után felnyitja a viaszkos táblákat). Első szavazat Á. Második szavazat Á, harmadik szavazat Á, negyedik szavazat Á, ötödik szavazat Á, hatodik szavazat Á.

MIND (ismétlik). Á, Á, Á, Á!

METELLUS (int a kürtösöknek).

1. ÉS 2. KÜRTÖS (háromszor trombitál).

METELLUS (feláll).

BIRÁK (mind felállnak).

METELLUS. Quirites, Patres conscripti és a többi. A senatus populusque romanus nevében, Jupiter stator oltára előtt kimondom az ítéletet. Publius Clodius római patrius ifjú, az ellene emelt házasságtörés és szentségtörés vádja alól, a birák egyhangú szavazatai folytán «absolutur», általbocsáttatik. Quod fuit demonstrandum.

NÉP (a karzaton). Éljen Clodius!

METELLUS. Cajus Julius Caesar a keresetével a polgári perútra utasíttatik.

TERENTIA (Caesarhoz). Hát kellett ez neked?

CICERO. Hát kellett ez nekem?

CAESAR. Hát kellett ez nekünk?

(Künn réztányérok, dobok csörgése hangzik).

METELLUS (kalapácsosul üt az asztalra). Csend legyen. Kiki foglalja el a helyét; a Flamen Dialis közelit, dodonai oraculum ítéletével!

TERENTIA. Most már bekövetkezhetik a dodonai delphica jóslata Romulus idejéből: «regnum Romæ ruet ferro, flamma, fame, frigore.» Róma országa elpusztul, vassal, tűzzel, éhvel, fagygyal.*

II. JELENÉS.

Előbbiek. Flamen Dialis. Kerekesszéktőlók. Coribansok.

FLAMEN (kerekesszékekben ül, viselete toga praetexta, bíbor általvetővel csúcsos kalap, tetején lelógó szalag, kezében hosszú pálcza, felül lángban végződő, két lictor tolja kerekesszéktét, hosszú ősz szakállt visel).

CORIBANSOK (párduczbőr a nyakukban, kezükben réztányérokat vernek össze, csengős dobokat vernek, lábaikon faczipők, szilaj táncot járnak a Flamen kerekesszéke előtt).

FLAMEN (a középre érve, székében fölemelkedik). Patres conscripti! Quirites! Római polgárok! Ide hallgassatok! A szent dodonai oraculum nyilatkozata szerint a Flamenek tribunálja kimondja a csálhatatlan ítéletet. Miszerint a főpapi és papnői méltóságok a hitvesi állapottal összeférhetetlenek. Ennélfogva Terentia, Cicero hitvese, Venus Abyssinica főpapnője méltóságába lépése által a hitvesi kötelék alól feloldatott, Cajus Julius Caesar pedig az által, hogy pontifex maximusnak megválasztatott, megszűnt férji minősítéssel birni. Így rendeli az oraculum. «Nec secus facturi!» Másképen ne cselekedjeteK.

* A márványba vésett betűk szerint: R. R. R. R. D. D. R. R. R. F. F. F. F. A sybillai magyarázat ebből így olvasott: Romulo regnante, Roma roborante delphica dixit: regnum Romæ ruet: Ferro, flamma, fame, frigore.

POMPEIA (Clodiushoz). Így én szabad vagyok, s a tied lehetek.

CLODIUS (átöleli Pompeiát).

SERVILIA. Köszönöm én az ilyen áldást! Hisz így én sem lehetek Caesar felesége.

TERENTIA. Hát én mit csináljak a főpapnóséggal?

METELLUS (Clodiához). Te azonban az én birói ítéletem honorariuma maradsz. Te drága kincs.

CLODIA. Csak meg tudd őrizni a kincsedet.

CICERO (Caesarhoz). No mi jártunk legszebben. Két asszonyunk is lett volna s elvesztettük mind a kettőt.

CAESAR. Me Hercule! Keresünk harmadikat.

CICERO.

Idáig tartott Ciceronak és Clodiusnak a comoediája, melynek alapmeséjét Caesar és Pompeia szerelmes boldonságai képezték.

A comoedia megszűnt e nevezetes vádpörrel; de folytatását találta a legsötétebb tragoediában.

Cicero és Clodius soha sem szüntek meg a legkeserűbb ellenségeskedést folytatni egymás ellen.

A comoedia tárgyát készen találtam egy francia műben, melynek czíme: «A szerelem szótára», történelmi adomákkal, a világ teremtése óta a mai napokig. Szerző nem nevezte meg magát. A vastag öt kötetre terjedő mű Troyesben jelent meg 1811-ben, Gobelet kiadónál. Valóban a világteremtésnél kezd, Ádám apánk, Éva anyánk kikapós kalandjainál; a mythosi nephitineknél, s aztán folytatja végig az egész világtörténelmen, összegyűjtve mindent, a mit csak a szerelem dicsőt és kárhozatosat teremtett. Magyarok is szerepelnek benne. A legelső cikk mindjárt róluk szól «Abaffi» (vagy Apaffi), a ki az erdélyi fejedelmi süveget feláldozta a szerelméért. Görög, római, egyiptomi, assyr, judeai a hajdankorból, mind szerepel benne; a modern nemzetek még tarkább változatban; legtöbb, természetesen a francia. Ez utóbbiaknál az ere-

deti kútforrás meg van nevezve: «Brantome» a hirhedett botránykrónikák szerzője, a kiről azt írják, hogy egyáltalában nem volt fogalma arról, hogy mi különbség van a bűn és az erény között, s leplezetlenül adott elő minden történetet.

Ebben a munkában találtam Julius Caesar kalandjainak leírásánál a mesémnek alapul szolgáló adatokat.

A KÉT CATO.

Előre bocsátom, hogy én regényt írok, nem históriát. Nem restellem igénybe venni a költők előjogát («cuncta licent... poëtis»; minden szabad a költőknek). Ilyen szabadságot használtam, a midőn a két Cato (a Censor és az Utikai) nagyon összeütő jellemvonásait egy alakban egyesítettem. Mindkettő híres volt az erkölcsi szigorúságról — elméletben és mások irányában; de a magánéletükben ők is oly perversusok voltak, mint a többi római nagy úr.

Az egyik Cato (a Censor) számos rabszolgát és rabnőt tartott, fiatalokat és szépeket válogatva mindkét nemből. A leányokat elkülönített helyen őrizte, zár alatt, s azokat nem volt szabad másnak látogatni, mint a saját rabszolgáinak; — de azoknak is pénzfizetés mellett. Cato díjt szedett a vasajtó kinyitásáért.

Mikor késő korára özvegységre jutott, már akkor nős fia volt, a ki feleségével együtt ott lakott az apai háznál.

Az öreg censornak megkívánta a keble, hogy reggelire forralt fűszeres bort szüresöljön. S ezt a reggelit egy szép fiatal rabnő szokta neki felszolgálni.

A fia, de különösen a menyé ezen fölöttébb megbotránkozott.

«Ugyan, édes öregem, — fakadt ki egyszer a fia, — te kivakartattad Maniliusnak a nevét a senatorok lajstromából, a mért az a saját feleségét megcsókolta a leánya jelenlétében: ugyan mire ítélnéd az olyan apát, a ki a menyé szemeláttára megcsókolja a szolgálóját?»

Cato nem válaszolt szóval ez elevenbe találó vágásra: hanem tettel.

Másnap délben, mikor Cato kivonult a forumra, kísérve, mint rendesen, cliensei nagy csoportjától; maga legelől, háta mögött az íródeákja Salonius, a ki a censor észrevételeit viasztablákra jegyezte, Cato hátraszólt hozzá:

— Hej, Salonius, nem adtad még férjhez leányodat?

— Váltig lesem a nebulót, a ki elvegye, de egy sem akar horogra kerülni.

— Én tudnék neki egy jó férjet ajánlani.

— Az a kérdés, hogy gazdag-e?

— Akár magam.

— Hol van hát.

— Csak az a hibája, hogy egy kicsit vén már.

— Az neki baj.

— De csunya is.

— Nem bánom én, ha olyan veres haja és olyan zöld szeme van is neki, mint neked. (Egykorú följegyzés.)

— No hát én vagyok az a kérő, magam, az öreg.

Salonius menten felcsapott, s hazatért a forumról már egymás mellett sétáltak karöltve: a vő és apósa, nagy megbotrántkozására a római előkelő világnak. Nem az életkor volt az elszörnyedés oka, hanem a rangkülönbség: egy Censor, meg egy scriba leánya!

Mikor aztán Catót előfogta a fia, hogy mért cselekedte ezt? Azt felelé neki: «Tudod, fiam, annyira meg vagyok veled elégedve, hogy nem állhatok ellen a vágynak, még több ilyen fiút is létrehozni, mint te vagy.»

Plutarch szégyenlésre méltónak nevezi ezt a választ, igen helyesen jegyezve meg, hogyha Catónak csakugyan ez a kívánság lebegett szemei előtt, mért nem vette nőül egy patricius leányát, miért egy irnok leányát?

S az öregnek bevált a merénylet.

A fiatal menyecskének volt egy sajátos gyöngesége. Nagyon félt a mennydörgéstől. A mint meghallott egy gyanús mordulást a távolban, sikoltozva futott be a házba s

egyenesen odamenekült a férje ölébe, a kit aztán elhalmozott gyöngédsége minden kitöréseivel, a míg csak a villámlás, mennydörgés tartott. Cato ezt a rendkívüliséget elbeszélte a jó barátainak: s ha tartós derült idő volt, fel-sóhajtott az égre:

«Bárcsak haragudnék megint egy kicsit Jupiter.»

Igy aztán Jupiter segítségével szépen el is jutottak Junóig.

Akkor még Junónak hívták azt, mely most a «gólya.»

A másik Cato is épen olyan szigorú erkölcsű volt, mint az első. Nem ismert nőt, mielőtt megházasodott volna. Előbb Lepidiát jegyezte el; de időközben megtudta, hogy annak van már kedvese, Scipio Metellus. Akkor aztán hátat fordított a menyasszonyának, s vetélytársát Scipiót nem hívta ki párbajra; azt elvei tiltották; hanem elhalmozta gúnyversekkel. — Arra, a hogy szokták, bosszúból nőül vette Attiliát. Annak aztán volt szeretője, nem egy, hanem sok. Mikor már megúnta neveiket számlálni Cato, elcsapta magától Attiliát. S mint a kinek nem elég egy sütésből egy lepény, újból megházasodott. Nőül vette Martiát. Az már aztán állhatatos jellemű hölgy volt; nem tartott többet «egy» szeretőnél: Hortensiust. A mint ezt megtudta Cato, mint böles férj, átengedte a feleségét Hortensiusnak. (Ez is nagy szónok volt, Cicero versenytársa.) Hortensius csakhamar meghalt. Ekkor aztán Cato visszafogadta Martiát feleségül. — A mire Julius Caesar azt mondta tréfásan: «Vagy van szüksége Catónak feleségre, vagy nincs; — ha van, minek engedte oda Hortensiusnak; ha nincs, minek fogadta vissza».

Ez a Cato volt ikertestvére Serviliának. Használtam a poetica licentiát, hogy az elődje gyűrűit is az újjára húz-zam: a vigjátékban.

CLODIUS ÉS POMPEIA.

Clodius epizódját így írja le a szerelem szótára, melyből én azt a comoediám meséjéül átvettem.

Caesar harmadszori házasságban nőül vette Pompeiát, Quintus Pompeius Rufus leányát. Vagy előtte vagy utána a házasságnak, Pompeia el hagyta magát csábíttatni a hírhedett Publius Clodiustól; de Caesar és az anyósa, Aurelia, oly szigorúan őrizték, hogy nagyon nehezen lelt kedvező alkalmat a kedvesével édeleghetni. Végre megtalálta azt a Venus ünnepélyén, a kit Bona Deának is neveznek (jó istennőnek),* melyet Caesar házában tartottak.

Ez ünnep szentélyéhez nem volt szabad férfinak közeleni; még a himnemű állatokat is kiűzték onnan; sőt a férfi-istenek szobrai is letakarták.

Clodius, a fiatal, szép, szakáttalan gyerek, nőnek öltözött át, s magát énekesnőnek adva ki, a többiekkel együtt belopózott, Pompeia eselédjének segélyével. Ott azonban Aurelia felismerte hangjáról, mire a fellázadt matrónák hirtelen lefüggönyözték az istennő szobrát s Clodiust nagy szidalmak között kiverték a szentélyből.

Caesar e botrány miatt eltaszította magától a feleségét, megörökítve azt a mondását, hogy Caesar feleségének nem elég ártatlannak lenni, ahhoz még gyanúnak sem szabad tapadni. Svetonius történetíró pedig azt állítja, hogy bizony találkozott a Venus-ünnepen Pompeia Clodiusszal.

Caesarnak nem volt elég Pompeia elűzése, ő Clodiuson is meg akarta bosszúlni magát. Pert indított ellene. Ez a per halasztást szenvedett Cn. Pompeius triumfáló bevonulása által, ki akkor tért vissza diadalmas ázsiai hadjárataból. Caesar ezután annál hevesebben sürgette Clodius üldözését. Szerencséjére Clodiusnak minden megvásárolható volt Rómában; a pénz és a szerelem a bírák nagy részét megnyerte a vádlott részére; kit ezüsttel nem lehe-

* Mások Cybelének, Geának mondják a jó istennőt.

tett, megnyerték szép szeretőkkel. Azok közt, a kik Clodius ellen tanúságot tettek, legjobban feltűnt Cicero, a mi mindenkit meglepett, legjobban a vádlottat, a kinek Cicero nagy hála volt lekötelezve. (A kútforrás, melyet idézek, méltatlannak mondja ez eljárást a nagy férfiúhoz.)

Clodiusnak volt egy húga, Clodia, nagy szépséggel megáldva. Ez felajánlotta kezét és szívét Cicerónak, hogy őt bátyja számára megnyerje. Cicero már hajlott rá és kész volt a feleségétől, Terentiától elválni. De Terentia nem volt az a nő, a ki nyugodtan engedi a férjét hűtelenné lenni; dühös haraggal rohant rá és irtóztató lármát csapott a házban. Soha Cicero erénye és türelme nem volt úgy kipróbálva, se bölcsesége jobban gyakorolva, mint ez alkalommal. Terentia kényszeríté a férjét Clodius ellen szónokolni. Kénytelen volt engedelmeskedni a parancsoló Terentiának, hogy házi nyugalma visszaszerezze.

Clodius e miatt lett mind a sűrű ellensége Cicerónak.

S hasztalan volt az erőlködés, a megnyert bírák fölmentték Clodiust a vád alól.

Ennyit mond el az idézett kútforrás.

De még aztán * alatt van egy jegyzék, mely Cicero családi életére vonatkozik.

«Ezt a Terentiát elűzte magától Cicero különféle ürügyek alatt, a miket nyilvánossá tett. Az elválás indokát könnyű megtalálni, azt látva, hogy a nagy szónok később nőül vett egy fiatal asszonyszemélyt, a kibe erősen szerelmes volt, a kinek neve volt Publilia. Életirói azt állítják, hogy Publiliát gazdag örökségeért vette nőül Cicero. Nem lehet megérteni, hogy ha Publilia szép is volt, fiatal is, gazdag is, miért ment Ciceróhoz, a ki nem volt se gazdag, se fiatal. Tán a hirnév, a dicsőség birt olyan nagy csábító erővel? Cicero ekkor hatvankét esztendő volt. Később ettől a Publiliától is elválasztatta magát annál az oknál fogva, hogy neje nem mutatott elég nagy szomorúságot Cicero leánya, Tullia halála fölött, a ki az apjának kedvencz gyermeke volt.»

X MARCUS TULLIUS.

Cicero, maga egészében véve, a legérdekesebb regényalak. Azzal a hasonlíthatatlan nagy szónoki tehetségével, klasszikus stylusával, böles mondásaival valóban megigézi, meggyőzi az olvasót; a kit ő védelmez, annak ártatlannak kell lenni, ha ember, — igaznak, ha törvény; — a kit megtámad, az bűnös, akár elítélik a bírák, akár nem. Merészsége, függetlensége meglep, melylyel a hatalmon levők ellen föllép, melylyel a divatos bűnök képviselőit megtámadja, letiporja. Cicero szónoklataiból ismerjük meg teljes világításban a római köztársaság félszázados korszakát híven ábrázolt részleteiben. Olyan Cicero e korszak fényében, mint a nyári alkonyi ég, mely vakító aranyával, biborával eltakar minden csillagot, de egy csillag ott ragyog a fénytengerben, az esthajnal csillaga.

Mégis azt mondja róla az újkori filozofnő (George Sand): «Bámulom Cicerót, mint szónokot; de nem szeretem, mint embert.»

Én ezzel ellentétben azt mondom, hogy Cicerót emberi gyöngeségei mellett is és bámulatom daczára is szeretem. Hiszen ha gyöngeségei nem volnának a nagyoknak, nem emberek volnának, hanem angyalok. S az emberi nagyságnak az a kriteriuma, hogy ott mutatja meg az erejét, a hol nagy ellenállásra talál.

Két kiváló nagy művet használtam kútforrásul leginkább. Az egyik Wahl Kristóf jezsuita szerzetes commentárjaival ellátva; három erős tomos, nyomtatott Nagyszombatban 1754-ben a jezsuita rend betűivel. A másik Olivetus József gyűjteménye 1772-ből, kiadatott Velenczében. Ehhez van csatolva Cicero élettörténete Fabricius Ferencztől, elkezdve születése évétől haláláig, az évenkénti consulok följegyzéseivel.

Az őseit mind Tulliusnak hívták s azoknak sorát a volscus királyokig fel lehetett vinni; de már az apja a nagy szónoknak nagyon középserű állást foglalt el az uralko-

dók között; ványoló volt (fullo) Arpinatumban s szőlő- és olajfa-kertészettel foglalkozott.

Öt esztendősen korában kezdett el tanulni Cicero. Tanítója volt Archia görög poéta (a kit későbbben hálásan emleget.) Rómában a görög volt a közművelődés nyelve, (Épen, mint Magyarországon sok ideig a latin.) Cicero görög verseket irt fiatalon s görögül tanult szavalni.

Tizenhat éves korában valamennyi iskolatársát fölülmulta Marcus Tullius tudományosságával és költészetével, úgy, hogy ifju társai őt kiáltották ki maguk között elsőnek. A következő évben már ő fordítja le iskolatársai előtt a görög auctorokat s abban gyakorolja magát, hogy a mely feladatot egyszer elolvasott, ugyanazt más szavakkal, a saját felfogása szerint adja elő. Majd serdülő korában a Görögországból Rómába menekült Philótól tanulja a bölcsészetet, később stoicus Diodorustól, a kivel együtt lakott.

Legelső nagy szónoklatát Roscius mellett tartotta, melynek teljes sikere volt.

A nagy római birodalomban polgárharczok dühöngtek. Sylla hadvezér dictatori hatalomra jutott. Hivei egy gazdag római patriciust, Rosciust, megöltek s aztán a gyilkosságot ráfogták a fiára, az ifju Rosciusra, azért, hogy annak az örökségét, mint apagyilkosét, elkobozhassák. A híres orátorok nem merték az üldözőbe vett ifju Roscius védelmét elvállalni, rettegve Syllától, a vádlók és gyilkosok pártfogó zsarnokától. Roscius Ciceróhoz menekült oltalomért. És az ifju szónok birt azzal a bátorsággal, hogy a hatalmon levő üldözőkkel szembeszálljon, de egyúttal azzal a bölcseséggel is, hogy míg a vétkeket ostromozza, addig azoknak magas pártfogóját, Syllát, meg ne sértse. Ez első szűzbeszéde remeke a szónoklatoknak. S annak a fényes sikere megalapítója Cicero nagy hírének.

Mikor ezt a nagy szónoki diadalt aratta Cicero, gyöngé testalkatú ifju volt, vékony nyakú, szűk vállú, sápadt

arczú. Mikor szónokolt, a leghevesebb taglejtésekkel kísérté mondatait, a miket erőltetett hangon adott elő teljes érzéssel és valódi indulattal. — Jó barátai és az orvosok aggódtak miatta, az ilyen szónoklat megöli az embert; rábeszélétek, hogy menjen át Görögországba, ott tanulja el a nagy hellen szónokoktól, hogyan kell nyugodt mozdulatokkal, beosztott hanglejtéssel, az érzelmek szabályozásával nyilvános beszédet tartani.

Cicero megfogadta barátai tanácsát, elhagyta Rómát s három évet töltött Hellasban, Kis-Ázsiában, Rhodusban, mindenütt a leghiresebb oratorokat tanulmányozva, oktatást vett a filozófiából, akadémiusoktól, stoicusoktól és epikureusoktól. Mindenkitől tanult valamit. S három év múlva testileg megizmosodva, lelkileg kimívelve tért vissza Rómába.

A hangja is úgy megnemesült, hogy minden indulatkifejezésre alkalmas lett, hasonló hangot nem hallott a világ soha.

Rómába visszatértét megkönyíté Sylla halála.

A hatalmas zsarnok volt az első, a kinek, saját végrendekezésére, a hulláját a piacon hamuvá égették.

Cicero ekkor töltötte be a harminczadik évét.

A római törvények szerint minden hivatalra való képesség bizonyos életkorhoz volt szabva. Harmincz év kellett a quæstori hivatalra jelöléshez. Ezt Sylla törvénye megnehezítette még egy föltétellel. A jelöltnek előbb le kellett tenni a senatori vizsgát a római törvényekből. Cicero fényesen felelt meg examinátorainak. Akkor aztán népszavazás útján megválasztották quæstornak. Mint ilyent küldték el Siciliába.

Bármit sugdosnak is Cicero aprólékos kapzsiságáról, siciliai quæstorsága mindazt nagy vonásokban megczfolja. Ezen az Istentől megáldott szigeten, melyet a Scylla és Charybdis szakít el az anyaországtól, ösidőktől fogva minden kormányzó azon törekedett, hogy magát meggazdagítsa. Cicero csak alattvalói iránti igazságos voltát

hagyta hátra a kormányzott tartomány emlékében. Siciliában bő aratás volt, és ugyanezen időben éhínség uralkodott Rómában. Cicero hajókkal szállíttatá a gabonát Sici-liából a fővárosba s ott ingyen osztatá azt ki az éhező nép között. Ugyanekkor megismerkedett a siciliai nép sok és súlyos panaszával a többi kormányzók ellen, a kik közül legfölül állt Verres, a prætor.

Mikor ezt a türhetetlen zsarnokot elűzte a fellázadt nép s a Rómába menekültet a senatus vád alá fogta, a siciliaiak kívánatára Cicerót bizta meg a consulság Verres vádbeszédével.

Verres történetét már ismertettük.

De a mi Cicero vádbeszédjében nemcsak szónoki szépség, de férfui «tett» volt: ez a nemes bátorság, melylyel az igazság védője magával a római népjoggal szembe szállni merészel. A római népjog törvénye ez volt: «Væ victis!» — (Jaj a legyőzötteknek!) A mely tartományt Róma fegyverrel meghódított, abban megszűnt minden jog; abban minden vagyon közragadmány lett; ott nem volt szent sem az istenek oltára, sem a nők erénye. Verres csak azt hajtotta végre, a mit a népjog kimond: «Jaj a legyőzötteknek!»

És Cicero ezzel a rettenetes, ezzel a népszerű törvénnyel szállt szembe. Nem a patriciusoknak beszélt, hanem a népnek. A nemes urak tán őtet kövezték volna meg; de a nép ő mellé állt s Verresnek kellett futvást menekülni a megköveztetés elől.

Verres eltűnt, de itt maradt az egész arany fiatalsága a héthalom városának, s a vétkes pajtás bukásán felül még inkább rovására jegyezte Cicerónak a szabad kizsákmányolás jogának megtagadását.

Ámde annál inkább megszerette a nép. Mikor ædilissé megválasztották, nagy ünnepeket rendeztek ennek az örömére. Fényes szertartással nyitották meg Ceres és Flora, Liber és Libera (a hogy a római Bachus és Ariadne házastársakat nevezték) templomait, kenyérrel, borral és

virággal áldozva. Megismételték a régi római játékokat Jupiter, Juno és Minerva tiszteletére; megtartották a suovetaurilia áldozatot (disznó, juh, bika). Cicerót megajándékozták toga prætextával, sella curulissal és emlékszoborral. Mindezeknek a népmulatságoknak a költségeit más ædilisek a sajátjukból szokták viselni; de Cicerónál a tisztelt választók teremtték azt elő, mert Cicero nem volt gazdag. Egész vagyona a felesége, Terentia, hozományából állt, ő maga ügyvédi keresetéből élt.

Cicerónak minden egyes beszéde egy érdekes regényszöveg. Csakhogy ezeknek a történetét olyan korszak veszi körül, melynek szokásai, törvényei, társadalmi viszonyai manapság föltalálhatatlanok, megérthetetlenek.

Ilyen a Roscius comæda pöre.

Roscius (ma is sokat emlegetett) híres színész volt Rómában. Jannius Chæreanak pedig volt egy rabszolgája, Panurgus, a kiben a gazdája nagy tehetséget fedezett föl a histriói művészetre. Megegyezett Rosciusszal, hogy a mester tanítsa ki a növendéket a színészetre, a kit azután, ha kész művészszé válik, a gazdája nagy áron fog eladni a színháznak. Százezer sestertiáról van szó a pörben. Micsoda színházaknak, micsoda fizetéképes publikumnak * kellett ott lenni, a hol egy szinitanodát végzett növendékért százezer sestertiát lehet követelni? (Az a sestertius ugyan a mi nyelvünkön annyit jelent, hogy «piczula»; de így is tízezer forint.) Roscius már több éven át kitanította a magához vett Panurgust, az már a szini vizsgát is letette; a mikor egy gentry úrfi, valami Flavius Tarquinianus összepöröl vele a korcsmában s agyonüti a fiatal komédiást. Ebből aztán nagy processus keveredett. De nem ám a gyilkos Tarquinianus ellen, hanem a két szerződött fél, Chærea és Roscius között, hogy kinek a kára már most az agyonütött színinövendék? Tragédiai alapra épített operette, a mit egész komolyan tárgyalnak

* Vagy szubveneziót adó kormánynak!

a birák előtt. A mai kor fogalmaiba ez még paródiának sem volna beleilleszthető. És ez a pörvédelem Roscius komédiás mellett Cicero egyik legfényesebb sikerét eredményezte.

A fantázia nem képes elénk teremteni azt a korszakot, melyben tízezrei a rabszolgáknak képeztek egy elnyomott, megvetett néposztályt Rómában, kiket a világ minden nemzeteiből csődítettek össze, s a kik aztán, a mint egy napon lánczaikat összetörték, s a gladiatori kardot a taposoló publikum ellen fordították, egész hadsereget állítottak Spartacus vezérük alatt s három esztendeig folytattak véres harczokat Róma légiói ellen; épen Cicero korszakában, míg Pompeius leverte őket és kiirtotta valamennyit.

A rómaiaknál az életkor határozta meg a hivatalviselés lajtorjafokait, a quæstori rang után következett az ædilisi, azután a prætori. A prætorság három évig tartott; mikor az letelt, választhatott a lelépő két «jó» között. Léphetett lefelé is, fölfelé is. Prætorból lehetett proprætorrá, valamelyik meghódított provincia kormányzójává. Ez volt a jutalmazóbb állás; a proprætor, ha jól értett hozzá, gazdagon térhetett vissza. A fölfelé lépés volt a consuli hivatal. Cicero ezt a lépést választotta. A prætorság után a consulatust kérte. Az pedig ránézve tövises pálya volt. Ugyanarra a hivatalra vágyódott a római patricius fiatalság vezére, Lucius Catilina. De Cicero győzött; a római nép nem is bocsátotta szavazásra; egyhangú felkiáltással választotta meg Cicerót. Ezért aztán Catilina halálos ellenségévé lett.

Előtte Julius Cæsar volt a consul. Az ő uralma alatt jött létre az agrártörvény, melyet Servilius Rullus vitt keresztül a senatusban. Ennek a mezőgazdasági című törvénynek az intézkedése nagyon megrövidíté a consuli fenséget. E szerint tíz emberre (decemviri) lett átruházva egész Italia és Syria fölötti hatalom; szabad volt nekik eladni, a mi az országé, földet, házat, hajót; ítéletet hozni

peres ügyekben; száműzésbe küldeni, telepíteni, a közkinestárból pénzt kivenni, katonákat ujonczozni s azokat eltartani. Ilyen nehéz törvény terhe mellett vállalta el Cicero a consulságot, Caius Antonius társával.

És ez volt Cicero életének legfényesebb korszaka, szellemi erejének legmagasabb nyilvánulása. Még a consultársa, Antonius is ellensége volt, mint Catilina kebelbarátja s az agrariusok pártfogója.

És Cicero azon kezdte a consuli működését, hogy a szószeikről megtámadta az agrár-törvényt, mint a zsarnoki önkényuralom legrosszabb nemét, s hatalmas szónoklatának meggyőző erejével keresztülvitte, hogy ugyanaz a senatus, a mely Cæsar consulsága alatt az agrár-törvényeket szentesítette, egy év múlva azokat elavultaknak (antiquata) nyilvánította.

Második nagy sikere Cicerónak a színházban volt.

Két örök kívánsága volt a római népnek: a színház és kenyér. («Panem et circenses!») Nem is rossz jelszavak: jóllakni és jól mulatni. És közben pihenni.

Nehány lappal előbb Roscius Comoeda esténél azt találtuk mondani, hogy nagyon jó fizető közönség lehetett akkor Rómában. Bevalljuk, hogy ez anachronismus, modern fogalom: a római színházlátogató közönség nem fizetett belépti díjat; a ki korábban jött, elfoglalta a legjobb helyet. A komédiásokat fizette az állam; az adta meg a kitanult histriónak az árát. Ez volt a bölc's rendszer. Komédiás, komédiásné nem mondhatott fel a direktornak. Ezt a souveraine jogát a népnek csorbította meg Piso consulsága alatt Roscius Otho (nem a comoeda, hanem a tribunus), azzal a törvényt, melynek rendelkezése folytán a színházban a tizennégy első padsor az equesi látogatók számára tartandó fel.

Ezt a veszedelmes törvényt se Piso, se az utána következő Lepidus, se Manlius Torquatus, se Julius Caesar nem merték életbe léptetni. Cicero alatt a Catilina által felbujtogatott nemesség rábirta Roscius Othót, a ki már

akkor praetor volt, hogy alkalmazza ezt a rendet. Egy előadás alkalmával a színházba beocsátott nép az első tizennégy sor padot már elfoglalva találta a laticlaviumosoktól. Nagy volt a zúgolódás. Mikor a praetor Roscius megjelent a páholyában, egyszerre hangos füttyülésben nyilvánult a népharag. A füttyülésre a nemes urak zajos tapsokkal válaszoltak. de a hogy a taps emelkedett, úgy nőtt a füttyhang is. Mikor aztán a kavarodás azt a fokot érte el, a hol összeverekedésre kerül a sor, megjelent a consuli páholyban Cicero. Láttára elcsendesedett a lárma az alsó és felső régiókban.

— Színház-e ez, vagy törvényhozó piacz? — kezdé a nagy szónok. — Ha törvényt akartok eltörölni, akkor jöjjetek velem a Bellona templomába.

(Bellona volt a harczok istenasszonya).

S a felzajdult nép önkényt követte Cicerót Bellona templomába, s ott tartott a consul a plebsnek egy olyan hatalmas dorgáló beszédet, mely a tizezerfejú szörnyeteket egészen megjuhászítá. Cicero szónoklata után visszatért a tömeg a színházba s megtapsolta lelkesen — előbb Roscius Othót, a praetort, azután a nemes urakat, végül a komédiásokat.

Consul korában is megtartotta védőügyészi hivatását Cicero, hatrendbeli ékes szónoklatában, melyek között legnemesebb hangu az, melyben a száműzöttek fiainak polgári jogait védelmezi meg Sylla embertelen törvénye ellen, mely az apák politikai vétségeiért a családjukat is infámiával sújtotta.

Tetőpontját érte el Cicero szónoki remeklése a Catilina elleni négy kirohanásában. Catilina czime alatt elmondtuk már az összeesküvés történetét.

Hogyan jutott Cicero Catilina összeesküvésének tudomására, azt egy szóval a történetírók is felemlítik; de részletesen elmondja az említett szerelmi adomagyűjtemény. Rómát ez alkalommal egy könnyelmű nő szerelme óvta meg a végromlástól. A nő neve volt Fulvia: világ

leánya. Ennek volt egy fiatal kedvese, Quintus Curius, aféle derék nemes, a kit már a senatusból kitörültek aljas bűnök miatt. Ez a patricius minden apai örökségét elprédálta már könnyelmű kedvesével. Mikor aztán fogytán volt a pénze, Fulvia szerelme is szünni kezdett. A heves-vérű szerető azzal biztatta a kedvesét, hogy rövid időn visszatérnek a duskálkodás örömnapijái; megered az új aranypatak, csak meríteni kell belőle. A hölgy nem akart hitelezni. Ekkor aztán a lángoló kedves alaposabb fölfedezésekkel támogatta az ügyét. Elmondta, hogy minő terve van Catilinának és hős czimboráinak. Lesz zűrzavar, gyilkolás, gyűjtogatás, a gazdagokat, a közkinctárt kirabolják. Ez már tetszett Fulviának. De mint okos, értelmes római hölgy, ki tudta számítani, hogy ha ő ezt az összeesküvést felfedezi a consulnak, attól még nagyobb jutalmat fog kapni. Aszerint cselekedett, elment Ciceróhoz s elmondta neki, a mit a szeretőjétől megtudott a tervezett összeesküvésről. Cicero kedvesen fogadta a szép hetaerát; meg is ajándékozta érdeme szerint; aztán visszaküldte a szeretőjéhez, hogy tudjon ki tőle még több részletet a lázadás tervéből. Így tudta meg Cicero apróra az egész komplotot Fulvia és Curius révén, s előkészíthette az óvóintézkedéseket annak megghiusítására.

A legerősebb sratagema volt az ő villámló szónoklata: az első Catilinaria, melynek hatása megdöbbentően nyilvánult a senatus ülésén a Jupiter Stator templomában. Az összeesküvők vezére, Catilina, megjelent az ülésen, a Cicerónak szánt megszentelt törrel a tógája alatt; de a mint Cicero megkezdte ellene a támadását, észrevette, hogy abból a padból, a melyben ő helyet foglalt, minden senator fölkel s helye üresen marad, Cicerót pedig hivei veszik körül. Ennek a hatása alatt Caesar elmulasztja megadni a jelt a gyilkolásra. Catilina elfut a senatusból, kirohan a városból czimborái csapatjával, s nyílt mezőn várja be sorsa eldülését Manlius táborában. Ekkor tartja Cicero második Catilinaria szónoklatát a néphez, melynek

hatása alatt Antonius consul Catilina és Manlius leverésére küldetik ki, Cicero pedig a város védelmével bizatlik meg. Azon kezdi, hogy az összeesküvés főnökeit, a kiknek a városban kellett volna lángra lobbantani a lázadást, meghívja a senatusba s ott elfogatja, harmadik szónoklatát tartva Catilina ellen. A gyűlés késő éjjel végződött. Terentia, az erős lelkű feleség, maga is jelen volt férje szónoklatánál.

Innen Vesta templomába vonultak, tűzáldozatot hozni a jó istennőnek. Mikor már az oltáron egészen kialudt a tűz, akkor az izzó hamuból egyszerre lángoló tűzoszlop tört elő egész a kupola keréknyílásáig, a mi az auguroknak isteni intőjelül szolgált. A tűz még nincs elfojtva, új kitörésre vár; a vestaliák és a haruspexek az elfogott lázadó vezérek halálát követelik. Erős vita támad a senatusban a fölött, hogy a fogoly összeesküvők örök fogságra, vagy kivégeztetésre ítéltessenek-e? Cicero negyedik Catilináriája döntött. Öt előkelő római nemest lenyakaztak a börtönben az ő parancsára.

És ezzel Cicero megmentette Rómát, Italiát a fölfordulástól. Utolsó beszéde után késő éjjel, lámpák és fáklyák kísérete mellett kísérte hazáig az örömtől ujjongó sokasság.

Hanem annak az öt római polgárnak a kiontott vére végzetes lett Ciceróra nézve.

A következő évben már Cicero megszűnt consul lenni. Consultársa, Antonius, elment Macedoniába kormányzó-nak, s ott imperator czimen hivatta magát, a Catilina föllötti diadalért. (Ámbár a római közjog az imperator czímet csak olyan hadvezérnek adja, a ki legalább háromezer főnyi ellenséget lekaszabol, s Catilina serege nem haladta meg a háromszázat).

Ebben az évben történt Clodius szentségtörési merénylete, melyről comoediánk szólt. Plutarchus jegyezte föl, igaznak kell lenni. Clodiust ott kapták leányruhában az ünnepély alatt. Kérdés csak az volt, hogy követett-e el

házasságtörést Pompeiával? Ezt kellett Cicerónak bebizonyítania, a mire a felesége rákényszerítette. Tagadhatatlan, hogy ebben az ügyben Cicero magához méltatlan szerepet játszott. A nagy történelmi alaknak, a cserkoszorút viselő «haza atyjának», a consulságot viselő főméltóságnak sehogyan sem illett a jelleméhez, hogy ő egy gavallér pajtás szerelmi kalandjába mint árulkodó beavatkozzék, prókátoroskodjék. Neki azt kellett volna mondania Caesarnak: «Ha megcsalt a feleséged Clodiusszal, húzz kardot, vágd össze a csábítót: katona vagy!» Azért, hogy Cicero felesége ösztökélésére elvállalta ezt a nevetséges szerepet, megérdemelte, hogy vigjátékot irjanak róla.

Ámde ez a végzetes ügy nem végződött a vigjátékon, Clodiust fölmentette a senatus a vád alól, a fölmutatott hamis «alibi» tanúbizonyság alapján. Julius Caesart Ciceróval együtt kinevették. De Clodius halálos ellensége maradt Cicerónak. S hogy boszúját tölthesse rajta, messze kiszámított eselszövényt gondolt ki. Fiatalságánál fogva a patriciusok által viselt hivatalokba nem léphetett; de lehetett Tribunus Plebis; ez az állás nem volt életkorhoz kötve.

De hogy néptribunná lehessen, előbb ki kellett neki a patriciusi rendből lépni s egy plebejus által adoptáltatni magát. Fontejusnak hitták a derék csizmadiát, a ki az előkelő úrfiát fiává fogadta. Hallatlan volt ily eset Rómában! Hogy egy ősnemes patricius ledobja magáról a széles biborszegélyű tógát s felöltse helyette a kurta «sagum»-ot, a népviseletet, s úgy jelenjen meg a forumon, gyalogsorban, a ki azelőtt tibicenek és lictorok kíséretében vitette magát nyolcz rabszolgával a mennyezetes hordágyon; hogy a gyémántos aranygyűrű helyett főlhúzza a vasgyűrűt a hüvelykújjára. Ezzel a merész elhatározással egyszerre a nép kedvenczévétette magát Clodius. Egy paraszttá lett gróf! Népszerűsége följuttatá a hatalmi polczra, melyre vágyott: tribunus plebis lett. Háta mögött állt az egész nép.

A consulság újra változott: Calpurnius Piso és Gabinius kerültek az uralkodói polezra, a kikről a történetíró azt jegyzi föl, hogy nem annyira consulok voltak, mint rablók s a köztársaság fölforgatói.

Ezeknek a szárnyai alatt aztán Clodius megkezdhette Cicero megrontására tervezett fondorlatát.

Mint néptribunnak hatalma volt a népgyűléseken törvényeket hozatni; olyanokat, a minők a közóhajtásnak megfelelnek. Például, hogy ingyen gabonát kell kiosztani a római népnek. Ez egészen érthető. Ellenben némi kis magyarázat kell Clodius második törvényéhez, melyben azt határozták el, hogy a népgyűlések napján ne legyen szabad a haruspexeknek égi jeleket vizsgálni. Ennek pedig az az előzménye, hogy egy napon, midőn a nép már meghozta a törvényt, egyszer csak nagy károgás hallatszott a magasban: két holló viaskodott a légben egymással, szárnyaikkal összezsapkodva, ellenfelük tollát kiszakgatva, mire a haruspexek előálltak és kinyilatkoztatták, hogy ez a «gonosz jelenség!» (*malum omen*), az istenek nem egyeznek a hozott törvénybe s ezzel a nép határozata megsemmisítettett. Így aztán megérthető Clodius törvényének népszerű volta, hogy jövőben a varjúk, csókák meg ne hiúsítsák a népgyűlés határozatát.

Mikor aztán a nép kegyébe kellően befészkelte magát Clodius, akkor a consulok megvesztegetéséhez fogott. A népkegy osztotta a consuloknak *proprætorságuk* idejére a provinciák kormányzását. Gabiniusnak odaigérte az ázsiai tartományokat, Pisónak a görögországiakat; azok is czimborái lettek.

Ekkor aztán rámérhette Cicero fejére a rég tervezett csapást. Beadott egy törvényt, a mely eltiltja a tüztől, víztől mindazokat, a kik római polgárokat, a *senatus* ítélete nélkül, kivégeztettek. A törvényt elfogadtatott.

Cicero megértette, hogy ez egyenesen az ő fejére van mérve, a ki a catilina-i összeesküvés vezéreit a lázadás éjszakáján kivégeztette.

Akkor a haza megmentésének nevezték ezt, most hazá-
árulássá bélyegezték.

Cicero megkísértette a védekezést. Ennek a módja volt a «supplicatio». Az elvádolt szennyes köntöst vett magára, úgy ment ki a nép közé a fórumra, a polgártársak kegyét kikönyörögni.

De Clodius nem engedte őt a néphez beszélni; ellene uszította a legaljasabb csöcseléket; sárral és kövekkel dobálták meg a dicső hazafit; nem hagyták szóhoz jutni, nem védhette magát a nép előtt.

«Cserépedény a népkegy!» mondá Cicero.

Ez a méltatlanság fölháborította az egész lovagi rendet Rómában. Ifjú equesek, komoly senatorok mind levetették az ünnepi tógáikat s felöltötték a piszkos, szürke paludamentumot, mely a vádlottak jelmeze. Az egész világváros képe rémségesen megváltozott. Húszezer ifjú lovag vette föl a «sordidát». Rómából egyszerre koldusok tanyája lett s a szennyesbe öltözött férfiak serege körülvette a senatus épületét, hangos kiáltozással s követek küldésével követelte a consuloktól és senatoroktól, hogy vegye föl hát mindenki a szennyes ruhát! Legyen a piszkos törvénynek megfelelő a szennyes viselet.

A két consul makacsul megmaradt a száműzési törvény föntartásánál. A húszezer nemes férfi pedig kész volt közécsapni Clodius csöcselék hadának, mely szidalmazva, fenyegetve szállta meg a forumot. Polgárháború volt ki-
törőben.

Ekkor Cicero, nagy nemeslelkű elhatározással, önmagát áldozta föl, hogy hazáját a belvillongástól megkímélje. Hazament; házának volt egy védszentje: Minerva szobra; azt fölvitette a Capitoliumba, ott állíttatá föl, alávésetve e szavakat; «Minervæ, custodi urbis.» (Minervának, a város védőjének.) Azzal kiment önkénytes számkivetésbe. A város kapujáig kísérték hűséges barátai.

Utána mennydörgött a nép ítélete: «Viztől, tüztől eltiltassék, a ki hajlékába befogadja, megölessék!»

S ezt ugyanaz a nép kiáltozta, mely öt néhány év előtt «Pater patriæ»-nek nevezte s virágokat hintett az útjára.

A népkegy jégből épített palota!

Cicero aztán gyalog vándorolt végig egész Itálián. Régi barátai, cliensei, a kiknek ajtaján bekopogtatott, mind elzárkóztak előle; nem bocsátották városi palotáikba, szőlőskertjeik kolnáiban kellett meghúznia magát. Brundusiumnál aztán tengerre szállt s átvitorlázott Dyrrhachiumba, Illyriába. Partraszállásánál földindulás támadt, a miből a haruspexek azt jövendölték, hogy száműzetése nem fog soká tartani. Elég hosszú idő volt: tizenhét hónap.

Ez idő alatt Clodius a legkegyetlenebb módon tölté ki boszúját Cicerón, tusculanumait, házát a Palatin hegyen felgyújtatá, szobrait, bútorait felprédálta s hogy még reménye se maradjon Cicerónak valaha a birtokát visszakaphatni, a házát felavatta a «Szabadság» templomává, az istenasszony meztelen szobrát helyezve el benne az oltáron. Családját elűzték.

Azután más consulok jöttek, a kik a Cicero elleni száműzetési törvényt eltörölték: haza jöhetett.

A város kapujánál az egész senatus fogadta.

De Clodius tiltakozott Cicero visszahivatása ellen s bejövetele előtt nagy tumultust idézett elő a forumon, fölbérelt gladiátorokkal, a kik Cicero hívei közül többeket megöltek és Cicero öcscsét, a proprætor Quintus Cicerót is megsebesítették.

Cicero becsülete helyre volt állítva; de a háza elko-bozva.

Ekkor tartotta a haruspexek törvényszéke előtt azt a nevezetes beszédét: «pro domo sua» (a maga házáért), melyben bebizonyítá, hogy abból Clodius nem csinált templomot, mert az a szobor, melyet ő, mint a Libertas jelképét oltárra állított, voltaképen egy tanagrai híres hetaeranak a sírszobra, melyet a szeretője emeltetett annak a sírboltja fölött, Clodius onnan lopatta el.

Cicero hazatérése a száműzetésből valóságos diadalút

volt. Minden városban, faluban üdvözlő tömegek fogadták. Huszonnégynapig tartott Brundusiumból Rómába érkezése. (A mi manapság vasúton 12 óra.)

A senatus törvényt hozott a felől, hogy Cicero háza és nyaralói az állam költségén fölépíttessenek, s a kik azokat lerombolták, példásan bűnhődjenek. A senatus egy szó hiján egyhangúlag hozta a törvényt, csak maga Clodius mondott ellent.

Nem maga Clodius: a földöntúli hatalmak is megnyilatkoztak. Albanum hegyén Juno szobrának a kezében kelet felé fordított fáklya egyszerre észak felé fordult, az égen sistergő meteor vonult végig; egy farkas berohant a városba kölykezni, a föld megindult, a mennykő polgárokat ütött agyon s a latiumi mezőn földalatti moraj hallatszott; egyszóval az istenek haragudtak. Mindezek daczára Cicerónak elkobzott házait visszaadta a senatus, és ő maga a polgártársai vállán jött vissza a városba.

Itt azután új hivatalt is kapott: Pompeius augurrá nevezte ki. Egy római nagy embernek változatos volt az életfolyása. Mindenféle hivatalt sorban viselt: lett quæstor, ædilis, prætor, consul; azután proprætor a provinciákban, ha legiókat is kapott s ellenségre talált, a kit megverjen: lett imperator; ha az is letelt, következett a censori méltóság, majd az auguri, a mi már papi hivatal, még a pontifex maximus rangja is ott várt rá a többiek között. És ehhez mind értenie kellett.

CLIDIUS TRAGOEDIÁJA.

Clodiusnak volt egy versenytársa — tribunusi működésben és a fényűzésben: Milo. Ez is senator létére választotta meg magát tribunnak.

Mikor a forumról hazatértek, levetették az egyszerű plebejusi ruhát, lemosták a kezeikről, lefürödték a tagjaikról a néppel érintkezés nyomait; bekenték magukat illatos olajokkal s azután felöltve drága köntöseiket, le-

heveredtek puba hordágyaikba s kivitették magukat a tuskulánumaikba, melyek a hosszú Via Appia két oldalán pompás kertek közül emelkedtek elő. Kiséretüket egész csödület képezte. Sipoló, doboló zenészek, tánczos leányok, teherhordó rabszolgák, fegyveres gladiátorok vegyest a nyolcz szolga által czepelt zsöllye mellett.

Clodius különösen híres volt arról, hogy az ilyen kéjkirándulásoknál a legszebb leányokkal vette magát körül; zenehanggal, énekszóval hirdetve jövetelét. Azért, hogy egy csizmadia fogadott fiává lett, úri életmódját meg nem változtatta.

Egy napon, a midőn délelőtt heves összetűzése volt Clodiusnak Milóval a forumon, alkonyat felé ismét kivonult Milo a városon kívül fekvő nyári palotájába egész családjával; vele volt a felesége és annak számos szolgái; zsöllyeszékben vitették magukat. Azonban fegyveres cselédség is volt velük, azok között két ügyes gladiator: Eudamus és Byrrhia.

A Via Appiának azon a pontján, a hol Basilius síremléke emelkedett, leskelődött Clodius gyűlölt ellenfelére. Ezúttal lóháton ült s kíséretében nem hozott tánczosnőket, hanem fegyveres bérenczeket, abból a fajtájából a sicariusoknak, a melyet a régi rómaiak a «Circus maximus embereinek» neveztek.

Clodius bérencei leshelyükből előrohanva, fegyveres kézzel támadták meg Milo szolgálait; Clodius maga biztatta őket lóhátról.

Ekkor a Milót kísérő gladiátorok egyike, a parthus Byrrhia, tegzét kapta s nyilat röpített Clodiusra; a nyíl talált: a vállpercénél hatolt a mellébe.

Clodius cselédjei, a mint a gazdájukat lováról lefordulni látták, lelküket vesztve futottak szét, a bérencz sicarius had bújt a síremlék mögé; néhány híve a sebesültet bevitte a síremlék tornáczába. Most aztán Milo szolgálai kerültek fölül; előhurezolták Clodiust menedékéből s a sebesült tribunt agyonverték s aztán ott hagyták az út közepén halottnan.

Hallatlan rémtett volt ez ! Egy római polgárt megölni, magában is főbenjáró bűn, de holttestét az útra kidobni s ott hagyni, több mint parricidium, az a köztársaság elleni merénylet !

Clodius cselédjei fellármázták a népet. A nép volt megsértve ! Egy tribunus plebist öltek meg, a kinek a személye szent és sérthetetlen. Tódult a sokaság a rémtett színhe-lyére, Clodius hulláját saraglyára tették fel, úgy vitték a nép bosszúordítása között a Capitoliumig. Ott a nép meg akarta neki adni a legnagyobb végtisztességtételt, a nyilvános hamuvá égettetést. Minthogy hasábfákat nem talál-
tak a közelben, előhúrczolták a senatus ülésterméből a tölgyfapadokat, azokat halmozták össze máglyának a Capi-
tolium udvarán s alágyújtottak a levéltárban őrzött fasci-
culusokkal, ezzel aztán olyan szép tüzet gerjesztettek, hogy meggyulladt róla maga a Capitolium s leégett egy szomszéd templommal együtt. A nagyszájú tömeg nem hogy oltani sietett volna : szétfutott a veszély láttára s hagyott mindent porrá égni, csak a Clodius teteme nem égett hamuvá, az ott maradt a kutyák ragadmányául.

Ez lett a vége Cicero kérlelhetlen ellenségének.

Néptribun-ölés, Capitolium-felgyújtás nem maradhatott megtorlás nélkül. Clodius pártja követelte Milo megbün-
tetését.

Cicero vállalta el Milo megvédését. Nemcsak köteles-
sége volt ez hű barátja, Milo iránt, de visszatorlási vágyá-
nak kielégítése : tobzódás a gyűlölet jóllakatásában. Mikor Cicero védbeszédjét olvassuk, oly elevenen, oly igazán lefestve látjuk abban a római fölfordult erkölcsöket s azoknak kinyomatát, Clodiust : oly részletesen van abban leírva az útonállói támadás Clodius részéről Milo ellen, a ki családotul, feleségestül vonul ki hordágyon nya-
ralójába, míg Clodius lóháton ülve, gladiátoroktól körül-
véve támadta meg ellenfelét, hogy meg kell győződnünk a fényes igazságról.

Cicero összehordja a történelem minden adatait annak

az állításának az igazolására, miszerint lehet jogos emberölés, a mikor a meggyilkolt személy erkölcsileg megérdemelte a halált, fölhozta az eseteket, melyekben a gyilkost fölmentették a bírák. Így mondták ki a nem vétkest Horatiusra, ki az ellenséget sirató nővérét megölte; így mentették föl a lázadó Gracchusok agyonverőit, így igazolta az aræopág (Minerva votumának döntésével) Orestest, ki anyját gyilkolta le, bosszúból apja megöletéséért, hogy lehetetlennek hisszük Milo elítéltetését.

Csakhogy Cicero ezt a beszédet megírta ugyan, de nem mondta el. A zajongó ellenfél, Clodius pártja, nem engedte beszélni; egyre közbekiabált, tombolt, fenyegetődzött; Cicero belezavarodott beszédjébe; elvesztette nyugodt mérsékletét, nem birt megküzdeni a zajgó tömeggel.

Aztán maga Milo is elrontotta az ügyét azzal, hogy nem mint illetett volna halálos bűnnel vádlotthoz, szürke szennyes öltözetben jelenjen meg a törvényszék előtt, hanem teljes tribunus plebisi ornátusában pompázott. Ezért a kevélykedésért meglakoltatták. A senatus nagy többséggel elítélte száműzetésre, s ugyan örülhetett, hogy ép bőrrel el hagyták menekülni Massiliába. A száműzött szabad, mint a madár. Azt büntetlenül megölheti bárki.

X CICERO MINT HADVEZÉR.

Még a katonai dicsőséget is meg kellett szereznie a nagy orátornak. Elnyerte a proconsulságot több európai és ázsiai provincia fölött, melyeknek kormányzásához rendes légiók bocsáttattak parancsnoksága alá, gyalogok és lovasok.

A nagy filozofnak, a ki egy kicsit poéta is volt, de mint szónok óriás, most hadsereget kellett vezetni idegen országban. Kedvezett neki a szerencse. Kapott egy olyan ellenséget, a ki meg hagyja magát veretni. A parthusok az Eufrates folyón átkelve, betörték a tartományába. Cicero szemközt ment rájuk s tönkre verte őket, az Amanus-hegy

alatt, mely örökösen tele volt ellenséggel. Ezzel nem érte be, hanem az ellenség fővárosát, Pindenissust, mely köfallal volt megerősítve, ostrom alá fogta, s ötvenhét napig töretve a falait catapultákkal és helepolisokkal, rohammal bevette. Az elfoglalt tartományt azután a római birodalomba bekebelezte, az öcscsét, Quintust, nevezve ki kormányzónak.

E diadal után elnyerte az «imperator» czímet. (Ami alatt még akkor nem értettek császárt, hanem csak hadvezért.)

Az eddig kiérdemelt cserkoszorú helyett tehát megszerezte a homlokára a «corona muralis»-t. (Fali korona.)

Rájött nemsokára, hogy a fali korona milyen nehéz teher: nem filozóf fejének való az. Rossz csere a hős cserkoszorúért.

A mint Rómába visszatért, a polgárháború kitört.

A köztársaság rég hanyatlóban volt már; a consulok csak trónba festett alakok voltak. Cæsar, Pompeius, Crassus, a hadvezérek egyesíték maguk kezében a hatalmat «triumviratus» czím alatt.

Pompeius a legerősebb lánczokkal volt odakötte Cæsarhoz: a szerelem rózsalánczaival. Cæsar kedvencz leányát, Tulliát, a szépség és erény tökéletes mintaképét nyerte el nőül s igen boldog volt vele. Amit Tullia kívánt, az Pompeiusnak parancsszó volt, s Tullia imádta az atyját. Egy baleset szétszakította ezt a lánczot. Tullia hirtelen meghalt. Cæsar és Pompeius között áthidalhatatlan örvény támadt.

A többiről beszél a történelem. Cæsar daczolása a senatussal, átkelése hadseregestül a Rubiconon, Pompeius és a senatus futása Rómából, jól ismert világesemények, egész a korszakalkotó Pharsalai ütközetig, a hol a galliai győztes veterán légiók a római equesek hadaival megküzdtek a világalom felett. «Miles, faciem feri!» (Katona, az arcát vágd!) Kiáltá Cæsar a legionariusainak: a piperkőcznek az volt a legföltettebb része. Pompeius vesztett.

Cicero a hadjáratban úgy viselte magát, mint egy pro-

fesszor, a ki a fölszedett pánczéltól, sisaktól nem tud megmozdulni. Ő is egy dandárnak lett volna a vezetője ; de az egész ütközet alatt elő nem jött a sátorából. Vezértársa Cato sem sietett Pompeius segítségére. Cicerót testi gyöngeségével menti a történetíró. Ő maga azt panaszoja, hogy nagyon leverte a kedélyét kedvencz leányának, Tullianak a betegsége. Elég ok arra, hogy egy hadvezér a csatatérről elmaradjon.

A diadalmas Cæsar aztán megbocsátott Cicerónak (azért, hogy semmit sem tett), még kegyébe is fogadta.

A mint a fegyverzetétől megszabadult Cicero, ismét föl találta régi saját magát. Orator lett, üldözöttek védelmezője. Pompeius vezéreinek egyike, Quintus Ligarius, a vesztett ütközet után elmenekült, túl a római birodalom határain. Cæsar halálra kerestette. Ligarius testvérei Cicerónak könyörögtek, hogy engesztelje ki Cæsart a bátyjuk iránt, Cicero elvállalta az ügyet s Ligarius testvéreivel együtt fölment Cæsarhoz s volt bátorsága a dictator előtt beszélni, annak száműzött ellensége mellett. A történetíró szerint Cicero csodahatású beszéde alatt Cæsarnak az arcza egyre színt változtatott, hol elsápadt, hol kigyuladt, s mikor a szónok a pharsalai ütközetet irta le előtte, Cæsarnak minden tagja reszketett, szertelen zavarba jött, a kezében tartott halálos ítéletet eldobta s Ligariusnak megkegyelmezett.

Ezt az esztendőt (Róma alapításának 708-dikát) azzal tette nevezetessé Julius Cæsar, hogy helyreigazította a hibás időszámítást, behozván a Julianum kalendariumot a négyévenként előforduló szökőesztendőkkal.

Cicero pedig azzal a hőstettel koronázta be élettörténetét, hogy ez év folytán elvált a feleségétől, Terentiától s feleségül vette Publiliát ; Terentia szerint testi szépségeért, Tiro diákja szerint a pénzeért. Egyik hihetőbb, mint a másik. Quintilianus történetíró szerint, mikor Cicerót a barátai dorgálták, hogy minek vett el fiatal leányzót, azt felelte nekik : «Hagyjátok el, holnap már asszony lesz».

Bizonyosan erősen ellenezte ezt az új házasságát a leánya, Tullia. Ezt sejteti Plutarch följegyzése. Rá egy évre meghalt Tullia, s mikor ezt hírül adta Cicero Publiliának, az asszony örömét árulta el a hírnök előtt, a miért aztán Cicero úgy meggyűlölte új nejét, hogy elvált tőle.

Terentia pedig újból férjhez ment: elvette Vicius Rufus, a kivel együtt élve százhárom esztendő s kort ért el; úgy, hogy a második házassága aranymenyegzőjét is megülhette, a mi talán egyetlen eset a házasságok történetében.

X FÉLISTENEK ÉS BOLONDSÁGOK.

Méltán neveztem őket félisteneknek; olyan lángszellemeket, minők Julius Cæsar és Cicero, s történetalkotó kortársaik, Pompeius, Cato, Brutus, csak az a korszak teremthetett elő, mely félisteneket tudott szülni. Az a csodákkal teljes világ kellett a fogantatásukhoz, melynek megbecsüléséhez hiányzanak a mai kor fogalmai szerinti méretek.

Maga Cicero az emberentúli lelkierő megvalósulása... Mikor munkáinak óriási tömegét átolvassuk, teherré válik a lelkünkön a bámulat ennyi ismeretgazdagság, ily ítélő tehetség, ily utólérhetlen szépségű stilus fölött; nem bírjuk ennyi talentumnak az egészét felfogni. Fönmarad bennünk csupán annak a tudata, hogy mindez érezve is volt; igazságszerető lélektől sugallva, szabadságimádó szívtől átmelegítve, s mikor ezt a nagy alakot elbukni látjuk, érezzük, hogy vele együtt a szabadság bukott el. Az egész földön elbukott.

És ez a félisten abban a felében, mely embernek megmaradt, épen oly gyarló volt, mint a mai kornak akármely (mondjuk, hogy «nagy») férfia. Felesége uralkodott rajta: annak az unszolására tette Clodiust, jóbarátját, jóltevőjét, halálos ellenségévé, sorsa megzavarójává. A mellett pedig titokban szerette a tiltott gyönyöröket, s mikor poéta lett, elfeledte a filozófot. Gyermekeit elkényeztette; a fia már

ifju korában dorbézoló volt, leányát bálványozta, sokáig nem akarta férjhez adni; annak a betegsége miatt elfelejtette, hogy döntő ütközet folyik, melyben neki, mint hadvezérnek, dandárt kellene vezényelni. És még el is tudta magától taszítani azt az életéhez nőtt házastársat s ezt a szeretett leányt, a kik őt szerették, mint embert, mint apát, azért, hogy magáévá tehesse egy nőt, a ki őt szeretete, mint félistent. És aztán, mikor a nő megsértette benne az apai érzést, akkor ezt is kitepte a szívéből és aztán élt rettenetes magányában, senkivel sem közösülve, mint saját nagy szellemével, mely vitte őt nagy lépésekkel a végzet felé, a szabadság martyrhalálának dicsőséges végzete felé.

Ha maradt volna benne valami az emberből, az emberi bolondságból; ha lett volna úrkodó Terentiája, gyöngéd Tullijája, hízogó Publiliája, nem tette volna meg ezt a tizennégy nagy lépést, mely a mauzoleum kriptájához vezet; de már akkor nem volt benne egyéb, mint a félisten; s föláldozni az életet a hazáért, a szabadságért, az csak a félistenek bolondsága!

Cæsar megölte Pompeiust, Cæsar megölte Brutus, Pompeius szobra lábainál, Brutust megölte Octavianus.

A hagyomány eseményeket őriz meg a félistenek mondataiban.

«Nem kell a korona!»

«Itt van Martius idusa hát! De még nem múlt el!»

«Hát te is fiam, Brutus!»

Aztán «Filippinél találkozunk.»

Minden mondás egy obelisz, teleírva történettel.

A félistenek elmentek mind; — kiki az örökkévalóságba.

A félistenek után jöttek a harmadrész emberek. Hárman tesznek egy emberszámot. Octavianus, Antonius, Lepidus. Octavianus még fiatal volt; a szabadság rajongói azt hittek róla, hogy ez lesz a régi dicső Róma helyreállítója; hiszen még romlatlan a szíve.

Cicero is azt hitte.

Mind a három triumvirnek volt saját hadserege.

Antonius hajlandóságot árult el a maga hadseregét arra használni, hogy a másik két osztályosát a hatalom birtokában megsemmisítse. Ő ellene tartotta Cicero leghatalmasabb beszédeinek sorozatát, a tizennégy Philippicát; Octaviant védve, Antoniust a haza ellenségének nyilvánítva.

Ekkor a három triumvir szépen kiegyezett egymás között.

A helyett, hogy a három hadsereggel egymásra rohantak volna, kezét fogtak s megosztottak a szép római birodalmon. Adott hozzá országokat Európa, Ázsia, Afrika eleget.

S ha még csak a világon osztottak volna meg!

De a három uralkodó egymástól még ráadást is követelt. Csekélységet. Egy-egy emberfejet. Mindenik annak az embernek a fejét, a ki a másiknak legkedvesebb volt, legjobb hiveét. És mindenik átengedte a maga legjobb barátját a szövetségszöveg ellenfelének: Lepidus a testvérét, Lucius Paulust, Octaviánnak; Antonius a nagybátyját, Lucius Cæsart, Lepidusnak; Octavianus pedig Cicerót Antoniusnak.

Soha ehhez hasonló gyalázatos alkut tengeri kalózok, haramiavezérek egymással nem kötöttek.

A történetíró (Paterculus) azt mondja róla, hogy «semmi sem volt oly méltatlanság ebben az időben, mint az, hogy Cæsar (Octavianus) kényszerített hívei közül valakit száműzni, és épen Cicerót száműzte.»

A száműzetés egyértelmű volt a halállal. A száműzötteknek ugyan, ha jókor megtudta az ítéletét, módjában volt futásnak eredni; közel a tenger, ott hajóra menekülhetett; de hogyha olyan hatalmas üldözői voltak, mint a triumvirek, azok hajtóvadászatot indíthattak ellene, s ha a tengerpartig elkaphták, holt emberré tették.

Cicerót maguk az égi jelek is intették a veszedelemre. Éjjel akkora forgószél vonult végig Rómán, hogy a Cicero

által ajándékozott Minerva-szobor (a város védője) talapzatáról lebukott s darabokra törött; de jókor meghozta neki a bizonyos vészhirot az öcsese, Quintus, a ki a fiával együtt rohant hozzá. Cicero sietve menekült a tusculanumba s onnan szolgálai kíséretében a tengerpartra. Gaetanál szerencsésen elérte a kikötőt s ott hajóra szállt. Menekülését az öcsese fedezte a fiával együtt. Azt mind a kettőt megölték Antonius bérenczei.

Azoknak a vezetője volt egy Popilius nevű hadnagy. Ezt az embert egykor Cicero mentette meg a keresztrefeszítéstől. Apagyilkossággal volt vádolva. Cicero fényes szónoklatának sikerült őt a vádtól megtisztítani: neki köszönhetette az életét és a becsületét. — Ez az ember vállalkozott rá, hogy a menekülő Marcus Tullius Cicerót futtában elfogja és megölje. (Ez is egy vastag ecsetvonás a római erkölcs világából.) De nem foghatta volna el, ha az istenek is ellene nem szövődtek volna az elbukott óriásnak. Aeolus és Neptun felforgatták a tengert. Ellenkező széllel nem lehetett kivitorlázni az öbölből. Cicero nem bírta kiállni a hullámok hánykódását. Visszavitette magát a partra.

Pedig újból figyelmeztették a jelenségek a veszélyre.

A tengerparton állt Apolló tornya, a honnan az ott fészkelő varjúk nagy károgaással repültek alá Cicero hajójára s teleülték annak vitorlapóznáit. Még azután, hogy Cicero partra szállt s ezer lépésnyire a tengertől egy nyaralóban nyugvóra tért, a hollók, varjak ott is teleülték az ablak párkányait; egy holló a szobájába is berepült s erőszakkal tépte a csőrével a tógája szegélyét, mintha nógatná a menekülésre. Szolgái is könnyörögtek neki, hogy fusson.

Azt felelte nekik: «Itt akarok meghalni a hazámban, melyet annyiszor megmentettem».

Reggel felé még is rá hagyta magát vettetni a szolgálai által, hogy újból hajóra meneküljön; a tenger csendesebb lett. Szolgái vállukra emelték a hordágyat, úgy siettek vele a part felé.

Ekkor Cicero hátratekintve, észrevette, hogy üldözői közelítenek. Fölsimerte azoknak hadnagyában Popiliust, a kinek az életét megmenté. Megutálta az életet. Szolgáinak azt parancsolá, hogy tegyék le a hordágyat.

«Én itt várom be őket;» mondá.* S mikor utólérték, megszólítá Popiliust: «No jőjj ide, veterán, s ha jól tudod csinálni, vágd le a fejemet».

Mikor Cicero szemébe nézett a bérgyilkosnak, az elkezdett egész testében remegni; a kard ki akart esni a kezéből.

«Mit remegsz te? — mondá neki Cicero. — Vágj. Ha én nem félek.»

Azzal kidugta a fejét a zsöllye ablakán s lehajtá a nyakát.

Ekkor aztán odaugrott Herennius, egy vitéz ficzkó, s egy csapással levágta a fejét. Popilius a jobb kezét is elvitte a dicsőnek.

Ezzel a levágott fejjel és jobb kézzel aztán futottak a nagy hősök gazdájukhoz, Antoniushoz. Megkapták a jutalomdíjat érte. Antonius egy millió sestertiát fizetett ki nekik a közkinctárból.

Antoniusnak neje is volt, Fulviának nevezi a krónika. Antonius már harmadik férje volt: az első volt Publius Clodius. Ez a kezeibe fogta Cicero levágott fejét s csúfnevekkel illetve azt, a hajából kihúzott tüvel átszurkálta a nyelvét. Egyszer Antoniusért, másodszor Clodiusért. A levágott fejet és kezét aztán Antonius a piacon a rostrumra kiszégeztetve állíttatá ki közszemlére! Azt a fejet, azt a jobbot, mely Rómának annyi dicsőséget hozott.

★

Ciceróval az utolsó védő bajnoka húnyt el a szabadságnak. Ezután csak a zsarnokok története következik.

* Aufidius Bassus szemtanú szerint.

Azután is voltak még Rómának nagy Cæsariai, a kiket istenekké emelt a nép. (Divus). Ezek is követtek el nagy bolondságokat; de olyan félistenek, a kik azt a bolondságot elkövessék, hogy magukat a szabadságért feláldozzák, hogy lelkük lángerejét a hazának, a szabadságnak szenteljék egy egész életen át: — ilyen félisteneik nem támadtak többé a rómaiaknak.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOM.

Félistenek bolondságai.

	Lap
I. Julius Caesar	3
II. Cato censor	7
III. Catilina	9
IV. Verres	13
V. Clodius	22
Félistenek bolondságai	26
Cicero	87
A két Cato	88
Clodius és Pompeia	91
+ Marcus Tullius	93
+ Clodius tragœdiája	107
+ Cicero mint hadvezér	110
+ Félistenek és bolondságok	113

★

✕ Sirkő-album (Kathlánneth).

I. Egy férfi, a ki senkinek sem udvarol	3
II. A titkár	6
III. Egy nő, a kinek nem mernek udvarolni	10
IV. «Noli me tangere!»	14
V. Concentrációk	18
VI. Tóbiás könyve	21
VII. A ki elárulja, hogy szíve van	27
VIII. Leo és Leona	39
IX. Házasság szerelemből	43
X. Házasság becsülésből	86
XI. Az üldözött. (Bradjága)	101
XII. Maga a hóhér	124
Befejezés	126

1871. évi

1871. évi

1871. évi

1871. évi

1871. évi

1871. évi

1871. évi

1871. évi

1871. évi

1871. évi

1871. évi

1871. évi

1871. évi

